

821.161.2
О-596

ЛЕНА ОНУШКО-ТИХОВСЬКА

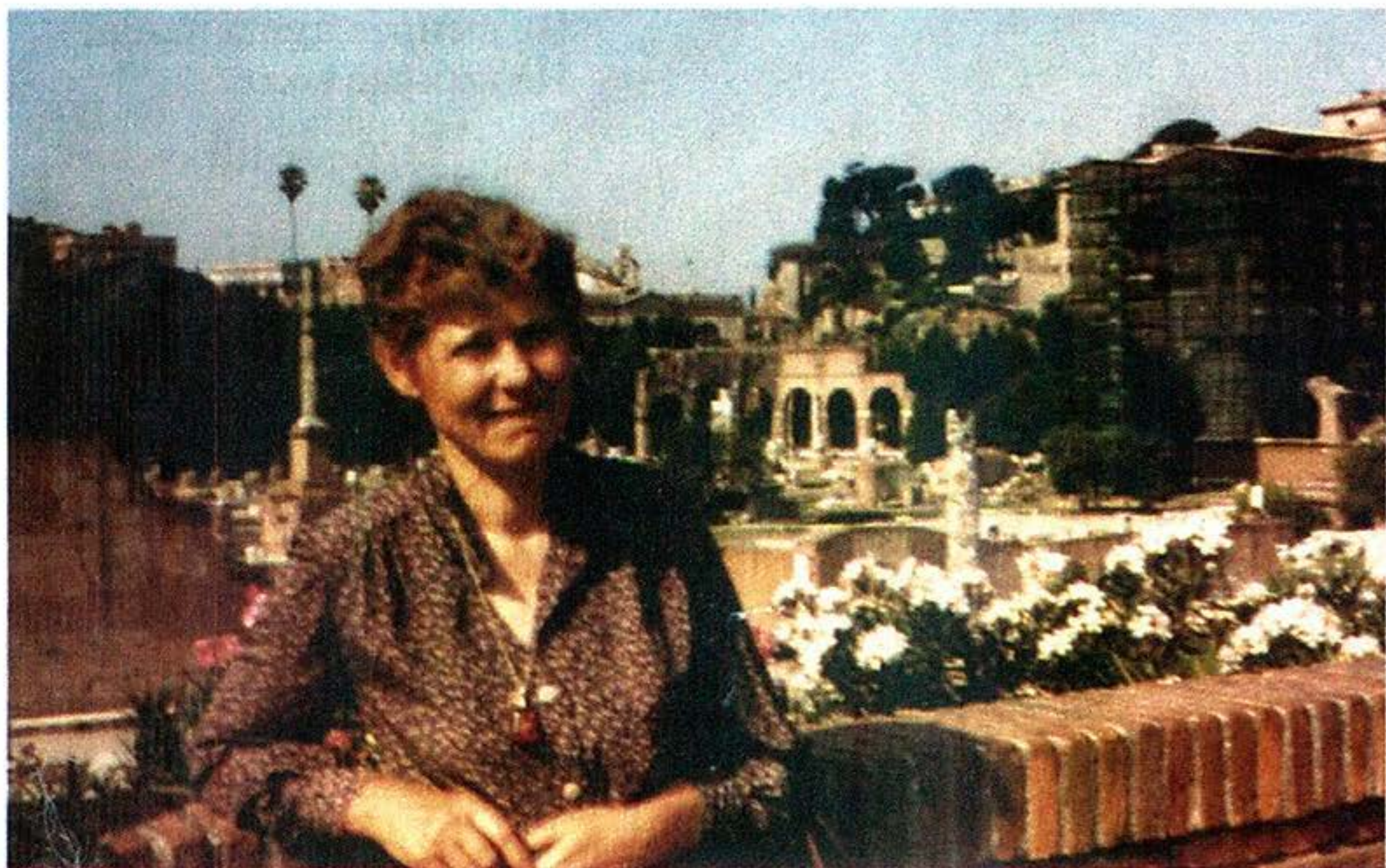

МЕРЕЖІ IV

Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.

Тарас Шевченко

*В 120-річчя
поселення українців
у Канаді
1891–2011 р.*

Лена Онушко-Тиховська народилася на Лівобережній Україні, козацькій землі, в учительській родині у Великій Білозірці Запорізької області.

Хоч доля визначила життя поза межами України в Канаді, окрім дитячих років, приналежність до українського народу стала зобов'язанням: внеском своїм поповнити подальший розвиток української літератури.

821.161.2
0598

Лена Онушко-Тиховська

Мережі IV

Дарунок від

Онушко

Тиховської О.

Київ

Видавничий дім
«Києво-Могилянська академія»

2012

Наукова бібліотека
Національного університету
«Києво-Могилянська
академія»

5099445-548609

УДК 821.161.2-94
ББК 84(4 Укр)6-4
О-59

У виданні «Мережі IV» подаються обставини життя й причини поселення в новій країні, пристосування та збереження своєї ідентичності – корінного походження, як аборигенів, так і поселенців у Канаді.

*Правопис і контекст книжки подано
з дотриманням побажань авторки*

Джерела:

Інформаційне бюро Канади
Канадці українського походження – Н. Гунчак, 1945
Наша Канада – Відділ Освіти, Торонто, Онтаріо
Канадські Українці – А. Григорович, 1974
«Національний географічний журнал»
Часописи: «Новий Шлях», «Вісник»
З подорожей по Канаді – Яр Рудницький, 1949–1959
Де гроші ростуть на деревах – Джон Гудес, 2003

Твори авторки:

Мережі I, 1998
Гумор у побуті, 2000
Ліра, 2001
Мережі II, 2003
Лекції з української літератури, 2006
Не забуваймо 1932–1933 р., 2007
Мережі III, 2009

НА ДАЛЕКИЙ ЗАХІД

Хоч сонце почало схилятися з обідньої пори, одначе все дихало серпневою спекою. Дерева похилили свої віти, а листя від спеки ніби тяглося до коріння дерева, до землі прохолодитися. Де небосхил горнувся до землі, міражні хвилі переливалися. Казали, що там Семен пасе вівці. Дорога стверділа від літньої суші. Пташиний світ стих. Панувала повна тиша, неначе повисла в розпеченому повітрі.

В таку пору, хто не працював на полі, а то був час збору урожаю, з старшими й дітьми сиділи в хатах.

Хуторські хати, як і сільські на Україні, будувалися з природньої місцевої постачі. Стіни зводили з вальків, з глини, деколи з саману, уформованих і висушених вальків, покривали соломною. Лиш потребували дерево на зведення даху, вікон, дверей.

Стіни з глиняних вальків затримували взимку тепло, а прохолодь влітку. Подекуди вже виднілися дахи з червоної черепиці. То були хати колись заможних господарів. Школи, збудовані на початку двадцятого століття, будувалися з цегли, покривалися черепицею або цинковою бляхою.

Хати на хуторі Ново-Павлівка на Донеччині не відрізнялися від інших сел будовою. Тяглися по двох боках хуторської вулиці. В центрі стояла школа, а напроти крамниця.

При школі, як і в багатьох селах в той час, мали помешкання для учителя, а також сарай, де трималося заготовлене паливо на зиму. І коли призначали учителя, або директора хуторської школи, де один учитель

вів навчання класів від першої до четвертої, з огляду малої кількості учнів, мав забезпечене помешкання.

Іван Писаренко розпочав учителювати з початком навчального 1930 – 1931 року також на хуторі Базавлук на Дніпропетровщині за виказкою робітника в копальні вугілля в сучасному Донецьку, присипаного два рази протягом шести місяців. За навчання в університеті царської Москви не міг згадувати. За царату навчання в університеті було коштовне і доступне тим, що мали засоби, як його батьки.

Переведення навчання на українську мову в школах й винищення попередніх учителів, як неблагонадійних, – бо хоч за царату навчання в школах на Україні велося російською мовою, учителі володіли українською мовою по селах, – створився брак, запотребовання стало на учителів.

Гонимі й ті, які повтікали перед розкуркуленням, щоб уникнути від смерті або Сибірі, ховалися по селах, хуторах, де перестрашені селяни не допитувалися, думали влада прислала їм надійних, навіть оберігалися. Тільки дехто догадувався й мовчав.

Прийшлося Івану Писаренку вивчати систему навчання. Відвідуючи сусідні школи, він старався підхопити щоденник якогось учителя та послідувати розклад.

Устаткувавшись на хуторі Базавлук учителем, забрав з рідного села Великої Білозірки Запорізької області дружину Пашу з двома малятами. Їх викинули в березні 1930 року на сніг, не вивезли на Сибір, завдяки її батьківського робітничого стану, – він був службовцем за царату, підлягав рубриці робітника, – і з великим домаганням та впертістю зміг забрати дочку до себе на короткий час.

Старого Писаренка, вдівця не вивезли, бо був старший віком, непрацездатній, лишили доживати на вулиці. Бувши російського походження, дружина найстаршого

сина, Мартинівна з труднощами в домоглася взяти старину до себе.

В Базавлуці родині призначили сільську хату, напевно розкуркулених й вивезених на Сибір неісходиму. Ніхто не говорив за власників хати, ніби там ніхто не жив, а що сталося з ними, боялися навіть думати. Поніміли від страху. Невмісне слово, будь яка розмова стосуюча виконавчого порядку влади наражувала на незнану непевну долю.

Маючи владу в своїх руках, пролетарі діяли без милосердя, виконували та перевиконували всі директиви з центру, які надавалися з Москви до областей, а з областей до районів, з районів до сел і в кожную глушину, як хутір Базавлук. П'яніли від даних уповноважень влади.

Перебувши в Базавлуку один рік, Іван Писаренко вдався до учительського інституту в Дніпропетровськ, щоб заочно продовжити навчання, здобути вищу освіту. В усіх приписах він подавав місце народження Никопіль, а не Велику Білозірку, де населення волосного центру, пізніше районового перевищало тисячі, всі мешканці знали його, знали за земельну посілість, знали за гостинницю і забудівлі на головному роздоріжжі, знали, що вчився в університеті в Москві, а також був закладником та на обліку ворогом пролетаріату, хоч сімнадцятирічний вік в часи революції, не зобов'язував його до відповідальности.

Побіч того, припись в університеті з місцем народження Никопіль утверджувала й закріпляла його робітничий стан, потребу поповнювати знання в ділянці виховання молодого покоління.

Осіною 1932 року дістав працю в Софіївці Апостоловського району Дніпропетровської області, в суспільстві попереднього призначення. Роки в Софіївці були лихоліттям українського населення – почав шаліти голод.

Коли розкуркулювали на початку 30-их років, вивозили в Сибір, скидали в пралісах на произволення, на голодну, холодну смерть, населення не бачило неймовірної наруги над людською гідністю, ніколи не уявляло, яку долю призначив їм пролетаріат, пролетарська влада з гаслом рівноправності.

Будувався комунізм, утверджуючи віру, що в досягненні комунізму – рівний з рівним, засоби, включно з неймовірними, оправдують досягнення мети.

Одначе, неймовірність стала для кожного селянина наочною окрім тих, які впроваджували директиви в дійсність. Рівний над рівним неслося по селах – всі голодували, вимирали села.

Не оминула голодна доля і Софіївку. На учительських конференціях стиха проникало, що в районі можна виклопотати дещо з харчів на гарячі сніданки для школярів.

Сумлінні завідуючі шкіл побивалися, щоб дістати будь-що. І так для своїх школярів у Софіївці Іван Писаренко виклопотав дещо, а саме: крупу, буряки, картоплю. Їздив сам, діставав визначений продукт, привозив й замикав. Ранком вимірював кухлем крупу, відраховував буряки, картоплю на кожний сніданок. Ні жоден учень не пропускав навчання, спасався від голоду мисчиною вареної рідини.

Поруч хати, де помістили родину, а на той час мали троє дітей: сина Миколу та двох доньок: Олю і Зою, стояла пуста хата. Зимувала так. На весну 1934 року вернулася в ту хату баба Чорна, – так її звали, – і двоє внуків. Вона посадила город. Пізніше жила з городу. За батьків внуки не знали, де вони, що з ними сталося, й баба Чорна не говорила за них, лиш казала повернулася з Кавказу. На Кавказі багато поневірялося, яким пощастило спастися від голоду. Без приписання не могли жити там, самі верталися або їх справляли назад на Україну.

В Софіївку приїхав жити також Старий Писаренко, до свого наймолодшого сина. Був глибоковірний. Виходив надвір, ставав на коліна, вголос молився, виголошуючи Службу Божу, хрестився, припадаючи до землі. Селяни запримітили. Понеслися слухи, що учителя батько священик.

Такий розголос був небезпечний. Старий Писаренко не по своїй волі, а щоб не наразити сина й родину на небезпеку, вирішив повернутися у Велику Білозірку доживати в найстаршого сина. Хотів також скласти свої кістки, де народився, прожив понад сімдесят років, хоч не на своєму головному подвір'ї, на синовому в сусідстві. В протязі одного року він помер, комуною обездолений, вигнаний з свого гнізда, нащадок давнього славного козацького роду.

Життя в Софіївці почало встатковуватися після пережиття голоду та збору урожаю, особливо на власних присадбах-городах, яке вже не викачували, лишили селянам їхній доробок, бо мусили мати селян працювати в колгоспі.

Вечорами подекуди проривалася пісня, неслася селом, підсилювала на дусі й вірі, що найгірше пережили, минули і життя поліпшає. Жили ще впроголодь, але було досить перебиватися щоденно.

Почали відновляти самодіяльні виступи. Переважно учителі спричинялися до розвагових програм. Одначе, на сцені в Софіївці ніколи не пропускали вихвалити революцію, вождів, досягнення, не забуваючи батька народів – Сталіна.

В програми включали гумористичні акти. Тільки, деколи гумористичні акти могли спричинити катастрофальні наслідки, як в Софіївці.

Одного разу вийшов на сцену сільський аматор, маючи на собі декілька шарів одягу. Почав з дрантвого одягу за царату, скидаючи. Під ним був кращий післяреволюційний, а нарешті мав бути найкращий – тогочасний.

Несподівано, як скидав попередній одяг щось зашпор-
талось, очкур увірвався, штани впали з підштаниками,
стояв на сцені голісінький внизу. Сміх понісся, до чого
довела влада.

З того вечора його не бачили більше. Його дружина
звірилася сусідці, що вночі постукали у вікно. Чоловік
вийшов, не знати, де дівся, як у воду, пропав. Не змо-
гли дізнатися чи випадок був намірений, чи несподі-
ваний.

Цей випадок надзвичайно подіяв на Івана Писаренка,
насторожив прислухуватися, лишнього слова не каза-
ти, бути завжди обережним у відношеннях з учителя-
ми й селянами. Селяни, звичайно, були вдячні йому за
гарячі сніданки, якими він спасав їхніх дітей від голо-
дної смерті. Його поважали і не хотіли, щоб він лишав
Софіївку. Голова колгоспу старався збільшити пайок.

Учительські конференції постійно відбувалися в ра-
йоновому центрі. Від завідуючих школами й учителів
вимагалася обов'язкова присутність. На одну з таких
конференцій поїхав Іван Писаренко в Апостолово. При-
був трохи раніш. Не вагаючись направився до кабінету
заврайонового директора шкіл. Двері були майже за-
криті, тільки світло проникало через вузьку щілину.
Почувся за дверима голос, потім другий. Він пристояв
біля дверей, почав прислухуватися до розмови, загля-
даючи в вузьку щілину. Наразі почув своє ім'я і прізвище.
Приїжджий питав заврайоно звідки Писаренко
родом, бо прізвище йому знайоме та часом він не з Ве-
ликої Білозірки.

Заврайоно розшукував у габелках ім'я та прізвище
й запевняв, що Писаренко походить з Никополя. Обер-
нувшись вбік, приїжджий настоював на зустріч, щоб
удостоверитися, бо він з Великої Білозірки, Покров-
ського приходу, знає Писаренка з центру.

Через щілину Іван Писаренко пізнав комнезама, неми-
лосердного попихача. Його облив холодний піт, почало

трусити. Скоро вискочив з будинку, лишаючи цидульку, що занедужав, не буде на конференції і направився на Дніпропетровськ до обласного Міністерства Освіти.

Там він звернувся за переводом. На той час місця заповняли новоспеченими кадрами учителів з семи-класною освітою й шестимісячними учительськими курсами.

Найшлося місце на хуторі Ново-Павлівка Волонова-хівського району на Донеччині, де учительські обов'язки виконував один учитель, будучи також завідуючим школи.

Призначення в іншу область, хоч і сусідню, підходило. Думка роїлася подальше від Велико-Білозірського комнезама, приставленого в Апостолово. Оставатися в Софіївці не міг, бо зустріч з ним загрожувала. Він би ніколи не зміг його оминати. Діставши від лікаря виказку на захворювання кишок, оминав конференції й поїздки в район.

В Ново-Павлівці учителював два роки і мав нагоду в літню відпустку, завершити двохрічне заочне навчання в учительському інституті.

Старався добитися призначення коштів на щорічне оновлення шкільного будинку, парт, столів. З початком навчального року чистота й уютність полонила хуторян. Діти радо йшли до школи.

На оновлення школи знаходилися працівники в районому або обласному центрах, які знали майстерство поправок й оновлення.

Такого майстра відшукав Іван Писаренко одного літа. Працювали обоє, дружина і він й жили в школі.

Не раз його дружина жалілася Паші, дружині учителя, що її чоловік русак, пропаща п'яниця, пропиває заробіток. Вона часом не має копійки, не може купити хліба. Такі робітники перебирали працю за працею, де підійде нагода, не були осілі. Їхній прожиток залежав від заробітку.

Зацікавилися цим робітником також діти. Як він запивав, то підпирав двері, щоб ніхто не зайшов. Микола, Оля і Зоя підслухували під дверми його розмову з «баришнею» – фляшкою горілки, до якої він промовляв любезно, залицявся, величав її й притупував навколо.

Для дітей не було досить тільки підслухувати. Одного разу Микола вирішив подивитися на таке представлення, добратися до вікна, щоб побачити його наяву. Діти цікавилися всім. Вперше прийшлося бачити п'яного в такому веселому ошасливленому настрою.

Вікно було високо. Микола, підставивши стілець, міг бачити, але Оля і Зоя не могли досягти скла. Тоді по черзі Микола підносив їх на плечах, щоб вони також побачили залицяння до «баришні». Фляшка вже випита стояла стовбцем, але, виходить, мала чародійну силу й привабу, бо навколо неї продовжував з манерами він даліше викручуватися.

Спочатків перемоги революції йшли систематичні переслідування провідних сил Української Народної Республіки й знищення їх. Українська інтелігенція, яка вірила в українізацію, у відродження, понесла неймовірні втрати. Досвідчені учительські кадри меншали й меншали. На їхні місця присилали своїх випускників, майже дітей. Діти учили дітей без знань української літератури, української історії, що їм приписуваличити, те вони учили, були гвинтиками, так гвинтиками зісталися на все життя. А такі, як Іван Писаренко в глуші приникли, боялися своєї тіні.

1930 роки можна визначити найжахливішими в історії українського народу: розкуркулення і вивезення на Сибір, голодомор, колективізація, засудження на смерть інтелігенції, викорінення започаткової українізації, нищення релігії – основи моралі, введення безбожництва та непохитну віру в силу комуні.

В Ново-Павлівці Іван Писаренко заспокоївся, дбав за навчання учнів, за оновлення школи всередині до початку навчального року.

Одного чудового дня перед школою зупинилася легка автомашина, рідке явище на хуторі. З неї вийшли два чоловіки, шофер зістався за керівницею. Виглядали достойно в костюмах й вишитих сорочках. Наближившись до шкільних дверей, побачили Зою, зостановилися, запитали:

– Дівчинко, ти живеш тут?

– Так, відповіла Зоя, – продовжуючи, – папа, мама, брат Микола та сестричка Оля. Ми всі тут живемо.

Здивувалися приїжджі. Напевно мали на меті відвідати попереднього учителя. Щоб забитися в таку глуш, мушили мати важну справу, не сподіваючись на ніякі зміни.

Не гаючи часу звернулися до Зої: – Поклич батька. Вона скоро метнулася, побігла всередину й сказала батьку, що хтось його хоче бачити. Батько вийшов.

Вони не розгубилися. Вітаючись, представилися, що заїхали перевірити школу, а саме: Любченко від Міністерства Освіти України, а Іванов від Обласного Міністерства Освіти. Похвалили за надмірну пильність, зазначаючи:

– Нам таких учителів потрібно.

Довго Іван Писаренко не розказував за відвідини Любченка, і що з ним пізніше сталося. Загадкові відвідини завжди його полонили. Він не мав жодного сумніву за їхні зв'язки з попереднім учителем. Хуторяни не згадували попереднього учителя, дізнатися за його не було звідки. Відвідини Любченка назавжди зісталися таємничо загадковими.

За пильність, лагідність, добре ставлення до учнів та вийняткове навчання, управління хутора зробило заходи в районі, щоб винагородити свого учителя премією. В нагороду дали фотоапарат, тільки сам мусив приспособитися проявляти плівки й закріпляти. В той час фотоапарат був рідкістю. Родився люд, жив, вмирав, не лишаючи ніякого знаку, ніякої пам'ятки.

Серпневу тишину пронизав гуркіт колес. Від колгоспної бригади в бік школи їхала гарба. Нарешті зупинилася. Прислали гарбу з колгоспу перевозити родину на нове призначення, в село Євгенівку Кременчіцького району, сусіднього району, де була семирічка, на місце директора школи.

Декілька днів перед виїздом, все, що мали, поклали в клунки, позав'язували. Без жодного умеблювання, бо не мали власного, поселилися на новому місці. В учительських приміщеннях мали стіл та ліжка. За столом їли й сиділи, а ліжка служили для спання, а також сидження. Вікна переважно були великі, але вічно не завішені, стояли голі, не мали матеріялу де купити та за що купити.

— Це все, що мали, — обізвався возій, — ви ж знаєте возів колгосп має обмаль, потрібні на токах возити зерно, а на гарбу без мішків зерно не погрузиш. Гарбою можна перевозити.

Він якось безпричинно виправдувався, хотів показати, що він розуміється на господарстві, а все господарство на хуторі належало хуторянам, включно з ним.

Іван Писаренко запевняв його чи віз, чи гарба завезе там, де належить. Він задоволений, бо прислали вчасно, й завидна будуть в Євгенівці.

Тільки погрузилися, Зоя швиденько вилізла. На поміщеному місці усілася так, як їй хотілося дивитися на хутір аж поки зійде з обрію. Там на хуторі в неї формувалася перша життєва пам'ять хоч і дитинська. Їй так хотілося все запам'ятати назавжди, щоб закривши очі поринати в ті дитинські роки, йти витоптанною стежкою до яслів.

Збирати урожай потребували робочу силу. Не йдеться за працю чоловіків, працювати чоловіків зобов'язували, зобов'язували теж працювати жінок, які мали дітей. Заснували ясля, щоб опікуватися дітьми. Там давали «гарячі сніданки», переважно варили суп. Діти виголодавшись, радо сьорбали рідину.

Для дівчаток різного росту мали сіроваті платтячка з синіми або рожевими квіточками. З рожевими квіточками мали лиш два платтячка.

Дружина учителя не мусила працювати й не працювала. Вона деколи лишала Олю і Зою в яслах, як по справах відлучалася у Волноваху.

Зоя сиділа і пригадувала, як вона одного разу прийшла до яслів. Платтячко з рожевими квіточками мала інша дівчинка. Їй подали сіре з синіми квіточками. Вона відказалася надіти те платтячко, осталася в тому, що прийшла. Так ставалося теж пізніше, ніколи не одягала платтячко окрім з рожевими квіточками.

На мить Зоя закривала очі й перед нею стояла залізнодорожна станція у Волновасі, велика, висока всередині. Там було повно людей, спішилися то в один бік, то в протележний, виглядали напруженими, мовчазними. Море людей. Обличчя чужі, незнайомі.

Іван Писаренко полагоджував відкріплення з району по заведених приписах. Вирушив в район з дружиною і забрали з собою малу Зою. Поки Зоя не пішла до школи, будучи наймолодшою й найменшою з трьох дітей, її звали Малою.

Вони зайшли на станцію. Щоб не розгубитися, Зою батько висадив на свої плечі. Боялися, вразі зостанеться позаді, можуть підхопить в інтернат і дитя пропаде. Такі випадки траплялися.

Зоя захопилася станцією, а ще на плечах батька. Розглядалася навкруги. Такого видовища ще не бачила. Може колись була на станції з батьком, не пам'ятала. Чулася щасливою. Раптом на весь голос почала співати, що навчилася від хуторських дітей: «А станція Волноваха, там начальник черепаха».

Мама просила не співати, але Зоя продовжувала співати те саме, поки не вийшли з станції. Прохожі прислухувалися усміхаючись, дивувалися її відважності.

Там же, в Ново-Павлівці вперше почула плач дітей за мамою. В хаті поруч школи несподівано померла

мама. Діти убивалися, хуторяни заходили, перешептувалися, в деяких вихоплювалося: «Ще така молода, діти, бідні сироти...»

Того літа пронеслася громовиця і, – як хуторяни казали, – грім ударив в одну хату, майже через дорогу від школи. Почало світати, дід та баба ще спали на печі, там їм судилося спочити вічним сном. Незапобігливе лихо скоїлося, рознеслося блискавкою по хуторі. Хуторяни збіглися, почали відкачувати, закопали в землю, щоб відійшли, по народному звичаю, але не могли повернути їх до життя. Крутили головами, що запізно їх знайшли, втрачено час.

Плакала гірко донька, плакало двоє внуків-дівчаток. Вони дуже любили діда й бабуню, любили гостювати в них на хуторі. З Волновахи приїжджали часто, особливо влітку.

Найціннішою пам'яткою для Зої з Ново-Павлівки лишилася блакитна стрічка, цілого пів метра. Вона мала стрічку при собі, любивалася нею, як дорогим скарбом.

Хуторянам прислали директиви на посів, зазначаючи рослини й обмір поля. Управління хутора виконувало чільно й перевиконувало норму для добра Союзу. Сіяли коксагиз – чи для зерна, чи для іншої потреби. В директиві не зазначали. Треба було сіяти, збирати та відправляти на здачу.

Для збору коксагизу заангажували дітей від п'яти років віку. Пішла Оля збирати коксагиз, Зоя не хотіла лишатися дома, пішла з нею. На полі під пекучим сонцем дітвора збирала пух старанно. Кожне дитя та підлітки принесли з собою окрайчик хліба. В обід, відпочиваючи, той окрайчик хліба, запитий водою для втомлених, підбитих працею здавався найсмачнішою перекускою.

За збираний коксагиз платили копійками. А що могли купити за мізерні копійки в той час?

В крамниці в дітей розбігалися очі, спинялися на стрічках й на полиці заставленій адеколоном. Зої з двохденного збирання коксагизу не вистарчало на пів метра стрічки. Менш, як пів метра не продавали. А вона так хотіла мати ту блакитну стрічку, як Оля.

Де ж могли діти дістати гроші на доплату, як не в батька? Вирішила попросити його доплатити. Батько радо згодився доплатити. Та стрічка пригадувала Зої життя в Ново-Павлівці.

Дальше й дальше котилася гарба степом від хутора. Хутір зникав з обрію, поринав у небосхил. Навколо стелилося поле, широкий степ. Польові квіти при дорозі тяглися до сонця, різнокольорові, ніби пишалися своїм приваблиючим цвітом. Подекуди виднівся полинь, ковиль, щебрець – притаманні тим степам.

Гіркість запаху полину змішувалася з лагідним запахом щебрецю, чаруючи все навколо.

Під стукіт колес, Зоя поникла в дрімоту, схиливши голову. Батько, мама, Микола, Оля сиділи на гарбі. Панував спокій. Родина вся разом.

– Лиш бути разом, – думала Зоя, – сьогодні, завтра, завжди. Чи на хуторі, чи серед широкого степу під відкритим небом, чи в Євгенівці, незнаному їй селі.

Чулася спокійно, безтурботньо. Відкривала та закривала очі поки не одолів її сон. Вона старалася не заснути, а запам'ятати все в степу, кожную квіточку, кожную стеблину.

Гарба спинилася на шкільному подвір'ї, позаді великого шкільного корпусу, біля будинку учителів. Подвір'я було широке й довге. По другому боці містився шкільний сарай, для схоронення палива – вугілля. По тім же боці розміщалася сільрада.

Центер села зазнав спустошення. Напроти школи стелився пустий плян. Вниз від шкільного двору до нижньої вулиці, до ставка, бур'янами зарослі подвір'я тяглися без жодних забудов. Колись, де перебрали бур'яни

жили заможні господарі, їх не стало, не стало забудов, розтягли все. Був брак дерева, зуживали дерево на розбудови бригад, а стіни рівняли з землею.

В Євгенівці за господарів пустих плянів ніхто не говорив, не можна було довідатися, що з ними сталося, де поділися. Селяни мовчали і сільські діти мовчали, не розказували, минуле лишалося в минулому. З приїжджими присланими учителями селяни в розмовах надзвичайно оберігалися, лишнього слова не казали, бо не знали кого прислали. Підозрівали кожного учителя, маючи на увазі сексотство. Влада поширювала сітку доносів повсюди. Оберігалися також директора.

Пережите минуле навчило степовиків мовчати. Мовчав також батько, мама й заказували дітям мовчати.

Переїзд в Євгенівку був пов'язаний з навчанням Миколи та завершенням двохрічного заочного навчання в учительському інституті, що давало нагоду Івану Писаренку дістати посаду директора семирічки.

Хуторські школи обмежувалися трьохрічним або чотирьохрічним навчанням, а Микола перейшов у п'ятий клас. Вже останній рік він ходив до четвертого класу в сусіднє село Карлівку. Кожного дня дощ, чи сніг він чимчикував з іншими дітьми.

В Євгенівці батько мав на меті, щоб він закінчив семилітку, а тим часом плянував продовжити заочне навчання в учительському інституті у Ворошиловграді, завершити вищу освіту.

Поселилися на початку в одній кімнаті. Учительський дім розділявся на дві частини, мав по двох боках двері, окремий вхід.

В тій частині, де тимчасово склали свої речі було дві окремі кімнати з коридором. Приділяли по одній кімнаті для учителя з родиною. В протележному боці містилися три кімнати: одна окрема напереді, а дві на заді. Ті дві поєднані кімнати призначалися директорів школи.

Між двома зовнішніми дверми, була під тим самим дахом веранда, затишне місце влітку від дощу і сонця, а взимку від снігу.

На тій веранді влітку навіть спали. В прозору ніч, при місячнім сяйві любувалися зорями, що мерехтіли по всьому небі. Линули зором в небесний простір. Як хотілося засягнути таємниць Всесвіту.

Директор семирічки перед закінченням навчального року загадково зник, чи по своїй волі, чи з ласки комуни. Під керівництвом заступника – завпеда завершено навчання.

Завпед з мамою, не гаючи часу переселився в більшу половину будинку. Можливо думав дістати працю директора, тому тимчасово родина Писаренків опинилася в одній кімнаті з одним столом й одним ліжком. Для всіх трьох дітей стелили постіль на підлозі. Так вони побивалися аж поки не виселили завпеда, який відтягав перехід в однокімнатне помешкання на другому боці будинку.

Переселилися в другу половину. Там кімнати були просторі з великими вікнами. В другій кімнаті був запічок і піл, а в передній мали плитку, де варили страви. Та плитка грівала обидві кімнати.

Через вікно передньої кімнати виднілася церква. Малій Зої здавалася велетнем. Навкруги заросла бур'янами в пояс з замком на дверях. Церква стояла сиротиною.

Діти завжди любили бавитися в жмурки в бур'янах, але бур'яни біля церкви оминали. Церкву обходили. В дощову погоду не виганяли худобу на пасовище, підпасали понад дорогами і по пустих плянах, але не біля церкви. Церква осталася святим місцем у селян.

Євгенівці не руйнували церкви, ніби ждали, що ось-ось дозволять відкрити й знову задзвонять церковні дзвони, скликаючи на Службу Божу. Священика не зрадили. Він після закриття церкви не відправляв служби.

Йому дозволили жити з дружиною в сторожці та призначили возити воду.

Серце священика не витримало, дістав серцевий удар й помер. Його дружина після смерти чоловіка виїхала з села. Як Іван Писаренко переїхав у Євгенівку та перебрав школу, про священика тільки пронеслися слухи.

Відкріплення й приписання переїжджих працівників стало державним уставом, закономірністю. Без припису в селі та визначення колгоспу не могли дістати пайок. Учителі діставали визначений пайок і на тому пайку прохарчовувалися. Зеленину купували в літній сезон, городів своїх не садили. Селяни відривали від себе, щоб мати якусь копійку. За працю в колгоспі платили збіжжям, заробляли тільки на хліб.

Присадиби-города пильнували, мали свіжу ярину, забезпечувалися картоплею на зиму, засолювали огірки й капусту. Селяни запобігали непередбачені недостатки дбайливістю.

Мали селяни по корові, корову називали кормильницею. Щасливі були ті, в яких корова давала досить молока на молокоздачу і для родини, особливо дітей. Накладали обов'язкову молокоздачу, кріпаччину на корову. Селяни відривали від себе, здавали молоко, щоб не забрали корову за невиконання накладеної норми.

Залежало від голови колгоспу в який спосіб учителям приділяли приписаний пайок: мукою чи спеченим хлібом. В Євгенівці хліб не випікали, давали пайок мукою місячно.

Івана Писаренка приписали в сільраді. Призначили йому колгосп на отримання пайка, де головував Родзін. Родзін був такий віком, як присланий директор, в середніх тридцятих роках, лиш мав більше дітей. Бувший комнезам, старався виконати «плян до двору» в приросту навіть дітей – мати семеро, удостоїтися премії.

Йому не щастило. Після п'ятого дитяти народжені скоро вмирали, не досягаючи року життя.

Дружина Родзіна завжди виглядала змученою, мала ростом, худа, виснажена, вічно поралася в хаті й на подвір'ї, доглядала малишву, приготувляла їсти для восьмичленної родини: п'ятеро дітей, вона з чоловіком і старий Родзін – батько чоловіка жив при них.

Пильнувала домашнє господарство, навіть не мала часу пристояти, перепочити. Зоя ніколи не бачила її усміхнену. Мабудь, була зроду непривітлива.

Двір, де жили Родзіни, прилягав до ставка. Господарями напевно були заможні селяни, дбайливі господарі. Ніколи б влада не дозволила заможньому господарю або середняку бути головою колгоспу, лише відданому посягаючій комуністичній владі.

Родзіни тримали качки, кури, декілька гусей, що не мали пересічні селяни. Старий Родзін в ставку, який належав до колгоспу, ловив рибу і продавав. Деколи мама посилала Олю або Зою купити рибу.

Ставок на Зою діяв чародійно. Дивилася, як майже на непомітних хвильках, відбивалися соняшні промені, перебігали, ніби пестилися у воді. Ставок біля хати нагадував мальовничу казку.

Зоя перший рік в Євгенівці ще не ходила в школу, не могла читати. А як їй хотілося читати! Мусила прислухуватися до розмов, силувалася все запам'ятати, найменші подробиці, не забувати кимось сказане.

Оля і Зоя подружили з двома старшими доньками Родзінів – однорічками. Часто ходили до їх, а вони приходили на шкільне подвір'я забавляться. Родзінів двір був віддалений лиш пустим пляном, поросшим бур'яном й дерезою – свиноплутом колючим й подекуди непрохідним. А через дорогу від пустого пляну стояла їхня хата.

Сільські діти вигадували різні розваги, особливо в літню пору, під час шкільної перерви, заповняли довгі дні.

Залюбки Оля і Зоя з Родзіновими подружками витягали вагани, щоб їхня мама не бачила, пускали вплав по ставку. Дід Родзін пильнував свій човен, не дозволяв дітям в човні плавати. Чергувалися по двох. При березі ставок був мілкий, у пояс вода. Досить безпечно чулися діти, хоч вагани не раз переверталися.

В Євгенівці селяни, – а в ті часи по всіх селах в Україні, – жили в повній ізоляції, відокремлені, прикріплені до колгоспів, до сел, – залежали від повновласти радянської влади, влади пролетарів.

Залізнодорожні станції Зачатівка і Волноваха були недалеко, на залізнодорожній проїзд вимагали посвідчення, яке міг давати, по зазначених потребах, голова сільради, а для учителів директор школи.

Бібліотеку мали в школі, завдяки пильному директору для школярів, а не для селян. Часописи приходили в сільраду, школу, колгосп. Ті часописи наповняли комуністичною пропагандою, хвалили владу, вождів, подавали різні досягнення. За світові події промовчували. Світ не існував, тільки всесоюзна комуністична партія та батько народів – Сталін.

Селян періодично скликали на збори. Їх інформували голови колгоспів й районові агітатори за досягнення комуні, за щасливе майбутнє та крах світового капіталізму.

Зоя поспішно направилася бур'янами пустого пляну до Наді Родзінової, приятельки. Наближившись до фіртки, побачила старого Родзіна на лавці. Поруч його сидів сусід, дід Юхим, втупивши очі в часопис, що тримав старий Родзін. Діду Юхиму дуже хотілося зачерпнути подану мудрість. Адже, дізнавшись за події від старого Родзіна, може переказувати іншим, які залюбки будуть його слухати. Тому він вчащав частенько до старого Родзіна, щоб довідатися хоч крихотку про будь-що, ніж нічого не знати.

– Ну, що ж там пишуть, – з нетерпінням питає дід Юхим старого Родзіна. Старий Родзін не спішився,

розгортав часопис повільно, сторінки перебігав зором зверху до низу й упевненим голосом казав:

– Та, що пишуть. Пишуть, як терплять люди по світі й мріють добитися до свого, управляти всім так, як ми. Неминуче прийде крах капіталізму.

Дід Юхим покрутив головою з одного боку на другий, почухав потилицю, неначе охопив його сумнів. Зневірливо дивився на часопис. Передумував сказане. «Чим управляти? Селян позбавили землі, тягла, возів, що сіяти, не мали доступу до зібраного урожаю, діставали визначену міру за трудовень» – роїлося в його голові.

– А що буде з тими капіталістами? – несподівано запитав дід Юхим.

– Прийде їм крах, – чітко проказав старий Родзін, – спасуться тільки на Далекому Заході.

Зоя вперше почула за Далекий Захід, мабуть за Далекий Захід вперше почув і дід Юхим. Для Зої й діда Юхима Далекий Захід був загадковою мудрістю.

Знали, де заходило сонце за обрій, то і був захід. В ясні дні любувалися заходом сонця, як сонце зникало з горизонту, поки не зайшло.

Старий Родзін не говорив за захід, де сонце заходило, він наголосив на Далекий Захід. А, де ж той Далекий Захід?

Постійно, з того дня, як почула Зоя за Далекий Захід, думка роїлася пізнати його, які дороги ведуть туди, в загадкове місце, де лише спасуться капіталісти, погані люди.

Питалася батька за Далекий Захід. Батько тільки усміхався і проказував:

– Ти ще мала знати за Далекий Захід, як виростеш, будеш знати. Таку діставала Зоя відповідь.

Перебули зиму в Євгенівці. Микола й Оля ходили в школу, а Зоя нудилася сама. Їй хотілося іти в школу. Майже кожного дня йшла в школу, проходила великим коридором звідки двері на протележному боці були

в окремі класи. Підходила до дверей і прислухалася до голосу учителя, впізнавала батьків голос, заходила, мовчки сідала за пусту парту.

Не раз заходила до інших учителів, які їй подобалися. Учителі деякі неприхильно дивилися на такі візитації, бо для учнів була розвага, часом на декілька хвилин при вході відривалися від навчання.

Вона чулася найкраще в батьківському класі. Батько був лагідний до учнів, не кричав, але здисциплінізовану поведінку вимагав.

Зоя поряд з Олею вивчила всі вірші з букваря. Як Оля вчила вголос, вона повторяла.

Після закінчення першого учбового року, коли підготовляли списки до наступного, мама Зої почала настоювати записати її до першого класу.

– Не можна, – відказав батько, – вона навіть не має шести років, сповниться шість на кінці року, а діти будуть на два роки старші від неї, велика різниця в тому віці. Вона не справиться з навчанням.

– Та ж вона знає буквар напам'ять.

– Одне знати буквар напам'ять, а друге вчитися читати і писати та виконувати домашні завдання. Не справиться.

– Вона однаково пересиджує в класах. Нехай сидить в одному класі, не турбує інших учителів, – продовжувала Зої мама.

– Одне можна зробити, домовитися з учителькою першого класу, щоб не записувала її в журнал. Таким чином, як не буде справлятися, то не буде відтягати клас.

Іван Писаренко наполягав на належний рівень навчання, вимагав від учителів план щоденних викладів і перед першим дзвінком кожний учитель зобов'язаний був дати щоденник для огляду.

Одна учителька образилася, коли директор, переглянувши розклад, зробив зауваження, порекомендував приготувати план навчання, закріпивши його особисто.

Вона написала жалобу до районного директора. В той час посаду районного директора в Старому Кермінчуку мав Маслов. Говорив лиш російською мовою, але ніколи не проминув жодної помилки в українській мові. В тому доносі запримітив три помилки. Повідомив Івана Писаренка, цілком звільнив її з праці, не перевів в іншу школу в районі. Між заврайоно й директором школи в Євгенівці йшла повна співпраця.

Місцевість, де була положена Євгенівка на Донеччині заселялася виселенцями з інших місцевостей України, їм призначили селитися на вапнякових поземах, де підходила гірко-сольона вода, тоді як поблизу стелилися балки з прісною водою звідки довозили воду або збирали для куховарства дощову. Взимку топили сніг. Лишали сніг в лаханці наніч у хаті й до ранку сніг розтоплювався.

В тих місцевостях поселяли греків. Школи в деяких селах, як районному Старому Кермінчуку з грецьким населенням велися на російській мові. Директор школи періодично мусив їхати на конференції, а щомісячно привозити зарплату учителям. Там переважала російська мова. Одначе, районний лікар ніколи не картавив, говорив лиш українською мовою, тоді як переслідування, знищення інтелігенції та свідомого українського елементу набирало шаленого розмаху.

Лиш для прикладу взяти Вінницю або Биковнянський ліс біля Києва. Це мовчазні свідки терору тридцятих років. А скільки таких усопниць по Україні, не включаючи могили вивезених на каторжну працю – розбудову Сибіру, від Уралу аж до Камчатки.

На школу визначали бюджет на потрібні закупи: підручники, зошити, чорнило, ручки, а також на книжки для бібліотеки. Залезало особисто від директора вибір книжок для бібліотеки. Іван Писаренко оминав закуп пропагандивної літератури, тогочасних публікацій. Закупував переклади класичної літератури: французької, німецької, англійської.

Переклади класичної літератури полонили Миколу. Він думкою супроводив Жюль Верна подорожі. Вічно мріяв подорожувати, бачити світ в природніх барвах, бути там, де ще ніхто не став ногою, впливати в безмежні відкриті води океану, бути під покровом неба серед плескоту хвиль хоч раз в житті.

Прочитавши пригодницьку книжку, на веранді під зоряним небом розказував Олі і Зої, ділився своїми мріями. Дівчатка з розкритими ротами слухали. В їх також почало зроджуватись бажання бачити загадковий світ. А Зою манив Далекий Захід.

На протязі перебування в Євгенівці Іван Писаренко для школи купив біліардний стіл, радіо. В семиріччі він викладав природознавчі предмети, знав як заряджати акумулятор. Слухав трансляцію, а часом те радіо скрипіло, тріщало, не міг чути передачу чітко.

Ранком ішов у школу в неділю, там було радіо, замикав за собою двері, включав радіо й ловив передачу Служби Божої інколи, дуже рідко з Бессарабії.

Він знав, в інших країнах люди моляться, вірять в Бога, вірять, що добро переможе зло і недопустимо перед Богом плянове надуживання над безвладними, підкорювати страхом, терором.

Зоя нетерпеливо ждала, коли розпочнеться навчання. Буквар мала від Олі, випросила в батька зошит, ручку й відлитого чорнила з учительської чорнильниці. Зродилося найкраще почуття – йшла до школи разом з Миколою й Олею, приходили разом на сніданок додому на велику перерву. Вона не знала за домовлення з учителькою першого класу, навіть не догадувалася.

Все ж таки, учителька записала її в журнал, кожного дня викликала учнів, перевіряючи присутність. Коли приходила черга до Зої, вона гордо вставала і чітко відповідала: «присутня».

Учителька постійно уникала питати учнів чергово, коли народжені, якого року. Не хотіла нараджувати

Зою, бо діти можуть потурати найменшого в класі, як ведеться між дітьми. Деякі діти бувають прикрі, свою прикрість розряджають на комусь, на меншому, якого стараються долати постійним штурханням.

Зоя ще не зазнала прикростей, не розуміла, всю свою енергію спрямовувала пильно на навчання.

Коли учителька виставляла квартальні, а потім піврічні оцінки, вона представила їх директору, батьку Зої, наголошуючи, що Зоя відповідно виконувала завдання, вивчала все вчасно, поводитися в класі приємно, в навчанні з усього класу перша учениця – відмінниця. Хоч вона на два роки молодша від інших учнів, вона успішно закінчить навчання першого року.

Зоя стала регулярною ученицею. Гордилася нею учителька, гордилися нею батько і мама.

Але Зоя мала недолік, замість літери «р» вживала літеру «л». В неї замість сказати корова, звучала коло-ва, замість руки, казала луки.

Як прийшов Новий рік і підготовляли на шкільний виступ вірші, – а Зої дуже хотілося виступити з віршем, – учителька заявила, що не може дати їй вірш, бо вона не вимовляє правильно літеру «р», а школярі, які віршують, обов'язково мусять кожне слово вимовляти належно.

Зоя ніколи не сподівалася такого краху. Наступила новорічна двохнедільна перерва. Протягом перерви перечитувала буквар і слова з літерою «р», повторяла й повторяла поки в неї літера «р» звучала чинно.

Після двохтижневої перерви, повернувшись до навчання, учителька не повірила її поступу. З того часу Зої призначала деклямувати вірші.

Зоя спостерігала однокласників, дещо переймала від них. Замість зачеркнення помилки та виправлення над словом, вона мокрим пальцем витерала, як деякі й на витертому поправляла. Приходила додому з язиком, пальцями і руками в чорнилі.

Перед закінченням першого класу, два тижні заступав учительку, новоприсланий учитель – Пексіль, – так його прозвали учні. В селі нікого не знав, приходив до Миколи, вони грали в біліард. Проводив довгі вечори. Мило відносився до Олі і Зої, не як учитель, а як гість. Одного вечора він загостив, весело розважалися.

Зоя попереднього дня здала домашнє завдання, сподіваючись дістати найвищу оцінку. Пексіль на другий день роздавав зошити, усміхаючись. Його усмішка, здавалося Зої, упевняла за високу оцінку. Розгорнувши зошит, побачила великими червоними літерами написано «Дуже погано», без жодного виправлення помилок. Помилку не зробила, а дістала «Дуже погано». Сльози ринули. Пексіль запримітив, лагідно сказав:

– Ти виконала завдання на відмінно, а погану оцінку дістала за витерання помилок пальцем. Мусиш старатися зроблені помилки виправляти як слід: закреслювати і над закресленою літерою ставити правильну. Неохайність береться під увагу теж.

Його порада зосталася дороговказом. З тих пір зошити Зої учителі вживали, як приклад.

Перший рік у школі для деяких дітей стає основою, напрямом діючим на все життя. Сприймання навчання, дисципліни, виконання завдань, дотримання чистоти, послухність впливово скріплюють характер. Після закінчення успішно першого року навчання і отримання похвальної грамоти, для Зої настало безжурне літо.

Оля і Зоя, хоч і заприятелювали з Родзінами Надею та Санею, а пізніше з Черкасами Діною й Тіною, були нерозлучними, завжди разом. Йшли разом до Родзінів або Черкасів. Як Зоя ще не започаткувала навчання, а Оля була в школі, тоді вона вибиралася сама.

Черкасів батько завідував клубом. Клуб для селян служив замість церкви. Час від часу висвітлювали фільми,

збирали селян на збори, як приїжджали з району з інформативною пропагандою. На висвітлення фільмів приходило все село. Влітку вішали полотно на стіні й селяни розташовувалися на траві навколо.

Черкас навіть зорганізував розучення п'єс. В постанові брала участь дівчинка. Для дівчинки мама Зої взяла блакитну стрічку, визичила на один раз, на виступ.

Незадовго після виступу дівчинка занедужала й померла. Коли Зоя зайшла з мамою, де вона лежала, побачила свою стрічку, зароблену на збиранні коксагизу, на ній. Очі налилися слізьми.

— Мамо, — вирвалося в Зої крізь сльози, — то моя стрічка.

— Нехай буде дарунком для неї, — відповіла мама, — відбирати з її голівки не сміємо, не гідно.

Жаль відчувала Зоя, вона не зав'язувала ту стрічку, не хотіла жмакати, хотіла мати її новою, блискучою, як вперше дістала.

Перший зароблений скарб пропав, — не виходило з думки.

Сільські діти під час перерви школи шукали заботи, заповнювали свій час. Старші допомагали на домашньому господарстві, помагали полоти городи, виганяти корову в череду, пильнувати вечором, як чередник прижене з пасовища.

Позбувшись корови в Ново-Павлівці, бо в Євгенівці не мали, де тримати корову взимку, мусили протягом року купувати молоко, деколи масло, сир, сметану, а часом кисляк.

На другий рік вирішили купити корову і на зиму дати в бригаду на перестій. Службовців, в цю категорію входили учителі, не зобов'язували здавати молоко. Родина мала молоко, для дітей головний харч.

Одного разу семикласниця Оксана попросила директора дозволити взяти Зою додому на декілька годин, потім приведе її назад. Батько Зої згодився, Зоя радо пішла.

Двір був чистий, заметений, усміхнена господиня зустріла свою доню, ласкаво привітала Зою і повела її до столу, а на столі у тіні стояла миска з свіжими варениками з першою фруктою – шовковицею. Мама Оксани припрошувала до вареників. Їй напевно Оксана сказала, що приведе гостю, тому наварила вареників.

– Такі смачні вареники, – думала Зоя, – чому немає шовковиці в кожному дворі, особливо в шкільному. Напевно б мама наварила вареників, а ми б поласували.

Оля і Зоя ходили по пустих плянах, старалися нарвати вишень на вареники, де ще росли вишні, не повсихали. Тоді й мама варила.

Понад селом тягнулася балка з загаченими ставками-греблями. Туди вигонили і пригонили череду. Худоба привикла там пити воду.

Через греблю дорога стелилася до хуторів: Шевченка й Дорошенка. Перейшовши дві балки з татарськими назвами: Шайтанку і Шухурлай, входили в хутір, де хати по двох боках потопали в зелені.

Часто Зоя з мамою йшли на хутір Шевченка, бо за хутором дістали одного року діляницю на город. Там панував повний спокій. Хутір приваблював Зою. Життя на хуторі здавалося безжурним, як в Ново-Павлівці. В гарячу пору, як поверталися назад Зоя не минала, щоб не покупатися в ставку, охолодитися і відпочити. Не раз з шкільного подвір'я линула зором через ставок. За ставком стелився чорний пар, а за обрієм хутір.

В Євгенівці зайшла потреба для збільшення класів. Почали чергувати паралельні класи: ранком й пообіді. Вирішили збудувати додатковий корпус через дорогу від шкільного подвір'я на пустому пляні. Сибір в Союзі неісходима і неісходимі ліси, але дерева не могли дістати, хоч відправляли урожай з посівів, не питаючи. За оплату або винагородження боялися згадувати. Дерева бракувало в степовій місцевості, як Євгенівка.

Коли сільрада запотребувала дерево на будову школи, то знайшовся вихід, дерево призначили з церкви. Таким чином влада продовжувала нищити церкви під покровом запотребування будови школи для добра селян. За царату школу збудували з цегли і будинок для учителів. Навіть на сарай, для схоронення палива на зиму, знайшлася цегла, а на всі дахи червона черепиця.

Звели стіни з вальків й почали розбирати церкву. Селяни обходили не тільки церкву, але церковний двір також, як розбирали. Після знесення діти забігали, щоб найти намистичко розсіяне з ікон.

Дерево зуживали на зведення даху школи, а ікони, стародавнє церковне мистецтво, палили в шкільних грубах. Діти напевно чули розмови батьків, розносили шепотом, що великий гріх палити ікони, буде з ікон текти кров. Довго переслідувало Зою сказане. Як проходила повз груби, дивилася чи не тече кров.

Нова школа, вибілена всередині, заохочувала школярів. Там навчалися від першого до четвертого класу. Паралельні класи учнів у ті роки збільшилися. Другий рік навчання Зоя закінчила там.

Життям селян, як пригодницькими книжками, цікавився Микола, цікавився їхнім минулим, любив слухати старших. Дізнався ненароком від одного дідуса, а він був уже в похилому віці не боявся, за відважних євгенівців.

Був арешт, арештували п'ятнадцять чоловіків і за наказом повезли в район, Старий Кермінчик. До району вела вісімнадцятикілометрова дорога, а степова дорога, – як казали навпростець, – скорочувала на декілька кілометрів.

Група відважних євгенівців зібралася, поспішно подалася навпростець. Перестріли вози, звільнили арештованих. Арештовані зникли, не вернулися в село. Міліція, дізнавшись, вирушила битою дорогою, не знайшла їхнього сліду.

Микола, почувши за пригоду євгенівців, розказав батьку. Перший й останній раз Зоя бачила, як батько завів Миколу за стіну до припічка і покарав його, щоб не розпитував нікого, почуте ніколи не повторяв. Він любив слухати, – як казала мама, був язикатий, – але з тих пір не переказував. Якщо почув щось від старших, промовчував.

Останнього літа в Євгенівці занедужала мама. Лікарні в селі не було, лікарня містилася в сусідньому селі, Каракубі, що обслуговувала околицю. Там прийшлося їй лежати. Щоденно відвідував її чоловік. Вийшовши за село, чекав на грузовика. Тоді грузовики вивозили пшеницю на станцію. Водії його знали і підвозили до Каракуби.

Лікар його повідомив, що дружина в критичному стані, потребує перелиття крові. Перелиття крові збереже її життя. Лікар наголосив:

– В лікарні ми не маємо крові на перелиття, не маємо і фахівця. Треба вдатися в Сталіно в головну клініку, звідти пришлють лікаря-фахівця з кров'ю. Єдиний вихід з такого положення.

Лишати дітей, дружину не міг, не міг відірватися. Написав прохання і вповноважив одного учителя вдатися до головного лікаря обласної клініки, зазначуючи групу крові.

Без жодного контакту з лікарнею в Каракубі на другий день приземлився літак за селом. Лікарю й учителю прийшлося пішакувати до лікарні. Спритно присланий лікар зробив перелиття крові й повернувся до літака.

Іван Писаренко горячо молився Богу за селом, як ждав на грузовика. Ставав на коліна в пшениці, просив Творця Небесного спасти дружину для дітей. Завжди вірив, що Його проведіння спасло його дружину й маму дітей.

Микола закінчив семирічне навчання в Євгенівці. Середня школа була в селі Петровське, того ж самого району, п'ять кілометрів від Євгенівки.

Учні з Євгенівки, які продовжували навчання, ходили денно пішки. До десятирічки в Петровське також ходили учні з Єгорівки, але тим учням приходилося іти денно сім кілометрів до школи і сім кілометрів назад.

Іван Писаренко, закінчивши заочно чотирьохрічний учительський Інститут, – два останніх роки, у Ворошиловграді, – дістав працю директора десятилітки в Петровську.

Де подівся попередній директор ніхто не знав, просто пропав, так само, як учитель в Ново-Павлівці, директор семирічки в Євгенівці ще при закінченні навчального року. Не могли довідатися навіть прізвища від селян. Проте, розповідали, що заступник директора – завпед Пічінерський повісився попереднього року. Напився й повісився. Був великою п'яницею. Іван Писаренко знав попереднього директора, зустрічався з ним на конференціях в районі, але ніколи за його не говорив і не згадував.

Петровське майже не відрізнялося від Євгенівки, тільки величиною й населенням побільшеним. Замість двох колгоспів село мало чотири, мало три шкільні будинки: оригінальний корпус, будинок для учителів привернули для навчання та один білий кам'яний будинок під цинковою бляхою. Той будинок називали білою школою. Біля тієї школи стояв опущений винбар, а далі до самого перехрестя доріг стелився пустий плян, порослий колючою дерезою. По тому самому боці, як головний корпус школи, стояла церква з огороженим залізним парканом й замком на фіртці, сиротиною. Пустувала побіч також сторожка.

Через дорогу від школи, будинок священика призначали для директора школи. До того будинку перед початком навчального року прибудовували інтернат, довжелезний: містив кухню, столову й житлову простору кімнату, в якій могли помістити по два боки в ряд декілька ліжок.

Інтернат не використовували, пустував. Учні з Єгорівки ходили пішки, а взимку і склякоть привозили їх колгоспними возами.

Дім священика мав чотири кімнати, поєднані всередині, на два боки з коридором через усю хату. На зиму дві кімнати закривали, одну половину, бо не вистарчало топлива. Для школи присилали найгірше вугілля – відпадки, тоді як добували вугілля першої якості на Донбасі – Донецькому басейні, в тій же області до якої належало Петровське.

В коридорі був басейн для прісної води, його заливали водою, дуже вигідно споруджено під дахом. Інколи невчасно привозили воду, то Оля і Зоя застоювали чергу біля ринви білої школи, по черзі в дощову погоду носили воду, виливали в басейн.

Селяни зживалися з вимогами життя, пристосовувалися до щоденних потреб. Оля і Зоя вчилися від селян. Прислухувалися, що говорили діти.

Діти хвалилися, що носили вечерю, і їх винагороджували. Для Зої ношення вечері ставало загадковим, вона вперше почула за ношення вечері. Не могла зрозуміти.

Батьки ніколи не промовилися за різдвяні, чи великодні звичаї, не промовилися чому, коли, до кого й яку вечерю селянські дітиносять. Як Зоя питала батька, він тільки зрушував плечима, ніби не знав.

Іван Писаренко річно вигодовував двох кабанів. Оля і Зоя пильнували застояти чергу в маслопостачі, щоб дістати сироватку для свиней. З кабанів сало засолювали, а окороки вудили й коптили, заготовляли на зиму. Ані сала, ані окороків купити в селі не було де. Селяни вигодовували свиню, щоб здати в налог шкіру. Сало тримали для себе на заправлення страв. Сало вважалося істотною й смачною поживою, необхідною потребою в куховарстві і живленні. Людський організм потребував товщ в належній пропорції.

Коли Зоя пішла до третього класу в Петровську, учителька на першому уроці перепитувала кожного учня та ученицю скільки років мають. Зоя сказала, вона має вісім років. Понісся сміх, школярі зауважували, що в такому віці ідуть до першого класу, а не до третього.

Учні в третьому класі мали по десять років, а дехто одинадцять, учнів Зоїного віку не було, вона була наймолодша. Учителька стримала сміх, а на перерві перепитала батька, повернувшись запевнила учнів за Зоїн вік. Ніхто більше не сміявся, не глузував.

Новий навчальний рік, нова учителька, незнайомі діти, деякі прихильні, а деякі вроджені запеклими бунтарями, не любили приїжджих. Як йшли до крамниці стежкою на пустому пляні – зруйнованому подвір'ї, зарослою по обидва боки дерезою, то зустрівшись на стежці з таким бунтарем, опинялися в колючій дерезі. Відчувши колючки дерези на шкірі, перестали ходити до крамниці навпростець, а йшли дорогою.

Здружилися з дітьми Брацила, заступника директора, такого самого віку. Брацило і його дружина учителювали, жили в тому будинку, де жив попередній заступник Пічінерський, що повісився. Він покінчив життя не в будинку, а в конюшні. Зоя оминала те подвір'я, на конюшню боялася дивитися, ніколи не питала за його, тільки, як говорили, слухала, наскрізь тремтіла з страху. Оліна ровесниця здебільша приходила до Олі на розваги і втрюх проводили час. Перший рік в Петровську місцеві діти не наважувалися приятелювати.

Брацили часто сварилися, доходило до бійки. Сварка спричинялася, коли Брацило приділяв якійсь учительці увагу. Їхні діти приходили просити батьків на перемир'я, а як батьки були відсутні, то просили Миколу, Олю і Зою. При вході сварка припинялася, Брацили

поводилися ввічливо, як мали вареники або пиріжки, гостили.

Брацили побули лиш рік, їх перевели, причини не давали, а вони не казали в яку місцевість. За Брацилів чутка пропала. Кожен зокрема дбав за себе. Місця старших учителів заповняли новими випускниками.

Микола начитавшись пригодницьких книжок, хотів при сповненні шістнадцяти років, а мав відповідні оцінки, вступити в Морське Училище. За вступ його батько не говорив, завжди задумувався, на Миколине прохання відповідав:

– Ще не час. Перше закінч десятій клас, середню освіту, а тоді щось придумаємо. Синове прохання наводило жах на Івана Писаренка. Микола не знав, не знали Оля і Зоя чому. Страх пронизував, бо щоб поступити у вище наукове заведення, вимагається метричне свідоцтво, зазначене місце народження. З кожним роком навчання Миколи, страх більше й більше опановував батьків. Боялися призиву його до військової повинності з сповненням вісімнадцяти років. А час линув.

Директори середніх шкіл мали зокрема конференції в області. Там проникливо допитувалися спадкоємства навіть дружини, родове походження наполягали знати. Пізніше розказував, що на запитання за дружину, він не вагаючись, завжди відповідав:

– Моя дружина походить з роду стопроцентових пролетарів, з робітничого класу. Надмірно натискали на безпартійних, як Писаренко.

Вирушаючи на сесійну конференцію в Сталіно, журився чи безпечно повернеться назад. Не так журився за себе, як за дружину і дітей. Не сумнівався, якщо затримують, то без його пропадуть.

Школа zatrudнювала понад двадцять осіб, окрім учителів мали секретаря Козла, три прибиральщиці й господаря Пальніченка. Пальніченко був кремезний степовик. Жив аж на самому кінці села в бік Причипіловки,

город межував з колгоспним полем. Дітей не мали. Жили в порівнянні з іншими селянами в достатках. Рахувався службовцем і дружину не зобов'язували іти на працю в колгосп. Вона пильнувала домашнє господарство.

Вдалося виклопотати для школи пару коней й воза, щоб не турбувати сільраду вразі потреби виїзду. Колгосп дав бідарку. Кожного місяця директор їздив в район по зарплату. Пальніченко сумлінно опікувався шкільними потребами.

Заврайоно, Маслов втягнув Івана Писаренка в плутанину відомостей, додавати двох учителів додатково на зарплату. Після отримання грошей в банку, зарплату двох учителів передавалося Маслову.

А як прийшло до призначення путівок на відпочинок в санаторії, звертався чи Іван Писаренко бажає використати нагоду для себе або дружини. Коли в районі приділяли взуття й інші товари, він винагороджував директора. Сільське населення переживало недостачу одягу, взуття. Жінки носили збережені родові сачки-козачки, чергувалися ношею з дочками. Діти чергувалися взуттям, часто пропускали навчання взимку або склякоть. В теплу погоду ходили босі.

На одній з конференцій, гуляйпольський директор десятилітки звірився за додаток учителів на відомості на зарплату. Він турбувався за наслідки, боявся розкриття і вирішив податися, щоб перевели його на працю в інший район. Лиш таким способом міг позбавитися тиску зверхника в Гуляйполі. В таку саму ситуацію попав Іван Писаренко, мусив також шукати виходу. В кожному районі, де могли, дбали насамперед за свої кишені, надуживали чесних, відданих директорів.

Розділення Польщі 1939 року, прилучення тереторій до Союзу, започаткувало нову епоху комуністичної імперії. Після прилучення Західніх земель України,

Бессарабії, Естонії, Латвії, Литви з благословенням Гітлера, прийшла черга на землі Фінляндії.

Фінляндія не вступала, а Союз наполягав і започаткував війну. Зима лютувала. Такої суворой зими не сподівалися. Випадки обмороження й примороження збільшувалися на фронті. Фіни мужньо обстоювали свої права, але не могли встояти проти навали радянських військ.

На Донеччині селяни звиклися з суворими зимами та заметілями, пильнували себе, дітей. Віддалений полем кінець, Причипіловку в Петровську замітало рівно з дахами. Вилазили через горище й відкопувалися. Рідкісні випадки примороження траплялися.

Учительські конференції не відкладали. Мусили їхати в район на визначений час. Хоч мороз скрипів немилосердно, учителі вибиралися в район. Іван Писаренко пробігав за підводою, як починали терпнути пальці в чоботях, щоб зігріти, вертаючись назад.

Одна учителька почала нарікати, що в неї затерпло обличчя, боялася приморозити. Вирішили стати в Євгенівці перегрітися, відчували пронизуючий пекучий мороз. Стали в Черкаса.

Черкас, для певности, настоював перевірити кожного учителя руки і ноги. Знав, учителі легко зодягнені й такий мороз міг приморозити руки або ноги прикриті кожухами. Прийшла черга до Івана Писаренка. Він не хотів скидати чоботи, запевняв як відчував затерплення пальців в чоботях, то пробігав, щоб зігріти.

Черкас не відступав, настоював. Почав сам стягати чоботи. Ледве стягнув. Пальці на ногах побіліли, не зрушувалися. Почали натирати снігом, не змогли відтерти, цілком чуття не було.

Не гаючи часу, Черкас залагодив підводу, своїм кожухом вкрив ноги й подалися в лікарню в Каракубу.

Учителі повернулися з вісткою, що директор обморозив ноги, до якої степені не знали. Стурбований Пальні-

ченко, переступаючи з одної ноги на другу, розказував дружині з найменшими подробицями за обмороження ніг.

Занепокоїлася дружина, журилися діти, а селяни, переказуючи, уявляли його вже без ніг.

За декілька днів повернувся з лікарні з забинтованими ногами, ледве міг стати на ноги, пересуватися. Лікар приказав пильно доглядати, бо як дістане інфекцію, може кинутися гангрена, тоді прийдеться оперувати, відрізувати замертвлення.

Великі пальці на двох ногах почорніли, лікар не спішився відрізувати. На його думку, пальці згодом заживуть і навіть по перший сугав можуть відпасти.

Медсестра приходила щоденно перев'язувати. Завдяки бездоганному догляду й відпорній системі, запобіг інфекцію.

Морози втихали. Сонце піднімалося вище й вище. Зима, скрипучі морози дошкулили. Не могли діждатися весни, тепла.

Микола любив відвідувати своїх приятелів в Євгенівці. Часто їх відвідував. Холодна зима притримала. Тільки тепліший вітер повіяв, він вирушив. По дорозі в Євгенівку з Петровська тримали собаку. Як попередньо він ішов повз хату, собака тільки дивилася, не лишала двору, не вибігала на вулицю, не гавкала. Тим часом він впевнено чимчикував.

Несподівано собака вибігла і кинулася на нього. Поки з хати відкликали, вона пронизала ногу зубами. Не відчуваючи болю, він не повернувся назад, а продовжував йти в Євгенівку. По дорозі відчув настирливий біль, потекла кров. Вирішив стати в медпункті на перев'язку.

Ногу медсестра перев'язала. Дізнавшись за напад собаки, стурбувалася, бо тільки тиждень назад в сусідньому селі збешеніла собака, і всі медпункти повідомили за можливе розповсюдження.

Миколу затримала, передала справу міліції. Міліція відправила його в лікарню, в Каракубу на обстеження, як батька, і за лікарською порадою вирішили діяти.

Собаку мусили прибрати, хоч би собака й не була в бешеному стані, напад її був небезпечний, загрозливий для дітей, які при нападі не змогли б оборонитися.

За порадою лікаря, мусили відрізати голову, забинтувати декілька слоями й повезти з Миколою в Сталіно. Там мали клініку на область, де просліджували випадки вкущення і давали запобігаючі уколи від бешенства протягом чотирнадцяти днів.

З забинтованими ногами з Миколою й головою собаки поспішно вирушили в клініку. Вагони були переповнені, але глянувши на забинтовані ноги, уступали місто, приймали за обмороження на фінляндському фронті.

Після аналізу голови, виявили бешенство у скритій формі, могло передатися тільки через безпосереднє вкущення, запевняючи безпечність побічних.

Лишився Микола в клініці на два тижні. Уколи давали в живіт кожний день. Після уколів проводив час, як хотів. Він не журився, ходив у міську бібліотеку, заприятелював з рештою, що з тих самих причин опинилися в клініці.

Власниця собаку ховала від міліції, плакала і нарікала, ніби собаку зайво знищили. Байдуже віднеслася до пережиття, клопотів й лікарської опіки, завданої їй собакою. Сільська жінка просто не розуміла небезпеки, якби не прибрави.

Микола з тих пір оберігався собак і котів. Від одного довідався в клініці, що його вкусила кішка й він опинився там. Його так само кололи щоденно протягом чотирнадцяти днів. Вже не тягло Миколу в Євгенівку, шукав іншої розрядки, не наважувався йти, де гавкали собаки.

Навчальний рік завершився, але школярі сходилися біля школи, проводили літом час. Всередині в школі

білили стіни, фарбували парти. Школа не потребувала капітального ремонту, тому прибиральниці справлялися з оновленням, приготувляли до наступного навчального року.

Деколи гурт не розходився, як притемніло. Розважалися захоплено до пізнього вечора. Перед початком навчання одного вечора неймовірно запалав небосхил, почервонів. По небі котилися полум'яні клубки, як жар, один за другим, не спиняючись.

Вперше, спостерігали вийняткове явище, не могли збагнути силу чудотворної природи. Проте, селяни розуміли по-своєму.

Селяни розуміли по-своєму. По селі неслося:

– Настигне велика біда, так кажуть старі люди. Завжди приписували старим людям глибоку мудрість, яку осягали з віком. В їхній мудрості схоронилася народня спадщина, не затьмарена більшовицькою комунією.

Того року полярне сяйво досягло аж Петровське, дуже рідкісне явище. Учителі знали, але не намагалися заперечувати селянам і мудрості старих людей, які твердо вірили в зловесний знак на небі – предтечу якоїсь великої негоди.

В Петровську сільське управління не квапилося руйнувати церкву. Шкільних будинків вистарчало, вистарчало будинків для адміністративних потреб. Центр села, де містилася церква, лікарня, школи, клуб і пусті пляни, бувших господарів, як в Євгенівці, свідчив за дбайливість мешканців. Спустошення центру села свідчило за лихоліття, що буревієм пронеслося. Пусті пляни були мовчазними свідками.

Деякі в селі намірено чи випадково випробовували право пролетарів. Зоя біля клубу побачила суху гілку, почала тягти додому на розтопку. Настигла її селянка, схватила за руку й залементувала:

– Я поведу тебе в сільраду за грабування державного майна. Суху гілку вважала державним майном. Зоя не

розгубилася, вихватила руку, щосили пустилася бігти й втекла.

При видачі олії в колгоспі, якщо мали посаджені соняшники, з гурту нахабно неслося:

— Перше належиться трудящим. Хай учителі ждуть. Дістануть, як лишиться. Не трудящі, а учителі вчили їхніх дітей, дбали за їхнє майбутнє.

Там панувала махновщина, і характерні спадкоємні риси проявляли трудящі. Унаслідування відбивалося в поведінці учнів. Приходилося Олі й Зої йти з накладною за приписаним. Батько й мама не наважувалися, оминали будь-яку несподівану неприємність.

Довго пустувала церква, заплановане знесення майже останньої церкви в окрузі, під поводом будови пожежного пункту, набрало чинности.

Запотребувала вища влада від управління села, заопікуватися селянами у випадку пожегів, збудувати пожежний пункт. Дерево зужити з церкви.

Не наважувалися розбирати церкву. Приїхали будівельники з району, розтягли святиню й звели пожежний пункт, зокрема будову в селі після революції. Не бачили, коли виносили ікони, плащаницю. Майстерно управилася районова бригада з церквою. Сторожку, побіч церкви, лишили сумувати. Сторожка пригадувала церкву, звідки неслася молитва до Небесного Творця. Замість Бога нав'язували селянам комуну й вождів. Селяни, як йшли повз церкву хрестилися за стародавнім звичаєм. Позбавили церкви, позбавляли і звичаїв.

Приходили нові рішення, вводили різні методи у пошуку ворогів народу.

Раз в Євгенівці до Івана Писаренка з'явився інспектор шкіл з району, інформуючи, щоб з шкільних зошитів повідривати задню обкладену, на якій був вірш «Із-за гір та за високих сизокрил орел летить...» та серп і молот. Ніби, де був серп і молот, під лупою розшифрували «смерть і голод». Старанно Іван Писаренко придивлявся через лупу, але «смерть і голод» не міг знайти.

На другий день від учнів зібрали зошити. Після навчання відривали задні обкладени й пізніше сам директор попалив. Учителі не знали причини, лиш директорам відкривали потребу знищення задньої обкладени.

З прилученням Західніх земель, відокремлених століттями, до Української Радянської Соціалістичної Республіки, українські пісні захоплюючи популяризувалися без політичних спрямовань. Відгомін пісень почав єднати мешканців західніх і східніх земель України в одну нероздільну європейську націю, відокремленою мовою від інших народів, історією, літературою, народними унікальними звичаями, сягаючими в глибоку сивину.

З початком 1940 навчального року увели закон за спізнення на працю. Почали вимагати присутність на означений час. За спізнення карали певною сумою, в залежності присуду, відтягали з зарплати на визначений термін.

Приїжджі, ще не одружені учителі, після закінчення навчання їхали до своїх батьків, а з початком навчального року верталися на працю.

Одна учителька, повертаючись назад, не могла дістати квитка на проїзд, ждала на станції три дні. Вагони були переповнені. Добившись до Петровська, вияснила директору причину спізнення, яке на його думку цілком оправдане, бо він напередодні сам мав труднощі дістати квиток у Сталіно.

Не пройшло і тижня, як застукали у вікно з наказом їхати в район на суд за прикриття спізнення. Суд призначено на той день. Судили Івана Писаренка – директора, Козла – секретаря за прикриття, а учительку за спізнення. Найсуворіше, як приклад першого суду в категорії спізнення, покарали директора. Присудили п'ятсот карбованців на місяць відтягати протягом шести місяців, Козлу й учительці по сто карбованців. Сітка донощиків пильно працювала серед учителів.

В дев'ятому і десятому класах окрім наукових предметів, додатковим предметом призначали ідеологію комуністичної партії, починали вщеплювати ще в шкільному віці ідеї та мету партії: подолати увесь світ, а хто стане на перепоні, заслуговує усунення, зобов'язуючи кожного учня до відповідальності перед партією.

Викладав ідеологію комуністичної партії місцевий парторг Жирний, який – як пізніше Іван Писаренко згадував, – людина без елементарної освіти.

З такими людьми приходилося директору час від часу брати участь у суспільних товариських вечірках, де починали постійно з чарки й кінчали чаркою.

Одного разу Жирний так набрався, вийшовши у коридор схилився над басейном, почав перехилятися. Якби Микола не помітив та не покликав Олю і Зою до помочі, щоб відтягти, то він би втопився. Микола тягнув за руки, а вони за ноги. Сп'янілий отяжів, ледве, ледве витягли надвір. Басейн закрили і замкнули на замок.

З того часу Іван Писаренко старався не мати ніяких гостей в домі й оминав товариські зустрічі з ним.

Скріпило могутність комуні і Союзу прилучення Західніх земель України, країн Прибалтики, Бессарабії, земель Фінляндії, чулися непобідимі.

Навіть у такій глуші, як Петровське знали, що будь-яке протистояння або найменший опір безнадійні, лише наразять на послідовне переслідування й смерть. Прийшлося населенню «сидіть і не рипаться».

Проте, виснажені Першою Світовою війною, з понесеними великими втратами, переживши голод 1932–1933 років, розкуркулення, колективізацію, постійні репресії, прийняли угоду ненападу між Сталіном та Гітлером, підписану в серпні 1939 року міністрами закордонних справ фон Рібентропом і Молотовим з певним об'легшенням, що війни не буде. А що хтось, десь воював стало байдужим, так само, як світ був байдужий

у часи закріплення комуністичної влади голодом та тоталітарним режимом.

Підписана угода між протележно наставленими державами: комунізмом і нацизмом була непевною і без сумніву тимчасовою.

Не пройшло два роки, як пролунало звернення батька народів Сталіна: «Брати і сестри, до вас звертаюся я...». 22 червня 1941 року Німеччина раптово, не дотримуючись угоди, напала на свого союзника. Німецькі війська перейшли кордон, блискавично посувалися на схід територією України. Перші бомби впали на Київ, руйнуючи древнє місто княжої Руси.

Напад Німеччини відразу спричинився до союзу Радянських Республік з Англією, а згодом з Сполученими Штатами Америки.

Як і в Першу Світову війну територія України опинилася полем бою. Почалася повна мобілізація. Призваних до військової повинності висилали на фронт, боронити територію, накладати життям за родину і Сталіна. Встояти проти вишколеної армії, з незрівнянною тактикою того часу, не змогли.

Мобілізація не минула Петровське. З огляду обморожених ніг, Івана Писаренка зачислили до другої степені інвалідів. До того перший призив був до сорока років, а він завершив сорок перший рік попередньої осені. Таким чином оминув мобілізацію. Миколі четвертого червня сповнилося шістнадцять років. На закінчення середньої освіти, він би досягнув сімнадцять. Мобілізація його також оминула.

Лиш сповнилося йому шістнадцять років, мрія поступити в Морське Училище не покидала його, але батько настоював на завершення середньої освіти. Як батько думав влаштувати його без метричного свідоцтва у вищому закладі навчання, не знати. Був ще один рік. Той рік став переломом в житті родини. Найважливішим було затриматися родині разом.

Хоч фронт приближався ближче й ближче майже денно, 1941–1942 навчальний рік розпочався, як завжди. На місце мобілізованих учителів й двох учителів німецького походження, яких відкликали з початком війни, прислали учителів, що перед приходом фронту, відступали на схід.

По дорозі в напрямку Сталіно, проїжджали колони евакуованих на схід. Для сільських дітей бачити колони возів, було подивом. Тільки колона появилася, діти мерщій бігли, підходили до проїжджих селяни. Від них детальніше дізнавалися, де саме наблизився фронт. Не могли засягти деталі за події, радіозвідомлень не було, часописів не мали. Правдиві інформації ширили евакуовані. Голови сільради повідомляли за приближення фронтової лінії, тільки ті звідомлення лишалися в сільраді. Селян не скликали і не повідомляли.

Цікавився розповідями евакуованих Іван Писаренко. Не випадало йому йти до дороги й розпитувати. Він розпитував Зою. Вона часто з дітьми йшла на головну дорогу, стояла, прислухувалася до розмов місцевих, які намагалися дізнатися за події.

Як Зоя поверталася додому, батько, неначе ненароком, розпитував її звідки, з якої місцевості була колона. Мимоволі в неї вихопилося:

– Та то самі жиди їхали. Він знав, що назву перехопила від селян і зауважив не вживати слово жид, а єврей.

Слово жид вперше почула, – вона любила підхоплювати нові слова для неї, – адже ж назва жид замість єврея зісталася в селян на той час, не викорінили.

Часом колони ставали наніч. Їх приділяли по дворах і сільрада приписувала їм продукти харчування в колгоспах. Для їх випікали хліб. Як голова сільради, Дикун відлучався, то його функції автоматично виконював директор школи.

З звідомленням прибіг ординарець з сільради, повідомляючи, за приїзд й потрібний нічліг Дитячого дому

з Великої Білозірки, вже з Лівобережної України. Отже, німецькі війська перейшли Дніпро.

Іван Писаренко завмер, зблід, остепенів, не міг рухнутися, не міг віч-на-віч зустрітися з односельчанами. Його могли впізнати. Війна палала, але відкриття його походження стало б загрозою. Непохитність влади, в неокупованих місцевостях, не м'якшала.

Він уповноважив свого секретаря Козла заопікуватися Дитячим домом, а сам заліг, морально зломаний в страху. Козел прийшов, подивився на стан здоров'я і повідомив у сільраді, щоб його не турбували. Тим часом повернувся голова, Дикун, повідомляючи, що настигають зміни за змінами, фронт підходить, дістав наказ відступати на схід, в тил. Директора школи зобов'язували дотримуватися розпоряджень. В деяких місцевостях перевіряли перед відступом.

Іван Писаренко взяв з собою Миколу й на шкільному возі виправилися в напрямку Сталіно, на схід. Дружина, Оля і Зоя залишилися. Він не брав усю родину, боявся, що десь в дорозі його й Миколу можуть мобілізувати, а вони лишаться в чужому оточенні самі, безпорадні, а ще й не в Україні. Там можуть пропасти. Наразі думав відлучитися, без підозріння, на деякий час, згодом повернутися.

Перед виїздом заготовив сіно для корови, придбав муки на хліб, картоплі й моркви, забезпечуючи родину. В дворі стояла скирта соломи, стіжки кирпичу для палива.

Господарські обов'язки прийшлося виконувати найменшій Зої: дивитися за коровою, годувати її, поїти, вносити воду, паливо, розтоплювати плитку, щоб зварити їсти та ogrіти помешкання. З деякими домашніми обов'язками вона навчилася справлятися. Після занедужання мами, батько приділив клас навчання Зої пообіді. На велику перерву вона приготувляла сніданок для всіх, як не мали помічниці. Домашні завдання

виконувала в класі. Учителька їй дозволяла з дозволу директора.

Пожаліла Зоя корову, хотіла напоїти прісною водою, повела на кінець села до ставка. Корова з жадністю припала до води. Раптом з'явився вершник-розвідник й запитав її:

– Чи німці вже були в селі?

– Так, – відповіла Зоя.

– А коли?

– Щойно вчора їхали по головній дорозі.

– Ти ліпше іди додому і не приводь корову напувати сама, небезпечний час, треба сидіти в хаті, не виходити, – сказав, шарпнувши коня, зник в бік Єгорівки.

Для Зої пригода видалася надзвичайною, зміною щоденного життя. З захопленням розказала мамі, стривожила її. Мама не знала, що вона повела корову аж до ставка, заборонила виводити корову з двору, і з тих пір корову напували з криниці. Худоба привикла пити гірко-сольону воду, яка пробивалася через вапняки, підходила наверх.

В дні відступу й приходу німецьких військ, на вулицях панувала тишина, не виходили надвір особливо, як починало сутеніти.

Радянські війська не відступали через Петровське, й колони німецького фронту також оминули село. Довідалися за повну окупацію місцевости при приїзді адміністративних представників, представників окупаційної військової влади. Жодний постріл не пролунав.

Фронтowa лінія посунулася на схід, а вістки від батька і Миколи не було. Бувші робітники оновлення школи передали вістку з Сталіно, вони зостановилися в їх і будуть перебувати деякий час, а як впевняться за безпечність вернуться.

Перед їхнім поверненням, в дверях з'явився Василь Писаренко, племінник, наймолодший син найстаршого брата. Він також відступав й зустрів дядька в Сталіно,

де захопив його фронт. Після переходу й посунення фронтової лінії на схід, нічого не лишалося тільки повернутися додому.

По дорозі до Великої Білозірки зістався на тиждень в Петровську. Здивувало Зою, коли він заявив, поки перебуває в їх буді дивитися за коровою. Така прихильність і добродушність зісталася пропам'ятною на все життя.

Він розповів за зустріч з дядьком, передав, що пересядять там пару тижнів й повернуться додому. А він зібрався, вирушив до Великої Білозірки. Щоб добратися туди пішки, брало п'ять днів. Для його, молодого дорога не справляла труднощів.

Повернувся незадовго Іван Писаренко і Микола тією самою підводою, шкільними кінсьми, які мусив передати в колгосп.

Німецька окупаційна влада встановила жандармерію, що наглядала строго за порядком та зорганізувала сільське управління. Почали вертатися розкуркулені, священик з родиною, церковні Богослуження відправляли в сторожці, маленький базарець постав біля білої школи. Напевно був там попередньо, за царату. В тридцятих роках боялися продавати, хіба з-під поли, бо все на продаж в селі зарахували б злишком, могли накласти додатковий податок.

На базарі дещо купували, дещо замінювали, здебільша гуторили. В розмовах оберігалися, старалися більше слухати ніж говорити. Від окупантів нарід не міг сподіватися самоуправління, так як і від союзної влади. Різнилися одним: тоді накази йшли з Москви, а за окупації з Берліна.

Церква зацікавила Зою. Діти її віку вчащали на Служби Божі, а вже старші віком, Миколиного віку не ходили до церкви. Вона дивилася, як хрестилися, ставали на коліна, припадали до ікон, співали «Отче Наш», «Вірую». Пильну увагу звертала на мамину приятельку

Колісничку. До Коліснички мама часто її посилала. Колісничка жила з сином Миколою і донечкою. Чоловік її не жив у селі. Десь працював й періодично приїжджав. Син Микола ходив у той самий клас з Миколою та приятелював з ним. Часто приходив відвідувати.

Недаром Колісничка щиро молилася. Стіни хати були обвішані іконами. Коли Зоя не прийшла горіла лампадка. Була глибоковіруюча, щоб зберегти скільки іконописного мистецтва.

Вона любила прийти, принести пошиті речі. Зоя їй носила, а вона приносила. Здається одна в селі мала швейну машину. Годинами гуторила, не спішилася.

Прохання не помагали. Вона йшла по справах, не барилася вертатися. Микола їй заказував, якщо зникне на пів дня, розвалить піч. І так сталося. Увійшовши в хату надвечір, як притемніло перелякалася, здалося замість одної виваленої цеглини, Микола розвалив піч. Заклала цеглину, замазала піч і далі продовжувала робити південні відвідини.

Священика поселили в другій половині будинку, де жили Писаренки. В інтернаті встаткували заїжджий двір, нічліг, для тих, що йшли з міста в села вимінювати речі на харчі.

Священик довго не утримався в селі. Мав дружину, сина, невістку й двох внуків-дівчаток. Не міг прохарчуватися на тому, що приносили миряни. До села його не приписали, не призначили пайок. Жили поки мали що міняти, потім лишили село.

Для Зої лишився пропам'ятний день, день освячення пасок – Великдень. Освячення пасок для неї осталося дивом дивовижних чародійних див. Великдень 1942 припав рано. Землю прикривав сніжок на сніжку на хустках і скатерках розставили для посвячення паски, яйця, хто що мав. З радісними обличчями ждали, коли священик махне кропилом, а краплі священної води освятять їхні паски, після чого спішитимуться додому розгівлятися за родинним столом.

В скорому часі, після окупації призначили на Петровське визначити сім осіб, комуністичних активістів, приданих владі. Першого арештували Дикуна, голову сільради, Жирного – парторга, Гончаренка – голову колгоспу та четверо інших. Вони не відступили в тил, совєтська влада не повідомляла своїх активістів за загрозу з метою, щоб вели протинімецьку акцію в підпіллі. Після арешту пропав за них слух.

Занедужав психічно знову Іван Писаренко, з страху заліг, не міг піднятися з ліжка. Він же директор середньої школи, його могли включити в список, так само пропав би, як решта. Але селяни шанували свого директора, цінили працю його, дбайливість та опіку їхніх дітей, які за його підписом затвердженням середньої освіти поступали в університет. Не було сумніву, що селяни не догадувалися чому він оселився в такій глуші, догадувалися, що був гонимий.

Школу дозволили відкрити, тільки чотири класи. Дозволили директору провадити школу вже без секретаря й господаря. Давали учителям пайок, муку з пригорілого зерна, не спаленого цілком відступаючою комуністичною владою в елеваторах – зернових сховищах.

З понад двадцяти осіб учительського штату залишилося п'ять осіб: чотири учителя, включаючи директора, і одна прибиральниця. Паралельних класів не було. Шкільна повинність не застосовувалася. Деякі батьки злегковажили навчанням дітей, не примушували іти до школи. Два шкільні корпуси пустували, одного корпусу вистарчало.

В 1942 році сподівалися якогось притишшя. Працювати в колгоспах мусили. Микола ішов на працю щоденно. За лінивство карали безпощадно, вимагали повної послухності. На облік почали брати молодь. Німеччина потребувала робочу потужність та зерно. Україна стала поповненням робочої сили в Німеччині. Зерно забирали, вивозили.

Іван Писаренко відчув небезпеку. Заберуть Миколу на працю в Німеччину. Він знав, що німецька окупація не втримається з засадою «Німеччина понад все», а німці вища раса.

Без жодних пільгів даних українському народові, якому ніби обіцяли статус Домініону та неймовірним нищенням Похідних Українських Груп й проблиску національного відродження, від українського народу окупантам не було підтримки.

Щоб затримати Миколу від набору в Німеччину, вирішив вдатися у Велику Білозірку за посвідченням, що він розкуркулений, вертається назад, матиме запевнену працю в школі.

Зібрали Миколу і Зою в дорогу. Приходилося їм іти п'ять днів й чотири ночі спати, де прийдеться, де застає ніч.

Дороги наповнялися пішоходами з міст і містечок. Йшли по селах вимінювати речі на харчі. Поверталися з міст до родичів. В селах відводили будинки для нічлігу, як в Петровську відвели інтернат, прибудований до хати, де жив директор.

З початком війни в інтернаті перестоювали військові частини, німці на нічліг остановлялися з полоненими, а згодом інтернат став пристановищем для мандруючих пішоходів з Сталіно.

Після приходу німців дізналися, що ті військові частини, які перестоювали в Петровську в інтернаті, замінували поле, дорогу до Сталіно. Остановлялися в дворі, варили у двох величезних вмурованих котлах їжу. Їх ніколи не використовували аж поки не прийшла потреба. Розміщувалися в школі.

Кожний день грузовиками від'їжджали й приїжджали. Як несподівано прибули, так несподівано лишили. Знав за міновання голова сільради і голова того колгоспу, за небезпеку, на те поле, чорний пар не допускали нікого, оберігали від нещастя, розриву мін.

Німецькі війська оминули заміноване поле. Селяни musiли оберігатися.

Заміноване поле створило небезпеку. З'явилася німецька військова команда розряджувати міни. Тринадцятилітній хлопець, – а він жив у тому кінці села, – приєднався їм допомагати.

Був надзвичайно буйної вдачі. Батька не мав, жив з мамою. Мама не могла дати раду, не могла з ним справитися. Затовкував сусідських дітей, сусіди нарікали, нікого не слухав.

На зауваги учительки не звертав уваги, бешкетував, зривав порядок навчання. Декілька разів водив його директор у сільраду, думав поправиться, як голова сільради йому в'яснить, що можуть його відправити в поправчий дім, якщо директор не матиме, а він не поправиться, іншого виходу, як сключити з школи за нехтування навчання, крайню непослушність і зневагу до учителів.

Не хотів Іван Писаренко сключати з школи. Жалів його і жалів маму. Відкладав на наступний рік.

Він закінчив четвертий рік навчання, якось перетягли в п'ятий клас. За німецької окупації не дозволяли навчання вище четвертого класу. В школу не ходив.

Вдало й спритно навчився розряджати міни поруч німців. Думали ніхто не перевершить його. Але в розрядженні мін стаються випадки. На тридцять п'ятій міні спіткала невдача. Міна вибухла і розірвала його.

Мама ридаючи, поховала останки свого єдиного сина. Зійшлося все село, слухали як мама приказувала:

– Він ніколи не мав спокою, може, там на другому світі знайде спокій.

Микола і Зоя з мандруючими пішоходами направилися на захід. При заході сонця Зоя думала, де той Далекий Захід, за який старий Родзін говорив діду Юхиму.

Надвечір у посадках при дорозі остановлювалися на нічліг, запалювали огонь, перегрівалися, бо вночі

холодніло. Переночувавши, при сході сонця вирушали в дорогу.

Микола розпитував піших, що йшли в протележний бік, старався дізнатися, де саме найвигідніше зістанувитися на нічліг, а не опинитися серед поля, без захисту від вітру.

Останню ніч зупинилися у Малій Білозірці, на кінці села. Побачили в одному дворі купу соломі і впросили господиню дозволити їм там переспати. Тепло й затишно переспали в соломі. Трохи довше поспали, відпочили, знали, що тільки поле відділяло їх від Великої Білозірки.

Для втомлених, як Микола і Зоя з пухлими ногами, взяло день ходу добратися в другий кінець села. Майже при заході сонця опинилися на головному перехресті Великої Білозірки, біля подвір'я Писаренків. Зоя впізнала подвір'я, яке їй показала мама, як приїхали відвідати її батьків. Вона шепотом зазначила, що Микола там народився.

Зоя показала Миколі дорогу пряму через річище до бабуні, маминої мами. Там батьки наказували Миколі бути поки не заладить справи.

На протележному боці, на захід від подвір'я Писаренків при фіртці стояв чоловік. Микола підійшов й почав розпитувати, як далеко живе бабуня Морозенко.

— Доброї пів години ходу. Може вас візьме довше, як я бачу, ви втомлені й здалека.

— Так, ми прийшли здалека, з Донеччини. А чие то подвір'я! — раптом вихопилося в Миколи, вказуючи пальцем напроти.

— То подвір'я старого Писаренка. Він уже помер, — відповів, тримаючись за хвіртку.

— Я ж тобі казала то наше подвір'я, а ти не вірив. Не вірив, що я запам'ятала, хоч була малою, як з мамою відвідували дідуся й бабуню, — вихопилося в Зої.

— То ви Писаренки, — ледве протягнув й нараз поблід.

– А ви тоді Павелко, – впевнено сказала Зоя, – а через дорогу Злунищини, а від них через дорогу Холодні. Вона запам'ятала все, що говорила мама, випроваджуючи їх в дорогу, знала, Зоя не забуде.

Павелко замовк, будучи активістом, він притискав Івану Писаренку своєму сусідові з дитинства і шкільної лавки, пальці в дверях. Недарма він зблід, минуле стало наявним. Не сподівався повороту свого сусіда, думав минуле відійшло з старим Писаренком.

Микола і Зоя повеселіли. Пів години ходу лишилося. Завтра не мусять вставати зі сходом сонця, пускатися в дорогу.

Йшли річищем, відчували, як легенький вітер почав повівати вечірньою прохолоддю. Річищем дорога не переривалася, від дороги стелилися левади до верхньої вулиці. Після розлиття річки, русло звужувалося. Знову по двох боках вулиці починалися вже Петропавлівського приходу. Велика Білозірка тяглася понад двадцять кілометрів довжиною, мала три приходи: Покровський в східній частині, Преображенський або Спасівський в центрі і Петропавлівський в західній частині.

По дорозі вже не зустрічали нікого Микола не мав нагоди пристати знову розпитувати, як далеко до хати бабуні. В сутінках запримітив двох на призьбі під хатою, спинився питати, але Зоя попередила його й з радощів аж закричала.

– Миколо, Миколо, тут наша тьотя Галя. Вона пізнала мамину сестру, яку відвідували у Водяній, де вона учителювала. Микола бачив її як був малим і не пам'ятав.

– Мамо, Коля й Зоя прийшли, – радісно сповіщала. Приятелька пішла, а тьотя Галя повела їх в хату. В хаті ніщо не змінилося з тих пір, як Зою лишила мама на літо. Тоді ще жив дідусь. Жила там також тьотя Дуня, мамина сестра з чоловіком. Вони учителювали, дідусь

працював бугалтером в центрі, а Зоя і бабуня господарювали.

— Нічого не змінилося, — думала Зоя, обводячи стіни й піч у кутку, навіть усмішка бабуні не змінилася. Обоє тішились, довідавши за родину та намір повернутися в Велику Білозірку. Воєнний час тривожив усіх. Плянів не вкладали, жили з дня на день. Вістки за події з фронту не доходили. Фронт був далеко на сході.

В колгоспі Запоріжець, де приналежала бабуня, увели «десяти-хатки» в сільське господарство. З кожної хати одна особа йшла денно на працю, щоб дістати за вклад з урожаю пай на прохарчування.

Тьотя Галя по фаху учителька, не могла дістати працю в школі з огляду на те, що німці не дозволяли навчання українських дітей вище чотирьох класів. Прийшло обмеження на учителів. Вона працювала на полі, як кожний селянин, надіючись учителювати в скорому часі.

Не любила бабуня Марія, що тьотя Галя змушена працювати на полі. Родина ніколи не належала до колгоспу, рахувалася службовою, але іншого виходу не було. Бабуня розуміла, що нарікання не допоможуть, тільки, як вона казала, облегчать душу.

Зворушені приходом Миколи і Зої старалися спершу підкріпити, нагодувати по старосвітському звичаю. Потім тьотя Галя помила Зої ноги, жахаючись пухлих ніг після п'ятиденного ходу. Дивувалася, як могли випроводити Зою в таку далеку дорогу.

Вона порадила Миколі лишити Зою, а самому, залагодивши справу, вертатися в Петровське. Піклувалася, щоб часом Зоя не занедужала вдорозі від виснаження. Бабуня Марія почала також наполягати Зою лишити. Адже ж всі скоро приїдуть у Велику Білозірку, може навіть за декілька тижнів.

На другий день Микола виправився в центр залагодити справу, дістати посвідчення приналежності. Поки

він залагоджував справу, Зою лишив у дядька Сіліверста, батькового найстаршого брата, батька Василя, що зупинився в Петровську на декілька днів, як повертався.

Дядя Сіліверст і його дружина Мартинівна були старші, Зоя, як відвідувала чулася ліпше в їхньої дочки Сані. Саня з чоловіком та донечкою жили через один двір. Вони Зою заохочували перебувати в їх, навіть поки приїдуть батьки.

Тяжко Зоя звикалася з думкою залишатися в бабуні. Вона вагалася. Тьотя Галя чутливо відчула її вагання, розпач, жаль бути відірваній від батька, мами, Миколи й Олі. Бути родині разом вона вважала щастям.

Прийшов день Миколі вертатися. Зоя з великою неохотою згодилася залишитися. Турбувалася, як Микола сам один вертатиметься, розуміла, що без неї він укоротить поворот на один день.

Прощалися. Микола з клунком на плечах направився на схід. Зоя стояла, дивилася поки він не зник з обрію, ковтаючи сльози. Відчула якусь пустоту, гіркість. Ласка тьоті Галі не тішила її. Вона обернулася й пішла в садок, хотіла бути на самоті.

Двір бабуні Марії був обширний. Хата стояла при дорозі на одному боці. На другому боці від самої дороги тяглася смуга під саму гору. Там ріс любисток і декілька дерев слив. За хатою простягався город, з якого мали досить картоплі, буряків, квасолі та іншої городини на зиму. За городом впоперек протягнувся садок з насадженими абрикосами, які насадив дідусь Морозенко. Дідусеві обрізали садибу, лишили при хаті п'ятнадцять сотих, бо він був службовцем. Садок став колгоспною власністю. Приходилося бабуні вночі йти в садок, щоб нарвати абрикосів, перед тим, як дітворі добереться.

Овочеві дерева садили смугами. Від річки садили груші, через дорогу сливи й абрикоси, де жила бабуня Марія, потім яблука, а вже на горішній вулиці вишні.

Важною потребою стали абрикоси. Їх розлуплювали, вибирали кісточки і схороняли, а решту сушили. При потребі розбивали кісточки, вибирали зерно. Діставши щолок-речовину для сполуки з зерном абрикосів, варили мило. У війну бракувало мила значно. Застосовували різні способи приспособлення.

В сусідству, де повела Зою приятелька, вечором мололи муку жорнами. Вперше вона бачила жорна, як сипали зерно, крутили й звідки сипалася мука.

У Великій Білозірці була мельниця, якраз через дорогу від Писаренків, поруч хати Павелка. Мельницю зірвали, як відступали на схід радянські війська. Місце зісталось спустошеним. Уцілілу цеглу розтягли.

Друга мельниця осталася, там побіч мелення муки, били олію. Одна на все селище й декілька вітряків-млинів лишилося. Тому повернулися до жорнів. Працю в колгоспі оплачували зерном, а не мукою.

Помалу Зоя звикала до життя з бабунею і тьотею Галею. Коли відвідувала Писаренків, батькову родину в центрі, мала нагоду гостювати в батькової сестри Анни.

За звичаєм з роду Писаренків призначали когось в монастир. Старого Писаренка сестра була ігуменою в Чернігівському монастері. Вибір випав на Анну, батькову сестру. Окрім трьох церков у Великій Білозірці мали монастир. Там вона опинилася перед революцією. В часи революції розгромили монастир, черниці повернулися до мирянського життя. Повернулася до мирянського життя й Анна.

З приходом німців віра в Бога відроджувалася, відкривали церкви. Здебільша церкви позносили, як у центрі Великої Білозірки. Для Богослуження відвели школу.

До релігійного життя повернулася Анна й в церкві виконувала обов'язки діякона. Вона брала Зою з собою при нагоді, щиро гостила її. Вперше біля церкви Зоя побачила дівчинку у вишитій сорочці, квітастій спідничці з вінком з барвистими стрічками, які при повороті голови ніби мерехтіли, переливалися.

Захопилася таким прекрасним вінком, вишитою сорочиною й мило усміхненою дівчинкою. Не могла відірвати очей, поки дівчинка не зникла в гурті прихожан.

Батько Зої мав дві вишиті сорочки і на зміну надівав. Сорочок або блюзок жіночих ніколи не бачила. Не бачила й вінків з різнокольоровими стяжками. Надзвичайно захопилася убором.

Тьотя Анна взяла з собою Зою відвідати свою сестру Марію. Вона жила в Покровському приході, далеченько. За буденними клопотами часто не бачилися сестри. А до того її чоловік Лиходід, суворої вдачі не дуже родичався з Писаренками. Бувало, штурхаючи її приказував:

– Я з тебе виб'ю Писаренківську вдачу.

Довго Марія не звірювалася аж поки старий Писаренко не запримітив синця, натиснув на неї, вона призналася.

Приходили Різдвяні свята. Святкувала вся родина на старому подвір'ї. Старий Писаренко з сином Олексієм, – він відбув військову повинність у царській гвардії, – запропонували Лиходіду оглянути виїзні коні.

В конюшні його випороли, заказали й пальцем не торкнути Марію та ніколи не згадувати за Писаренківську вдачу – гордість.

З тих пір він не поклав на неї пальця, не згадував вдачу. Однаково вона його боялася, тримтіла від його грізного погляду.

Приймала тьотя Марія своїх гостей. Виставила на стіл пиріжки, сметану, припрошувала їсти. Їй сестра подякувала й відказалася їсти, бо постувала в понеділок. Виявилось, що вона постувала в п'ятницю, середу та понеділок.

Двері рипнули й увійшов Лиходід. Подивився на гостей і запитав:

– А чия то дівчина?

– Ваніна, – відповіла тьотя Марія. Так звали сестри свого наймолодшого брата. Лиходід пронизав грізним поглядом гостей, не сказавши слова вийшов.

Зоя його бачила вперше й останнє. Не мала охоти відвідувати тьотю Марію. Грізний погляд Лиходіда переслідував її довго.

Зоя спочивала в холодку біля хати. Здалека доносився грукіт колес, хтось їхав вулицею, зрушував тишину. Після колективізації, позбавивши селян коней і волів, зустріти на вулицях віз було рідкістю окрім поблизу колгоспних бригад або коли завозили після косовиці соломі в якийсь двір.

Колективізація зліквідувала засоби транспорту для селян. В колгоспах ніби коні належали селянам, але не особисте використання їх. Лишилися пішими.

На базар у центр Великої Білозірки мусили йти пішки з обох кінців протяжного на кілометри села. Так само до автобуса, якщо вибиралися в дорогу. Автобус зостановлявся на головному перехресті біля подвір'я Писаренків, недалеко від базарю.

Віз приближався, стихив хід й помаленьку направився в двір. Яка радість! Яка втіха! Перед очима батько і мама. Сльози покотилися. Зоя не вірила своїм очам. Нарешті, в скорому часі будуть всі разом. В Зої роїлося в думці бути разом.

Виклопотавши пару коней й воза, батьки привезли речі, які без транспорту залишилися б там. Микола і Оля лишилися в Петровську доглядати господарство. Після повороту назад по здачі коней, запланований був переїзд. Зої хотілося вернутися з ними назад, ніколи не бути відірваній, переживати самоту.

Речі склали в призначеній кімнаті головного дому, де належалося поселитися родині після переїзду.

Подвір'я було обширне, тяглося до річки, до базарю. З усіх забудов лишилося три будинки і підкат. З крамниць, які винаймалися й заїжджого дому й пивної не лишилося сліду. Революція ковтнула, лишила пустарі.

В головному будинку на розі жила завжди родина, там містився швейпром. У другому побічному – сапожня, а в третій поселився племінник, брата син, щоб запобігати краді.

З приходом німецьких військ, поки встаткувався порядок, зникали вікна й двері. Дружина найстаршого брата Мартинівна відшукала двоє дверей і заставила поставити назад.

Сапожню розігнали й рекомендували Івану Писаренку поселитися там, бо з головного будинку з великими вікнами ніяк не хотів виходити швейпром. Рекомендації не піддався Іван Писаренко. Швейпром виселили в побічний дім. Прадідівський будинок ждав на правонаслідників.

Все залагодили в районі протягом двох днів перед тим як приїхали до бабуні Марії. Перебували два дні в брата Сіліверста в центрі. При залагодженні справ, призначили місце праці в школі, директором школи.

Побули всього декілька годин в бабуні, надвечір вирушили знову до брата Сіліверста, а раннім ранком направилися в Петровське.

Знову самотність, туга оповила Зою лиш з полегшенням. Найбільше тішило її, що мають свій дім, там були їхні речі, а решту привезуть, як приїдуть. Літо здавалося довгим, без кінця. Нудилася, носила очерет з річища, хотіла наносити для палива. Мазала долівку, шпарувала задню стіну на диво Лукері, бабуні ятровки. Роботою заповняла час аби скорше проходили дні.

Періодично йшла на Писаренківське подвір'я, визичала в сусідів Холодних стругачку й вистругувала спориш, замітала двір. Ніхто її не стримував, знали, що господар незабаром вертається.

В центрі Великої Білозірки несподівано стихився рух, пішоходи обминали бокові вулиці, рідко, де світилися каганці, як темніло.

Німецька окупаційна влада почала брати на допити бувших активістів і комуністів. Нависло тяготіння.

Попавав на допит й Глушко, приймак Лукері, ятровки бабуні Марії, що жила поруч, в старій хаті Морозенків.

Глушко був родом з Полтавщини. В революцію забрів в село й остався. Мав партійний квиток, але згодом позбавили його членства партії за неграмотність.

Лукеря носила йому їсти. Після допиту він не прийняв їжі, а обернувся спиною до неї, показав хрест на спині, тобто кінець. Не оминула допиту й селянка, яка підібравши спідницю, сідала на престол у церкві, заявляючи:

– Якби був Бог, то він би покарав мене тут на місці, на цьому престолі.

Всі допити переводили німці, спеціальні відділи, маючи при собі перекладачів. Не довіряли місцевому населенню.

Іван Писаренко оминув подію допитів, не прибув ще з Петровська, не знав, що відбувалося, кого брали на допити, хто зазнав неласку влади.

Декого забирали в Запоріжжя, так як зятя Злуницінів, Гніденка. Німці вступили у Велику Білозірку з Веселої, перед мостом через річку спинилися, не знали чи міст замінований, чи ні. Гніденко пішов їм назустріч, перейшов міст, потверджуючи безпечність.

Певність і знання німецької мови насторожило їх. Згодом його перевірили, віднайшли, що в один час він був агентом у Берліні. Перед тим що до його прибралися, він безпечно зник, але пізніше опинився в Запоріжжі.

Понад Дніпром стелилися плавні, подекуди понад десять кілометрів шириною з плесами, струмками з різної височини деревами. В плавнях почали гуртуватися партизани. Робили контакти з населенням, вимагали співпраці, ставали загрозою для німців. Німці крім фронту мали небезпечні сутички з партизанами.

Для Івана Писаренка з родиною останній раз з Петровська, Донеччини постелилася дорога на захід без повороту назад. Двохколесний віз змонтували для корови, погрузили решту речей й вирушили в Велику Білозірку.

Не могла Зоя дочекатися, коли будуть всі разом, сядуть за один стіл та ще в своєму домі.

Перед початком навчального 1942 року Іван Писаренко узгодив, щоб в районовому центрі була семирічка, щоб Оля й Зоя могли продовжувати навчання. Семирічне навчання не потривало довго. Прийшов наказ із Запоріжжя зліквідувати, мати лиш чотирьохкласну школу.

Щоденно мали гостей. Полагоджуючи справи в центрі, приходили радитися. Часто вчащав Чмир, сусід, ділився турботами, нарікав на сина. Не маючи вісімнадцять років устругав небуденщину, став батьком. Одружуватися не дозволяли до вісімнадцяти років, хіба що народиться дитя і то за підписом батьків.

Чмирі сторонилися, почав сторонитися й син від батьківських обов'язків аж поки Чмир, відкривши двері, побачив немовля під дверима. Не мали іншої ради, як брати немовля, йти з чолобитною до сватів.

Хоч на облік поставили тогорічних їхати на працю до Німеччини, одружених не брали. Щоб не їхати на працю, дехто вдавався до такого способу одруження.

Весною 1943 року колгоспи могли відводити поле на городові уділи. Землю переорювали й половину уділу засівали кукурудзою. Навіть весь уділ міг бути засіяний.

Іван Писаренко вдався аж до трьох колгоспів: Комінтерну, Борця й Запоріжця на засів кукурудзи, щоб забезпечитися на зиму. Оля і Зоя запрягали корову, їхали на поле, на садибу в Комінтерн поруч посадки. Там перепочивали в тіні під пекучим сонцем.

В Запоріжець не вирушали, в бабунін колгосп, хоч манили туди козацькі могили: велика Цимбалка, а поруч

неї мала. Як ішли робітники з поля, то перепочивали там. По дорозі з Борця зупинялися біля розритої Чмиревої могили.

Мовчазно стояли могили, нагадуючи славне минуле, за яке забороняли говорити. Виросло нове покоління, виростили діти, як Зоя, козацькі нащадки без жодних знань за козаччину, за минуле, зливалися з родиною пролетарів, безбожників, різних зайдів з Союзу. Славні козацькі землі привернули в «родіну».

Незабутнє враження на Зою зробили білозірські козацькі могили. Скільки таємниць вони хоронили! А як хотілося Зої збагнути й зачерпнути їхню чародійність, якою її полонили. В розкопі Чмиревої могили в спеку вода з криниці-журавля поблизу могили здавалася цілющою, задовольняла спрагу. З тієї ж води черпали сили козаки, нагортаючи могилу.

З відкриттям церков, поновленням віри в Бога, відроджувалися народні звичаї, переплетені з релігійними обрядами. Вперше Зоя побачила, як вшановували рідних, що відійшли у вічність на Проводи.

Перед Проводами Мартинівна показала мамі й Зої могилки дідуся й бабуні Писаренків: запалі, порослі бур'янами. Без хрестів, без жодних позначок спочивали так як і решта. Перед Проводами оновлювали могилки рідних, подекуди ставили хрести, а на самі Проводи цвинтар гудів, повно люду, дітвору обдаровували яйцями, печивом.

Обдарованням на Проводах захоплювалися бувші австрійські полонені з Західних земель України, яких розміщували за царату при землевласниках.

Даровизною підкріплялися, бо деякі господарі не розщедрувалися їжою. До того даровизна на Проводи була рідкісними ласощами. Щедрістю хвалилися, повернувшись з полону додому.

Сітка підпілля формувалася, набирала сили. Донощики сипали доноси в комендатуру, жандармерію не

розкуркулених, гонимих, переслідуваних советською владою, що повернулися назад.

Носика викликали в комендатуру на допит. Він зник при розкуркуленні, поневірявся з тридцятого року, понад десять літ, навідуючись до дружини й дітей в Запоріжжі.

З допиту зайшов Жмурко. В його дружина та всі діти вимерли в Сибірі. Він один уцілів. Дерев'янка і Чуба з Покровського приходу допитували також. Були вони головами колгоспів, їм пришивали постачу харчів партизанам у плавнях.

Василь Якуб був з знаної родини, працював у центрі, в районівій раді. Його брати Павло і Пилип навчалися у військовій академії перед революцією. Під час війни їх призначили до штабу Врангеля. Врангель відступав на південь, відступали й вони аж поки не опинилися в Туреччині. З Туреччини Павло та два офіцери з Великої Білозірки виїхали в Канаду, а Пилип в Болгарію.

Поки ще цілком не закрили кордони, листувалися. Павло старався забрати сестру в Канаду, але не дали відкріплення. Вона занедужала й померла.

Василю Якубу приходилося маневрувати. З родиною зник під час розкуркулення аж на Кавказ, там пережили голод. Він грав на баяні. Грузинам дуже подобалося, його не видали, ділилися їжою. Пізніше він повернувся. Мати осталася жити в своїй хаті. Її там лишили з огляду старшого віку. Жила з городу поки не повернувся син з родиною.

Настигла знову небезпека, його дружина, Марія вбігла в двір з двохрічним Юрком на руках й, побачивши Івана Писаренка, заливаючись сльозами, впала на коліна, прохаючи:

— Благаю і молю вас допомогти. Ніхто не допоможе тільки ви. Василя арештували, повезли в Запоріжжя, ніби в раді зникли якісь гроші. З Запоріжжя ніхто не вертався, так як не вернувся Гніденко. Ті, що підробили

справу, хотіли його сплавити перед відступом німців. Фронт сунувся на захід швидкими темпами.

Іван Писаренко знав, якщо не повернеться Якуб, пропаде дружина й діти. Спочатку вдався до районової комендатури, але районової комендатури уповноваження обмежувалися, не мали впливу на обласну владу. Порадили поїхати в Запоріжжя, попереджаючи вважати, щоб часом сам там не опинився.

Вибрався на другий день у Запоріжжя. Його вислухали, не злегковажили, повірили за наклеп і випустили. Василя Якуба привіз додому, порадив йому пакуватися й готувитися в дорогу на захід з родиною, а до тих пір сидіти тихо, щоб донощики не знали, що він навіть повернувся.

Неспокійне літо 1943 року тяготіло. Відступ румунських військ з Донбасу потверджував, що фронт із сходу посувається на захід. Стурбований настигаючими подіями, вирішив Іван Писаренко вдатися до Батюти, щоб з його колгоспу дістати пару волів з гарбою й відправити дружину, Олю та Зою на правий бік Дніпра, запевнити їхню безпечність далше від лінії фронту і можливих боїв.

Батюта пообіцяв дати, як скінчиться молотьба й польові роботи. Тим часом, діставши шкіри з волів, дали на вичинку, потребували на покриття піднесеного дашку на гарбі, захисту від дощу, сонця та вітру. Шкіри вчасно вичинили, мали їх приготовані на потребу. Клунки й потрібні речі та харчі були при дверях.

Лінія фронту приблизилася, настигла сорок кілометрів від Великої Білозірки. Німці прикладали багато зусиль, щоб більшовики не прорвалися, численні понесли втрати. Для ранених забрали будинки, родина опинилася в бічному домі, в коморі, де звозили кукурудзу. Польовий лазарет опинився в центрі міста, в театрі.

Скора поміч приїжджала і від'їжджали послідовно. Тяжко ранених везли в театр. В парку біля театру, як

гриби виростали могили. Чим частіше з'являлася ско-ра поміч, тим більше позначалися запеклі бої і німецькі втрати. Советських воїнів не привозили, привозили тільки своїх – німців. А втрати несла напевно протележна сторона не менші, наступаючи.

Знали, що фронт буде посуватися й настигне, але не сподівалися такого скорого темпу. Миколу зобов'язали якусь завезти депешу у Веселу. Батько надзвичайно занепокоївся. Велика Білозірка зашуміла, як вулик бджолів. Колони війська посувалися одна після другої. Повно грузовиків з військовими. Одні на роздоріжжі повертали на Кам'янку, а інші прямували на захід в бік Великої Ляпатиhi. Мали інші призначення відступу.

День перед тим спустили доми, ранених вивезли, щоб фронт не захопив. Іван Писаренко сидів під стіною і не зводив очей з дороги звідки Микола мав вернутися, ждав нетерпеливо. Прийшов брат Сіліверст, догадуючись, що родина готова на виїзд, радив лишити дружину з доньками, взяти тільки вісімнадцятилітнього Миколу з собою, бо з приходом союзних військ його змобілізують, вишлють на фронт, поповняючи втрати підростками.

– Не можу розривати родину, лишати дружину й дівчат, – відповів братові, – яка доля спіткає нас, так напевно судилося, принаймі будемо всі разом. Вони будуть при мені, не буду журитися. Сам знаєш жорстокість влади і де вони можуть опинитися.

Це єдина, можливо, нагода пробитися за кордон в Західну Європу, опинитися в демократичній гуманній сфері, без загроз постійного переслідування та тоталітарного устрою, який будуть наново закріпляти жертвами, як попередньо.

Будучи тимчасово у війську Врангеля, не використав нагоди, як брати Василя Якуба, повернувся додому. Приходилося часом жити, ніби в пеклі. Втомився

жити в постійному настороженні перед комуною й німецькими окупантами, жорстокими посідачами. Залишаючи свій дім, залишу минуле, не думаю, що прийдеться повернутися назад. Надіюся, що десь, колись стан життя в нормалізується, не буде морального тиску. Я хочу лягти спати без напруження, не ждати ось-ось хтось застукає у вікно. Моя провина лиш, що я родився. Мушу зберегти родину. Не можу далше жити зайцем.

Знав Німеччині прийде неминучий крах. Думав кордони устаткуються там, де стояли перед агресією Гітлера. Саранча, – як він назвав кому, – не посунеться далі. Англія, Франція, Сполучені Штати не дозволять ширитися комуні. Остановитися навіть у Румунії виглядало певною запорукою.

– Роби, як ти думаєш, – проказав Сіліверст з наповненими очима сліз, відчуваючи, що востаннє бачить брата.

Вершник з'явився в дворі. Микола повернувся безпечно. Захлинаючи, почав розказувати за лінію фронту, де його остановили й повернули назад ще перед Веселою. Не міг повірити, як за пів дня все змінилося, скільки руху на вулицях в напрямі заходу. Селище стало військовою зоною.

Не гаючи часу, обоє верхом на одному коні, поспіхом направилися до найближчої бригади колгоспу Борець, захопити коней й гарбу. Миттю зникли. Зою з Лідою, дочкою племінника мама виправила до бабуні Марії, там перебувала Оля, щоб привести її додому. Вразі перекриття тієї дороги, не змогли б підібрати Олю.

Надвечір все річище було вкрите військовими наметами, лиш дорога стелилася поміж. Дивне явище. Ніхто їх не спинив, вони майже бігом прибули до бабуні Марії. Забрали Олю й подалися назад.

Сутеніло. В дворі стояла гарба з трьома запряженими кіньми з погруженими речами. Ждали на Олю і Зою.

Мерщій вони опинилися на гарбі, гарба рушила, закрипіли колеса. Після одного року в своєму домі направилися на захід шукати іншої долі.

Вибору коней не мали. Коні були на току. Запрягли коней, які перестоювали в бригаді, а несподівано настиглого коропа з пару кіньми захопили для Василя Якуба. Перше вкотили коропа в його двір.

— Не лишай Марію й дітей, бери з собою, — сказав, наказуючи, Іван Писаренко, — бо пропадуть. Вирушай в дорогу на Малу Ляпятиху, щоб якнайскорше переправитися через Дніпро. Там зустрінемося, якщо розминемося.

Річки були завжди природньою перепорою для наступаючих військ, а тим більше стане перепорою на деякий час Дніпро. Тому спішилися переправитися перед тим, як війська переберуть побережжя.

Якуб чекав поки гарба не пристала біля його двору. При місячному сяйві рушили. Зістановилися біля бабуні Марії й залишили там порося. Лишали село. Велика Білозірка потопала в нічній мляві. Ніде не світилися каганці. Навіть собаки стихли гавкати, як проїжджали. Місячне сяйво і зорі прокладали шлях у небезпечну безвість.

Стали в Малій Ляпатисі на самому березі Дніпра. На тому місці мали малий паром. Ним переправлялися через Дніпро, привозили лозу й багаття з плавнів. Був ранок.

Метнулися, найшли провідника, почали переправлятися. Спершу погрузили коропа з дружиною Якуба з трьома дітьми: Миколою, Валею й Юрком. Другим разом погрузили гарбу, Олю, Зою і маму.

Микола, захопивши малий човен, за порадою провідника, взявся переправляти коні. Пливли коні по боках, до човна прив'язані, а він управляв веслом. На половині Дніпра пускав коні, вони самі пливли до протележного берега. Там їх за уздечки брали Оля і Зоя.

Вправилися переправити коні, лишилися тільки корови. Корови не пускалися вплав, хоч твердив переправщик парому, що їхні корови перепливають, як коні на пашу.

Останній переплив забрав би корови, Івана Писаренка, Миколу та Якуба. Не вдалося, бо несподівано настигла польова німецька жандармерія, перебрали паром і човен. Їх троє лишилося без нужденного засобу переправи, хіба пускатися вплав.

З протележного берега з розпачом спостерігали настигнуті події. Марія Якуб при собі мала п'ятнадцятилітнього сина, а Оля і Зоя тільки лишилися б з мамою під відкритим небом в плавнях, де партизани могли настигнути їх.

Страх приголомшив, не могли слова вимовити. Очі втупили через Дніпро на протележний бік. Наразі троє побігло берегом. Із-за рогу плив човник. Рибалка ловив рибу. Прикликавши рибалку, кинулися на човник, з переломаним веслом пустилися через Дніпро. За корови не думали, лишили їх на березі. Перепливши піврічки, якби не витримав човник, пустилися б уплав, щоб добитися до берега. Але човник витримав трьох, вони безпечно вийшли на берег.

На побережжі було небезпечно ночувати. Протоптаною дорогою вирушили далі в глибину зарослів. Біля першого плеса затрималися, застрягла гарба. Коні стали і ні в крок. Треба було запалити огонь, піднести коням, настрашити їх, щоб зрушили віз, бо іншого об'їзду не мали. Навколо простягалися мочи́ла та зарослі. Мусили вдатися до такого способу. При огні коні рвонули, витягли гарбу.

Темніло. Переїхавши два плеса, на поляні вирішили переночувати. Коні втомилися, їхали ніч і день, потребували відпочити. Боялися застрягнути десь в багні. Декілька возів також спинилося там на нічліг.

Огонь не палили, щоб не наразити на себе партизанів. Нишком повечеряли. Сухий хліб запили водою.

Мали по кусочку сала. Корова лишилася, без молока прийшлося посуватися далі.

Пильнували по черзі, щоб якийсь бідолаха не підкрався, не відчепив коня. Нараз зафурчали коні. З'явилася тінь, хтось підкрадався.

– Дружок, – голосно гукнув Іван Писаренко, вказуючи на держак, подібний на гвинтівку, – ліпше змийся, не підступай ближче, іди десь інде, тут не підлатаєшся, нас аж троє, дамо тобі раду. Тінь зникла. На ранок довідалися, що коня не стало в тих, що поблизу ночували.

Аж повеселіли, виїхавши з плавнів. Підходили люди, питали звідки, щоб довідатися як далеко від їх фронт. Виносили хліб, давали проїжджим.

Дехто в розмові не крився, що жде на своїх, не застановляючись на послідовній вагомості визволення, засудження населення, яке орало, сіяло, жало на Богом призначеній їм землі, а не поклало життя за родіну і Сталіна.

Розсудливо подумавши можна витягнути один висновок, що устрій Сталіна і Гітлера нічим не відрізнялися. Працездатною силою Сталін будував Сибір, Гітлер – Німеччину. За Сталіна урожаї вивозили без жодного відчиту, те вимагав Гітлер від підкорених. За будь-яку прояву дійсну або сфабриковану бути господарем на своїй землі, карали смертю.

Настигали нові вістки. Після входу радянських військ у Велику Білозірку, зорганізували лінію нападу з населення. Туди попав Жмурко, йому вдалося втекти.

Ще німецькі війська не залишили село, як місцеві почали підготовляти розправи. Не знати з яких причин батька Меланії, що мала ніби стосунки з Василем Якубом через вікно прострілили, звертаючи на шальну кулю.

Чоловіків, не зважаючи на вік сформували за Ново-Петрівкою перед балкою, колишнім рукавом річки. Німецькі війська залягли на протележному боці.

На третій день забрали Чуба, старосту колгоспу. Шукали Жмурка, але він тримався гурту, знав як не того дня то наступного заберуть його, розправи не мине.

В той самий день наказали іти в наступ. Наступ почався. Німці просіяли кулями перед лавою. Почали бігти назад. Їх зустріли кулі визволителів, заставляючи йти вперед. Білозірці падали від куль за Сталіна і родіну. З другого берега села спостерігали події, наступ. Жмурко припав до землі серед полеглих, не рухався аж поки не стемніло. Потім, плазуючи далі й далі віддалювався. В прикритті ночі пощастило йому втекти від неминучої смерті.

Вістка за Жмурка й долю білозірців стелила шлях подальше від визволителів, від комуні, як братам Якуба Павлу і Пилипу в Першу Світову війну.

Віддалювалися від Дніпра. Вирішили зостановитися на зиму, перезимувати, а весною рушати в дорогу. Усвідомлювали, що перестій тимчасовий, як тимчасове німецьке укріплення на Дніпрі.

Зупинилися в Миколаївській області, в бувшій жидівській колонії Баштанського району на Інгулі. Хати пустували, були до вибору. Ще кукурудзи стояли незібрані. Почали збирати кукурудзу, щоб прогодувати коней. Навозили на зиму, засипали кімнату на другому боці сіней.

Декілька разів зверталися до руминського управління, щоб переїхати Буг, за Бугом румини мали повновласність, будучи союзниками Німеччини. Відказували переїзд у Миколаєві.

Відкрита дорога на захід була через Вознесенськ. Івана Писаренка манила Румунія, не хотів направлятися на Вознесенськ.

Зимове укріплення на Дніпрі не встояло, радянські війська прорвалися. З'явилися Дерев'янки з табуном коней, вони зимували ближче до Дніпра. Прорив їх нагнав. Якуб з іншими, що зимували в Інфенгарії вибрався

на Вознесенськ раніш, а Писаренки з Дерев'янками направилися до Бугу, руминської зони. Валки возів стояли. Румини не пускали аж поки не з'явилася польова жандармерія. Валки возів рушили через міст.

В стратегічне положення Бугу не вірили, в затримання наступаючих військ. Приставши на ніч і відпочинок для коней, з сходом сонця до заходу сонця посувалися до Дністра. В Роздільній зустрілися з Якубом, прилучилися до їхнього супроводу.

При Дністрі стояли валки возів, ждали на переїзд через понтонний міст вище Терасполя. Декому прийшлося ждати по три дні. Коней не випрягали.

При Дністрі стояв табір циганів, зимував там. Їх не пускали в Бессарабію, лишили на проізволання. Один циган жалівся Миколі і Зої, що в його померли всі діти. Тільки вози стояли. Коней поїли. Ждали якогось чуда.

Несподівано віз за возом, де пристали, почав рухатися до мосту й помаленьку через міст на другий берег Дністра. Зостановилися на ніч, переїхавши міст безпечно з облегшенням.

На обрію з'явилися літаки. З літаків сипалися бомби на міст. З жахом дивилися ті, що переїхали, як міст розбили. Крик і галас нісся. Якби затрималися на пів години, не знати, де б опинилися. Могли опинитися в Дністрі з гарбою й кіньми.

Писаренки мали п'ятеро коней. Двох коней дали Дерев'янки і корову, як пригнали табун в Інфенгарію. За возом пішки не йшли, їхали верхом, а часом на гарбі, не перетомлювалися. Тримали коні на всякий випадок, якби зайшла потреба, для верхової їзди.

Подекуди в Бессарабії жили українці. Вітали переїжджих, брали ночувати, вгощали вином. Старий Йона Дерев'янко заміняв коня на бочку вина з колісницею. Прив'язав її до воза.

Попадали на небиту дорогу. Після дощу, а ще весною коні ледве тягли вози, колеса загрузали, по одному сиділо на возі. Решті приходилося йти пішки.

Щоб облегшити тягар коням, син Дерев'янка витяг чіп з бочки. Йонине вино вилилося. Йона не міг повірити, не міг закрити, благав сина, неслися прокльони.

Чіп син викинув, випустив вино, не тільки, щоб облегшити тягар коням, а щоб запобігти будь-яку тимчасову нерозсудливість, на яку може наразити алкогольний напитек в такий небезпечний воєнний час та щоб в хмелю не забаритися.

Староста Великої Білозірки Спицин (його батько був секретарем у волості за царату, тому його вибрали) вибрався з заступником в дорогу. Переночувати стали під скиртою в полі. Любили обоє випити, казали, що душа мірку знає. Запили, ранком не вирушили. Там їх п'яних захопили.

Син Дерев'янка піклувався й оберігав батька. Довго Йона не говорив до сина. Плівся за возом позаду. Мусив змиритися. Нарікання не помагало. Мовчав і не згадував вино.

Наближалися до Пруту, західніх земель Бессарабії. Непевність панувала між населенням. Не знали в склад якої країни попадуть, тяглися до Руминії.

Бессарабія – бувша назва володіння царської Росії. Більшість позему – родючі рівнини. Населення віками займалося землеробством, вирощували овочі й виноград, славилися вином. Незначна масштабом територія після римлян, перебувала в руках різних володарів. Царська Росія і турки воювали за зверхність понад сто років. Від 1711 року до 1812 року Росія відвойовувала Бессарабію п'ять разів.

Після Першої Світової війни Бессарабію прилучили до Руминії. В 1940 році увійшла в склад Союзу, як Молдовська Соціалістична Советська Республіка.

Комуністична влада знищила царя, царську родину, царський уряд, але не відреклася від посідаючих царською Росією земель народів. Наново єднала попередні володіння в один нероздільний Союз – родіну, щоб від

молдаванина до фіна на всіх язиках все мовчало і благоденствовувало.

Біля Пруту не затрималися, поспішно переїхали міст спокійно. Понад Прутом стелилася долина, а на захід чужина.

Бессарабію не вважали ще чужиною. Тереторія належала до Союзу, спадкоємця Росії. В Бессарабії відбував військову повинність за царату старий Писаренко. За Союзу у військові формування прикордонників включали українців.

Перед мостом нависли чорною хмарою смуток і жаль. Крім управляючих кіньми, переходили міст пішки, не їхали верхи, вели коней за повід, йшли з сльозами на очах, хрестилися, йшли в непевне майбутнє, лишаючи загрозу. Опинилися, як дехто казав, – між молотом і ковадлом. Мовчазно прощалися з землею пращурів.

Українське населення зазнавало втрати не лише на полю бою, платило смертю за найменший прояв національного пробудження під час німецької окупації, так само як платило смертю за комуни і від визволителів іншого не сподівалися.

Зоя не забувала за старого Родзіна, за Далекий Захід. Спочатку зір спинявся на мапі, яка висіла на стіні, на Бессарабії. Для неї малої то був далекий захід, туди котилося сонце, зникаючи за обрієм.

Бессарабія лишалася позаду, дорога вела на захід серед пишної весняної зелені з барвистими відтінками. Вечором і ранком після нічлігу підпасали коней біля струмків з прозорою, як сльоза водою.

Натрапляли в буграх, у клею викопані печі. Їх напалювали і пекли хліб, ті що зберігали при собі трохи викишеного тіста, а інші пекли коржі. Кожен забезпечився мукою на дорогу.

Хоч була війна, в крамницях в Румунії, яку вважали бідною, відсталою країною, мали матерію на продаж та інші речі, тоді як в Союзі у мирний час стояли

в черзі в селах по три дні, щоб купити пару метрів ситцю – найдешевшої матерії.

Продавали тютюн, горілку за гроші, яких проїжджі не мали, хіба щось заміняли. Дехто лакомився на горілку.

Спокій панував по селах в Румунії, неначе війна оминула цю закутину Європи.

Безпечно переїхали Серет. Незадовго наблизилися до смуги Карпатських гір. Як велетні піднімалися вгору, тільки деякі верхівки подекуди потопали в хмарах. Вперше побачивши гори, дивувалися красою оповитою чарами природи. А скільки таємниць крилося в горах протягом тисячоліть. Гори стояли мовчазні, здавалося стежили за шукачами кращої долі, піклувалися мрійниками тогочасних мрій.

Далі й далі до кордону Мадярщини. Прикордонники зупинили валку. Худих, підбитих коней випрягали, відбирали від інших і перепрягали. Писаренкам лишили тягти гарбу двома кіньми, а решту забрали. На кожних десять возів призначили сторожу, провідника військового.

Прикордонники поводитися суворо, різко. Не дозволяли відлучитися на пару кроків від свого воза. На гірській об'їзній дорозі іти навпростець забороняли. Сторожа мовчала, не могли з ними порозумітися, не знали чому опинилися під таким строгим наглядом.

Зупинилися на мадярській стороні, поблизу кордону на поляні. Перестоювали там інші валки, що переїхали кордон з Румунії до Мадярщини попередньо. Не дозволяли їхати по мадярській тереторії.

Під постійним наглядом з прикордоння Мадярщини, спроваджували до Німеччини у вантажних вагонах. Вози і коні лишалися.

Довідавшись за встановлену транспортацію залізницею до Німеччини, Іван Писаренко подався в мадярське село поблизу там знайшов купця на корову.

Придбання корови мадяру пригодилося, йшло на користь, а за заплачені гроші продавець міг зробити закупи на дорогу. В Мадярщині м'ясо, м'ясні вироби й одяг продавали по купонах. На диво цукор та повидло за гроші, без жодних обмежень.

За продаж корови, – однаково її лишили б, як коней, – придбали повидло і цукор. Коней не дозволяли продавати. Надвечір мадяр прибіг, приніс вдоваток свіжоспечену, ще теплу буханку хліба. Теплим хлібом, помазаним повидлом смачно повечеряли. Цукор й повидло придалися вдорозі.

За декілька днів перестою, наказали вирушати до залізничної колії з речами. Розприділяли по вагонах певну кількість, щоб вистарчило місця спати, простягнувшись. Попали в той самий вагон з Якубами. Приділили у вагон родину з Полтавщини та інших.

Пролунав гудок. Ритмічний стукіт колес понісся навкруги. Через щілину дверей дивилися по черзі на панорами поки панорама здавалася навкруги однаковою, чужою, непривітливою.

Стемніло. Покотом полягали спати. Проснулися ранком серед тишини, потяг стояв. Внизу в долині стелилося село. Провідник-закарпатець пояснив, що мусять ждати на дозвіл, бо залізні дороги заповнені. А тим часом дозволено йти в село. Транспорт напрям мав не на захід, а на північ до Перемишля, знову часткою руминської тереторії.

Дехто мав руминські ліри й радо направився в село. Хто запасся водою, розпалював огонь, варили галушки, бо ще при собі мали трохи муки.

Провідник визначив час. З села поспішали назад, щоб випадково не зістатися. Годинників не мали і дехто чи злегковажив, чи забарився, не поспішав. Без гудка, без попередження потяг почав рушати. Бігли з канками недоварених галушок, бігли з села. Серед них біг і Якуб. Його донька Валя в розпачі істерично почала

кричати. З Юрком на руках дружина почала голосити, відпихали всіх від дверей. Потяг набирав швидкості, прискіпив бігти й Якуб. Вагон був останній. У відкриті двері простягнув руки, фляшку горілки викинув, як біг. Його схопили, втягли з допомогою полтавця, кремезного дядька. Знову плач і голосіння з втіхи.

Дивилися з жалем на тих, що не добігли. Думали, яка доля настигне їх. Знову стали, але, як зазначив провідник, на малярській тереторії. Він запевнив стоянка триватиме аж до вечора. Над річкою тяглося село, з устеленим берегом самотканого полотна. Полотно вибілювали.

Іван Писаренко подався в село. Хотів дізнатися, де саме опинилися та напрям лінії залізної дороги. Пристали в Закарпатській Україні. Мовчазно з проїжджими Закарпатська Україна єдналася в одну велику українську родину.

З ласки Гітлера, малярське вишколене військо підкорило в 1939 році новопроголошену Закарпатську Україну незалежною, змоченою кров'ю відданих її синів і доньок, вважаючи протягом Другої Світової війни своєю тереторією.

Закарпатці дивували своєю простотою, розповідали за жорстокі вчинки та розправи малярів. Називали себе русинами, як населення на Бойківщині числило себе бойками, на Гуцульщині – гуцулами, на Волині – волиняками. Чітко наголошували, що вони належать до українського народу і завжди прагнули, як увесь нарід об'єднатися, здобути Незалежну Українську Державу, позбутися підкорення іншими країнами.

Надвечір з протяжним гудком потяг рушив, набираючи швидкості. Ритмічний стукіт колес нісся, приваблюючи до сну.

Наступна зупинка – Перемишель. Як попередньо не на станції зупинилися, а на боковій лінії. Вночі потяг пронісся Львовом. Всі спали, навіть не знали, що пере-

тнули кордон України й Польщі. В час німецької окупації, Райх не визнавав кордонів країн і не дотримувався.

Жалів Іван Писаренко, що не пристали в Львові, бо як він пізніше говорив, напевно лишився б з родиною там, гадки не мав за зміни кордонів встановлених після Першої Світової війни.

В двері кожного вагона стукали, наказували виходити, брати всі речі й формуватися в колону. Родини трималися разом, боялися розгубитися.

Колону привели до переходового табору. Розділили чоловіків і жінок, дівчат з мамами, а хлопців підросків з батьками. Речі поскладали в іншій кімнаті.

Перед справленням до купальні, хто мав довге волосся обтинали. Плач понісся кімнатою. Прекрасні коси складали на столі.

Виходячих з купальні, обмивали з шланги пекучим розчином – дезинфекцією, а потім під холодний душ по черзі. Змушено чекали аж до останнього, терпіти роздраження шкіри. Процес тягнувся годинами. За той час завершили дезинфекцію одягу і речей.

Вийшовши з купальні почали розбирати речі. Всіх направляли до призначених бараків. Кожний барак попід стінами був обставлений голими дерев'яними нарами. Внизу батьки, а на вищих діти.

З Перемишля пляново відправляли до Німеччини або Австрії, в глибину країн на працю, постачати припаси на фронт, хоч неминучий крах Райху тис з трьох фронтів.

Висадка 6 червня 1944 року аліантами: збройними силами Сполучених Штатів Америки, Англії, Канади, вільних французів та інших прирекла долю Гітлерівської Німеччини.

Під верховним головнокомандуванням американського генерала Двайта Айзенгавера, висадка була геніальним маневром, якого ще світ не зазнав попередньо.

У висадці взяло участь чотири тисячі кораблів і декілька тисяч суден з захистом одинадцяти тисяч літаків, з парашутистами за обороною Атлантичної стіни, щоб перервати зв'язки, захопити важні комунікаційні центри та не допустити військового підсилення, постійно бомбардуючи виробництва й міста. Такої сили німці не могли стримати.

Іван Писаренко насторожено прислухався до подій, усвідомлював безвихідне положення, в якому опинилася родина. З кожним днем непевне майбутнє нависало чорною хмарою. З безпорадного положення не мали виходу, надіялися на завтрашній день.

З прикордоння Румунії з Мадярщиною життя залежало від керуючої влади. Ждали завтрашнього дня, а як завтра настигло, ждали наступного.

Одного дня загула сирена в таборі, знак виходити всім з бараків. Табором управляли місцеві поляки, зверхниками були німці. Пролунав наказ всім чоловікам стати в ряд. Микола став біля батька, потім Якуб, а за ним його син.

Проголосили, що злочинний вчинок стався в кухні – кража. Вартівничі будуть брати кожного десятого на розстріл. Ніхто не чув за кражу, чи кража сталася, не сподівалися в переходовому таборі таких розправ.

Жах охопив жінок і дітей. Якубова донька кричала, плакала, рахувала хто буде десятий й твердила, якщо когось візьмуть, то тільки одного з чотирьох, а троє остануться вживих.

Знову сирена пронизала й потрясла всіх на площі. Прибігли розлютовані німецькі офіцери з перекладачем, оголошуючи розійтися по бараках, з в'ясненням, що вийшло мильне замішання. А потім прибралися до польських вартівничих.

Непевне майбутнє настигло. Занепокоєно, особливо після події в таборі, не сподівалися на покращення ситуації.

Завтрашній день прийшов. Погрузилися цим разом у пасажирські вагони. Точного направлення не знали. Лиш, як потяг переїжджав міста, старалися схопити назви з таблиць напису міст.

Спершу проїхали через Краків і направилися на південь. В бувшій Чехословаччині зупинялися на декілька годин. Чехи підходили, розпитували звідки їхали та які чутки ідуть за східній фронт. За щоденні військові операції пересічне населення не знало в Чехословаччині, довідувалися здебільша від проїжджих.

Зупинку призначили у Відні, столиці Австрії на головній станції. Тільки приостановилися, побачили жінок з відзнаками Червоного Хреста з відрами теплого супу. Вперше спіткнулися з благодійниками Червоного Хреста, за який в Союзі не згадували і селяни не знали.

Підкріпилися картопляним супом, хоч суп був із лушпинами, але надзвичайно смакував. Чи суп, чи благодійна акція підсилили дух.

Через вікна пасажирського вагона спостерігали краєвид. В Австрії краєвиди потопали у зелені. Виднілися перші сіножаті, на палях сіно висохало.

Крапав дощ, як зупинилися в Граці. Там висадили всіх, від станції колоною з речами рушили до табору.

Знову процедура купання і дезинфекції. Табір був огорожений дротом. До огорожі підходили дівчата, забрані на працю, розпитували чи хтось є з їхніх сторін. Вперше від них довідалися, що з того табору, увійшовши в бокові двері, деякі групи не виходили. Причину вказували на побічну трубу крематорію.

В Граці посеред великої кімнати барака, де примістили родини стояв колун. Спритно найшли дерева, запалили. З муки, яку дехто мав ще при собі, почали пекти коржі. Ліпили навколо колуна і по залізному виводі труби.

Щоб не втратити місце на один корж, Зоя притримувала корж, Оля приносила пекти, брала спечений, а мама ліпила.

Вартові побачили дим, миттю вскочили й загасили огонь, попереджуючи більше не палити. Здавалося, що таких смачних коржів ще не їли.

Чудова австрійська панорама. Вічно оповитий геніальністю Моцарта, Зальцбург мовчазно стояв ніби гадав думу славного минулого.

В Австрії не затрималися довго. Тиждень перебули в Лінці. Ішли вулицею з станції до табору, з табору до станції колоною, австрійці, побачивши дітей, кидали хліб й одяг з вікон, ховаючись в глибину кімнати. Колони супроводжувала німецька охорона постійно.

Фронти посувалися ближче і ближче. Лишився центр Німеччини. Туди і направилися до Біттерфельду, недалеко від Ляйпціга. У Біттерфельді вдоваток купання й дезинфекції, як у кожному таборі, переходили повне оформлення. Видано робочі квитки з фото та відбитками двох пальців. Подано призначення на працю з зазначенням на робочих картках «Ост» – східні робітники. Признано всіх робочими сільського господарства, включно з Зоєю. Направили в помістя в Черниць.

Якуба і родину приділили в інше помістя на сільськогосподарську працю, недалеко від Черниця. Контакт перервався.

В Черниці поселили з другою родиною з Полтавщини в кутах їдальні. Вони також мали трое дітей, їхали у вагоні разом ще з Мадярщини.

Помістя було велике. Мали управляючого, який щоденно призначав працю. Затруднювали двадцять п'ять осіб, українців, клеймуючи їх «ост арбайтерами».

Настало літо, працювали на полі по дванадцять годин денно, шість днів на тиждень, майже самотужки. Техніку й паливо призначали на фронт.

Настигла полка буряків. Оля, Зоя і мама ставали в ряд полоти з дорослими. На інших ланках пололи німці. Буряки проривали малі діти, тільки над ними ніхто постійно не стояв, не підгонив.

Пололи босі, бо вдорозі обносилися. До дерев'яного виданого взуття не могли звикнути, натирали ноги. Обливалися потом. Після денної тяжкої праці не говорили між собою. А як в'язали снопи збіжжя, то приходили з облитими кров'ю ногами від стерні.

Іван Писаренко ще в Перемишлі роздобув адрес допомогового українського комітету в Берліні і письмово вдався, щоб повернутися у Львів.

Спричинилося надзвичайно тяжке положення. Дружина тяжко занедужала, опинилася в лікарні. Зоя, збираючи картоплю, яку треба було носити відрами, підірвалася, не могла стати на ноги. Збирали урожай майже самотужки.

З Берліна прийшла відповідь. В той час не радили вертатися у Львів, але прислали звернення до Робочого Фронту у Німеччині за переводом в інше місце.

Іван Писаренко дістав звільнення на пів дня з праці. В Делічі, у відділі Робочого Фронту дістав призначення в металургічний завод біля Ляйпціґу, де стоплювали метали для літаків, в Раквиці. Полтавці лишилися в помісті.

Для Писаренків на початку жовтня 1944 року завершився рік скитання, рік як лишили Велику Білозірку. Після року скитання опинилися в Раквиці біля Ляйпціґу з непевністю майбутнього.

Табір для працівників заводу був серед поля, кілометром віддалений від заводу й села. Робітники до заводу і з заводу йшли пішки.

В куту загальної умивалки відгородили кімнату для родини з двома поверховими нарами та побіч ліжком. Кожний мав своє ліжко, могли відпочивати по праці за закритими дверима.

Батька й сина призначили до цеху доменних печей. Олю і Зою до другого цеху, а маму по тяжкій недужі не заставляли працювати.

Дорослі чоловіки й дівчата працювали по дванадцять годин денно, з шостої години ранку до шостої години

вечора. Над Олею і Зоєю змилюсердилися, визначили працювати по десять годин.

Обіди приготувляли в заводі, а вечері і сніданки в таборі. Родини могли брати призначене на сніданок й вечерю до своїх кімнат або їсти в їдальні. Окремі їдальні призначали італійцям, українцям з Союзу, полякам і французам.

Більшістю перевищували українці, потім італійці, були поляки й не багато французів. Поляки й французи діставали ліпшу їжу, мали окрему їдальню. А хто працював тяжко, діставав додатково.

Західній фронт у грудні місяці посунувся до кордонів Німеччини. Праця не переривалася. Англійські полонені будували новий барак з цегли для родин, яких розмістили в кутках протяжних умивалок. До англійських полонених не дозволяли підходити, але й полонені не наважувалися говорити з таборянами. Їх привозили опісля виходу робітників на працю й забирали перед шостою годиною, перед тим, як робітники приходили з праці. Бачили їх на праці діти, таборові робітники та декілька старших, що не працювали.

Табір без дротів, без нічної і денної варті охоплювала ноччю спляча тишина, яку часто пронизували сирени, попереджуючи про приближення літаків, за бомбардування. В таборі був бункер – сховище. Під час налету ховалися там або йшли в поле. Як налітали бомбардувати дньом, то робітники припиняли працю в заводі, їх випускали в поле. В полі перебували поки знову не загула сирена – знак, що літаки повернулися назад.

Раквиць знаходився поблизу Ляйпціга, тому часто гули сирени, переважно, як темніло, бомбардували місто, лили фосфор, від якого різними кольорами палали будинки, залишався тільки камінь на камені після повітряного маневру.

Яким чудом завод у Раквиці зістався вцілості, не знати, з якої милости. Лиш раз скинули бомби поза заводом, тоді як робітники вийшли в поле. Одначе, бомбардування Ляйпціґа не давало спокою. Знести завод могли, віддаючи від Ляйпціґа всього на шість кілометрів.

Прийшов новий 1945 рік. Вже німці не воювали за окуповані ними землі, боронили свої. Прибули на працю з Аахену, Кельну.

Після Нового року перейшли в новозбудований барак, в досить простору світлу кімнату з твердою підлогою і пічкою для ogrівання кімнати, на якій можна було щось підігріти або зварити.

До табору приходили робітники з сусідніх сільських господарств – від баворів. Приносили картоплю, буряки, пшеницю часом. З такими завів дружбу Іван Писаренко і деколи дещо перепадало.

Частенько на пічці варилася пшениця або картопля, додаткова пожива. Знурені дванадцятигодинною тяжкою працею Микола з батьком потребували підтримки, пайка не вистарчало.

Тим часом Микола заприятелював з хлопцями з Західної України: Антоном, Никифором і Левицьким. Левицький перебував у Франції. Пробився у Львів під час зорганізованя Похідних Груп в Україну, яких багато безіменно спочило в Бабиному Яру з провідниками.

З виказкою, що він з Франції, а виглядав на француза, уник німецької розправи над українськими націоналістами.

Вони любили відвідувати родину в неділю у вільний час. До них ще пристав Дуркало. Як говорили за приближення фронту, Дуркала охоплювала тривога. Він боявся повороту додому. Його жінки син, якого частенько карав за непослух Дуркало, закликав йому відплатити, як прийдуть визволителі.

Проходили одного дня цехом, де працювали Оля й Зоя, інспектори, на хвилю зупинилися і одна звернула на їх увагу. Пристала й запитала по скільки мають років та скільки годин денно працюють. Наказала негайно підвищити пайок, як тяжкопрацюючим, та скоротити працю до восьми годин денно. Того ж дня Олю та Зою випроводили з праці в четвертій годині дня.

25 січня 1945 року повернулися з праці Микола, Оля і батько, Зоя не повернулася. Того дня вона зачіпляла вантаж до крана. Кран рушив перед тим, що зачепила й придавив пальця. Оля не знала, де її забрали.

Зої санітар перев'язав палець та повіз у лікарню в Деліч. Раквиць належав до околиці Деліча, а не Ляйпціга. Доктор Цаар, обстежив, поклав на операційний стіл, в одязі, якому прийшла, засипляючи. Вона проснулася на операційному столі з забантажованим пальцем і рукою. Звеліли вертатися в табір. Дали гроші на квиток.

Пізно вечором Зоя встала з потяга, направилася до табору. Холодний вітер після наркозу ніби збудив її наново. Не вчулася, як прийшла до табору, до свого барака, до своєї кімнати.

Відкрила двері, подивилася, а всі плачуть. Вони, побачивши Зою, не вірили своїм очам. Радість і втіха наповнили кімнату. Родина була вся разом. Втома одоліла Зою, не роздягаючись, лягла на ліжко й миттю заснула.

З того часу два рази на тиждень їхала потягом на перев'язку в Деліч, хоч лікар був у таборі й санітар у заводі. Лікар запам'ятав Зою, як відвідувала маму в лікарні. З прихильністю заопікувався нею.

Примусовим робітникам не дозволяли користуватися залізнодорожним транспортом, лиш по важній справі з посвідченням.

В бараці через стіну перебувала родина з Мінська. Мали двох дітей: доньку вже дорослу й сина підлітка.

Несподівано син занедужав, піднялася температура. Його взяли до лікарні. Батьки не бачили сина з тих пір, як забрали. За три дні повідомили їх, що син помер. Не відпустили з праці попрощатися, не дали знати, де поховали, де будуть спочивати останки. Тому родина переживала за Зою, боялися, не знаючи повернеться, чи ні, чи її зустріне така сама доля, як хлопця.

Настали неспокійні дні і ночі. Сирени гули постійно. Бомбардування посилили навколо. Ночами ховалися в бункері, а днём виходили у відкрите поле. Міста рівняли з землею. Страх не тільки тряс німецьким населенням, але непокоїв невинних примусових робітників під час налетів.

Війна доходила до завершення. Німеччині прийшов крах, проте бомбардування продовжувалося, жертвенно платили німці. Червона Армія у квітні 1945 року зробила зусилений натиск на Берлін, поступово підкорила.

26 квітня того ж року відбулася зустріч переможців: американських військ і військ Червоної Армії на річці Елбі в місті Торґан, недалеко від Берліна.

Доля Гітлерівського тисячолітнього Райху була вирішена 7 травня 1945 року. Головна команда німецьких військ проголосила прийняття умов без жодних застережень.

Формальне підписання відбулося 8 травня в головній квартирі генерала Двайта Айзенгавера у Франції. Гітлер покінчив самогубством життя. Притягти його до відповідальності не прийшлося.

Тиждень перед тим, як американські війська оволоділи територією, дирекція виробництва у Раквиці, повідомила робітників не приходити до праці. Управителі табору зникли, зник перекладач, лікар з родиною, зникли куховарки, лишилися тільки робітники.

Поляки не розгубилися. Запасні продукти припилювали в заводі й таборі, не дозволили розтягати.

Зорганізували кухню і завдяки їм таборяни харчувалися денно.

Представники американської армії з'явилися в табір повідомити за настигли зміни, наголошуючи, що вільно вертатися всім додому в свої країни. Зі сходу мусять заждати на представників Червоної Армії, які залягодять транспорт в скорому часі.

Повернення назад в Союз, не забезпечувало повернення в Україну, турбувало родину. На той час окупація американським військом втихомирювала страх, а повернення збуджувало. Іван Писаренко запитав:

– А чи можна зістатися в Німеччині, в Західній Європі? – В гурті пронеслося незадоволення, викрики догани:

– Дядя, як можна оставатися з фашистами!

– Ми, американці маємо демократичний устрій, наша конституція не дозволяє насильства. Хто схоче залишитися, то буде їхня особиста справа, – прозвучало від американського представника.

До Івана Писаренкаблизилися хлопці з села, стали поруч, щоб обстояти його від несподіваного нападу смільчаків.

Відірвані від батьків, по шістнадцять, сімнадцять років у 1942–1943 роках, відірвані від навчання на дванадцятигодинну працю, не розуміли, що інша б доля судилася їм у розгарі війни на Україні.

На початку війни вони уникли мобілізації з причин віку, але не уникли б фронтової лінії з посуненням фронту на захід. Скільки б їх загинуло!

Найбільше нарікали на працю на користь німців. А на чию користь працювали їхні батьки? За свою працю діставали тільки на хліб насущний і то вобмаль.

Ті смільчаки зробили над кимось розправу в купальні. Стіни й підлога були в крові. Над ким й хто зробив розправу, знали одиниці і мовчали.

В таборі вводили дотримання чистоти. Дівчата справлялися, але деякі хлопці легковажили, заставляли

митися годинами тоді їх, як спати, серед ночі. Сипалися погрози відплати. Окровавлені стіни свідчили за жорстокий вирок.

Знали хлопці з села і знала родина, що оставатися в таборі під час репатріації було небезпечно. Того ж дня Микола виправився в Деліч до знайомих шукати пристановища. Хлопці пообіцяли принести дещо з харчів.

Троє їх працювало в землевласниці. Її чоловік загинув під Сталінградом. Між господинею і робітниками встаткувалися гуманні відносини. Діставали дещо з харчів, діставали буряки, з яких Іван Писаренко гнав самогон. В той час то був єдиний засіб продукції алкогольного напиту. А хлопці любили випити. Їм залежало, де він опиниться.

Хлопці походили з Ленінграду, непричотні до табору, мали свої власні погляди, не підпадали під інших вплив. Їм поводилося ліпше, ніж в матушки-Росії.

Вже того вечора зникла родина з Мінська, а опівночі, як світла загасли в бараках, п'ятеро Писаренків з клунками придбаним возиком направилися в Деліч.

Там зустріли їх знайомі. Їхній господар відвів кімнату, радше сказати комору. В тій коморі сиділи і спали на клунках.

Пройшов тиждень, комора здавалася ще темнішою, вогкішою й більш непривітливою. Протягом того тижня з округи Деліча, транспорт від'їхав на схід з бувшими робітниками – оstarбайтерами.

Петро Перило родом з Полтавщини, так само з родиною пересиджував у Делічі, потвердив, що транспорт виїхав. Його батько, мати, сестра та її чоловік вирішили повернутися, поїхали, сподіваючи, додому.

Він категорично заявив, що не вертається. Родина опинилася на роздоріжжі. Найстарший син Гриць і дружина потягали за дідом й бабою. Молодший син Василь став на боці батька. Ще мали двох менших дітей Ванька і Олю, які ще не розуміли настиглого занепокоєння в родині.

Дружина знала, Петро Перило не змінить думки, вирішила бути разом: де чоловік, там й вона з дітьми буде ділити долю непевного майбутнього.

Транспорт від'їхав на схід, ніби небезпека минула, перебивалися з дня на день. В Делічі не могли дістати харчі, запаси спорожнилися.

Микола, Оля і Зоя вирушили в табір розвідати, що там діється. Табір спорожнів. Французи виїхали в Францію, італійці в Італію, українці, – переважаюча кількість таборян, – поляки від'їхали тим самим транспортом. Лишилася горстка поляків. З ними лишилося декілька українських дівчат. Лишилося дві родини білорусів з дітьми і старшими батьками. Їхні чоловіки працювали деінде, вони ждали на їх.

Микола звернувся за приписом назад до табору, а саме: припис на прохарчування, до того впрохав прийняти родину Перилів. Вони осталися б без притулку й без засобів прохарчування. Їх також прийняли.

Поспішно верталися назад у Деліч. Їх ждали занепокоєно стурбовані батьки. Знову з клунками на возику пустилися до табору. Не п'ятеро верталось, з собою мали родину Перилів, ще шестеро осіб. Вони охоче приєдналися.

Поселилися в тому самому бараці, але не в тій кімнаті. В кімнату вселилися білоруси. Крім двох родин білорусів пустував барак, пустували кімнати, місця було досить.

До табору повернувся один поляк з транспорту, що від'їхав попередньо з українською дівчиною. Він з дівчиною плянував жити в Польщі. На першій зупинці, де володарями була Червона Армія, почали перегрупування на інші транспорти. Його дівчину призначили на транспорт в Україну, його в Польщу. Не звертали уваги на ніякі благання, навіть на матримоніально зближених з малятами. Родини відправляли в інші вагони.

Він схаменувся, не вагаючись зумів у гурті поза вагонами втекти. Насамперед не мав наміру вертатися, але дівчина вблагала його, згодився вернутися в Польщу. Вона, відірвана від батьків, хотіла їх бачити, надіючись, що з Польщі матиме ліпшу нагоду, згодилася на його вимоги.

Таке звідомлення ще більше насторожило родину, хоч нічого іншого не сподівалися від визволителів, які з-під німецького чобота підпихали під свій червоний.

Хлопці з села не використали транспорт, не поверталися, не казали чому, продовжували працювати на господарстві в своєї господині. Вони знову нав'язали зв'язки. Приносили картоплю, часом жито на вироблення самовиробної горілки. Родину винагороджували молоком, сиром, маслом.

Загостили в табір американці, їх привели, щоб погостити самовиробом. Батько попросив Миколу, – він володів німецькою мовою, якою порозумівалися з американцями, – чи їхати в Сполучені Штати Америки дозволять.

– Так, – відповів американський офіцер, – дозволять тільки тим, що будуть на американській зоні. Він витягнув мапу, розгорнув на стіні й пальцем протягнув межу американської зони, додавши, що Раквиць в скорому часі увійде в советську зону за узгодженим розділом Німеччини на зони.

Іван Писаренко отетерів, з місця не міг зрушитися, неспокій навис, як туман. Треба якнайскорше лишати Раквиць, вирушати далше на захід.

Вдавсь до хлопців з села за допомогою, дістати коня, воза, будь-якого для двох родин везти речі й двох малих дітей, які день у день не могли пішакувати. Нести їх і речі дорослі не змогли б.

Хлопці поспіхом дістали двохколесного воза й коня з ушкодженою ногою. Потрудилися, десь захопили три велосипеди, припасли трохи харчів, дали цілий міх

сухого зеленого гороху. Побажали всього найкращого, прощаючись. З таборової кухні на дві родини виділили на тиждень хліб.

Того ж дня, як привели коня з возом, прив'язали два возики, більший наперед, а менший ззаду. Погрузили речі, дітей і з велосипедами, – Перили придбали ще два, – вирушили на захід. Сонце котилося на захід, з сонцем посувалися на захід Писаренки і Перили. Не раз з проїжджаючих джипів американці фільмували дивовижний екіпаж, шукачів кращої долі.

На ніч приставали біля струмків, милися, Перилиха варила зелений горох для всіх без заправки. Перепочивали, а ранком знову вирушали.

Після закінчення війни в розбитій Німеччині бракувало всього, перебивалися тим, що мали. Старосту села зобов'язували проїжджим-скитальцям дати денний пайок хліба або пообідати. Він призначав в кого дістати. Підкріплення допомагало вдорозі.

Добивалися до Айзенаху, переїхати річку Верру, щоб бути в межах уставленої американської зони якнайскорше.

Недалеко від Айзенаху встаткувалися на ніч при дорозі. Ніч захопила. Тишина навколо своїм покровом оповила втомлених. Запалили огонь, щоб зварити гороху. Проїжджали американські грузовики, джипи, зрушуючи тишину. Несподівано пристав джип й грузовик. Декілька американців приблизилося, пропонуючи підвезти до табору звідки від'їжджають додому «нах Руслянд» – Росію. Саме слово «нах Руслянд» навело неймовірний жах, стрясло всіх. Микола почав в'ясняти, що ми не росіяни, ми українці, бездержавні, не належимо до Росії, хочемо в Америку.

Почали силоміць братися до клунків, грузити в грузовик. Перилиха сіла на один возик, посадила двох дітей на другий, на третьому сиділа дружина Писаренка. Тільки простягли руки стягати дітей, Перилиха

почала голосити всіма тонами, а діти за нею. Плач і жалісне голосіння неслися. Вояки стали осторонь. Вона ще голосніше виводила.

Стривожені голосінням, американці почали радитися поміж собою. Стривожений голосінням офіцер пішов до джіпа й телефонічно зв'язався з головним військовим управлінням в Айзенаху.

Свідомі американці розуміли та дотримувалися не відсилати бездержавних, на що наголосив Микола, насильно в країну не бажану, чужу. Але вояки виконували дані накази, тому вийшло замішання. В таких випадках залежало рішення від командуючого офіцера.

Офіцер вернувся, з ввічливістю вияснив, що в цій зоні вони не дозволяють скитатися, завезуть у табір в Айзенах, помістять у перехідовій казармі, звідти за декілька днів перетранспортують до іншого табору в Кассель, де такими опікується уже допомогова організація.

Не вірили. Одначе, не мали виходу, поклалися на совість офіцера. Лишився кінь, віз, возики. Не дозволили брати велосипеди. Цілком стемніло, як приїхали. Дали кімнату в казармі на другому поверсі. Втомлених, запалених сонцем, стривожених одолів сон.

Тим табором орудували поляки. Американці дозволили в таборах скитальців самоуправління. Як прибували до табору іншої національності, їх розвозили по національно приналежних таборах, що формувалися на американській зоні.

Іван Писаренко подався по таборі ранком. На другому кінці табору колона грузовиків везла на залізнодорожну станцію від'їжджаючих на схід, де він міг опинитися з родиною і Перилами.

Повернувшись назад, наказав всім не виходити з кімнати, а сам з Миколою направився до міської управи міста, щоб дістати довідку з зазначенням «штатенльос» – бездержавні. Такі довідки забезпечували від

насильної тимчасової репатріації. Довідку дістали за-тверджену столітньою печаткою міста Айзенах.

Американський офіцер дотримав свого слова. За два дні перетранспортували до Погорілого табору в Касселі, закріпленої американської зони. В Касселі зареєстрували в американському військовому штабі, що містився в підвалині, – будинки міста знесли бомбардуванням, зрівняли з землею, – з застереженням не лишати округу без дозволу, хоч на реєстрації зазначили поданий маршрут родини на Бельгію. Обмеження мандрувати без відома американського штабу, тобто не могли лишати американську зону навіть на схід.

Погорілим називали табір, бо під час бомбардування міста, декілька бомб впало на табір. Деякі бараки згоріли. То був тимчасовий табір.

Родину Писаренків і родину Перилів призначили в інші табори. Виїхали з Погорілого по призначенню до Менхегофу, в окрузі Касселя.

Табір уже був переповнений родинами, не бажаючих вертатися в Союз. В переділених довжелезних бараках за селом, містилося по декілька родин. З родинами перебували також одинокі. В кімнаті, де поселили Писаренків, мешкало чотирнадцять осіб, включно з ними, розміщених по кутах. Кімната мала два вікна та одні двері. Тіснилися в кімнаті, але мали захист від сонця і дощу, мали денний пайок на кожного, теплу страву на обід.

Табором заопікувалися білогвардійські імігранти, які опинилися під час війни в Німеччині. Опісля двадцяти п'яти літ на чужині, лишилися без притулку, скитальцями. Маючи бездержавні-нанцинські паспорти, які Європа визнавала легальними і бездоганними, використовували їм даний доступ урядування табором, доступ до харчів й одягу для таборян.

Вони знали чужоземні мови, без перекладачів залагоджували справи. Як Радянський Союз почав вимагати

по Ялтинській угоді, підписаній президентом Сполучених Штатів Америки Ф. Д. Рузвельтом і прайміністром Великобританії Вінстоном Черчілем, повернення їхніх громадян до 1939 року, білогвардійці заповігли приїзду представників Радянського Союзу до табору на просіювання скитальців та насильну репатріацію.

Угода не торкалася українців Західних земель, балтійців, молдаван, поляків, що не входили в склад Союзу до 1939 року.

В інших таборах українці з Західних земель обстоювали й захищали гуманітарні права індивідуалів. В Регенсбурзі в українському таборі перекинули джіпа з представниками. Іван Різень, родом з Бойківщини, дістав два роки ув'язнення. Його звільнили перед двома роками вироку на пошану подружжя майбутньої королеви Великобританії Елісавети.

В Герсфелбді підкотили до табору грузовики насильно вивозити. Таборяни закрилися в церкві. Священик правив Службу Божу на зміну протягом 24 годин, поки не відкликали грузовики й не лишили представники.

Доля скитальців з України після інтенсивного перепитування – скринінгу при представниках Союзу, у великій мірі, залежала від головнокомандуючого військової американської адміністрації даної округи, де розміщувався табір переселенців, і його ознайомлення з надмірними вимогами східного союзника та морального дотримання американської конституції.

Американська конституція запевняє права своїх громадян і зобов'язує боронити права інших. Винним не вважають особу, поки не докажуть провину. А чим завинили діти скитальців, яких вимагали повернення насильно, де родилися.

Президент Сполучених Штатів Америки Ф. Д. Рузвельт, підписавши Ялтинську угоду за видання громадян Союзу, пішов на уступки Сталіну, прайміністер

Великобританії В. Черчіль послідував його, бо Англія знеможена війною залежала від Сполучених Штатів Америки.

Насильного вивезення не допустили в таборі Менхегоф. Білогвардійці не визначалися кількістю, визначалися малим числом. Найбільше в таборі згуртувалося українців з Східньої України, дехто попав з Західніх земель, трохи з Білорусії, Дону і Кубані. Українська мова переважала. Російську мову вживали росіяни при оформленні.

Як прибули Писаренки до табору, вже зорганізували школу, старалися нагнати згублене навчання під час війни. В 1946 році заснували гімназію – середню школу в сусідньому Вільгельмсталі. Вступали учні в гімназію з інших місцевостей, схороняючи свою мову серед інших національностей. Жили в інтернаті при гімназії.

Оля і Зоя повернулися до навчання, познайомилися з іншими учнями, затримуючи тісні дружні зв'язки на довгі роки.

Довго не ждали, заснували український драматичний гурток. Микола, Оля і Зоя приєдналися до гуртка. Очолив гурток драматург з Харкова. В гуртку запанувала родинна атмосфера, старалися якнайкраще вив'язатися, передати красу українського драматичного мистецтва, на що білогвардійці не спромоглися б.

«Майська ніч» Миколи Гоголя полонила глядачів, лилася українська мова, українська пісня. Українці відчували гордість свого походження. Позбавившись російської мови, не переймали наново. Білогвардійці вважали українців підлеглими, ставилися як за царату, наражуючи на тертя, не брали під увагу, що таборове життя тимчасове.

Почали вимагати переселення до українських таборів. На американській зоні було найбільше українських таборів, найбільше українців уникло повернення на «родіну», в тюрму народів тоталітарного режиму.

Проводили українські табори з устаткованим самоуправлінням. Здебільша опікувалися таборами українці з Західних земель, які протягом прилучення зазнали тоталітарній устрій Радянського Союзу – нищення національного прошарку населення. Так як вони не підлягали під Ялтинську угоду, безпечність й опіка сприяли для решти таборян.

В таборах, малих чи великих, заіснували школи. В менших початкові, у великих середні школи, визнані Міністерством Освіти Німеччини, з яких після закінчення вступали в університети.

В кожному українському таборі відкривали церкви. У повній співпраці відправляли Служби Божі православні і греко-католики. В деяких таборах проявляли активність євангелики-баптисти.

Драматичні гуртки процвітали. Видавали часописи, друкували українські книжки, шкільні підручники з дотримання історичних подій, відзначали історичні, релігійні й побутові свята, притаманні українському народу з сивої давнини.

В кожному таборі життя формувалося, як в світових демократичних країнах, втіляючи надію, що прийде час, коли населення України стане рівним народом між рівними народами світу.

Зв'язки з Україною не існували. Проривалися через Чехословаччину в Австрію одиниці з УПА – Української Повстанської Армії, яка діяла декілька років після закінчення війни.

Між Союзом і Заходом повисла залізна заслона. Американці зрозуміли після подолання нацизму, імперія комунізму, тобто російська імперія ставала загрозою демократичного устрою в світі.

Англіїці ніколи не вірили Сталіну, особливо Вінстон Черчіль, їх заставляли тогочасні обставини війни. Вони потребували союзу, щоб перемогти Гітлера, постійну загрозу Англії і йшли на поступки.

При формуванні висадки, англійський полководець Монтгомері натискав на Вінстона Черчіля бути головнокомандуючим аліантських військ, тоді як американці дали уповноваження генералу Двайту Айзенгаверу.

Вінстон Черчіль зауважив Монтгомері:

– Не можна кусати руки простягнутої з хлібом. Він знав, що з американською допомогою і тиском Радянського Союзу з сходу, перемога запевнювалася.

Роками Ялтинська угода, – повернення всіх з Німеччини до Союзу, хто в його межах жив до 1939 року, переслідувала скитальців, які вибрали волю і використали єдиний відкритий шлях на захід.

Таборяни боялися нав'язувати будь-яке листування з рідними. Один лист міг спричинити їм велику неласку, могли опинитися з білими ведмедями.

Жили в таборі з надією виїхати в Сполучені Штати Америки й Канаду, в країни мрій, Німеччина досить допекла.

Білогвардійці з практики знали життя на іміграції. Ті, які опинилися в таборі були з Прибалтики, Німеччини, Франції, з східних країн Європи. Друга Світова війна потрясла ними, як і рештою таборян.

Захопивши керуючі становища в таборі Менхегоф, стали проявляти імперіалістичну зверхність до післявоєнних скитальців, нехтували їх, ставили себе на вищий щабель.

Коли ставили виставу «Майська ніч», то на перший сеанс видали квитки їхній аристократії. Після першої дії Микола відкрив двері для тих, що скупчилися біля дверей. Вони могли стояти назаді.

Івана Писаренка карбувало кваплення, коверзування та чванливість, – як він наголошував чорносотенників, – над скитальцями, які самотужки, пішаком, деякі з сходу України пробилися в Західню Німеччину з одного неділимого Радянського Союзу – матушки-Росії. Язика не міг повернути на російську мову, хоч вчився

в Москві. Микола, Оля і Зоя гордилися своїм українським походженням.

Після закінчення війни, замість вживати належну назву Радянського Союзу, приписували все Росії, оминаючи союз республік і багатонаціональність корінних спадкоємних громадян республік.

Скитальці українські домагалися визнання національності замість клеймувати їх приналежністю до володіючої країни, де родилися. Наполягали на відокремлення від російського і польського зверхництва.

З початком холодної війни вважали росіян комуністичними імперіалістами, утискаючими інші національності, включно з Східньою Європою.

Захід впевнився, що скитальці українського походження й українські поселенці поза межами Союзу, засуджують комуністичний лад, як загрозу свого народу й демократичного устрою.

Іван Писаренко вдався до українського табору в Корнберґ, де була гімназія – середня школа для Олі і Зої. З причин переповнення табору, не могли приписати родину.

Напруження в таборі зростало. Українці домагалися виїзду в український табір, де їхні діти навчалися б українською мовою, а не на російській; де Службу Божу відправляли на українській мові, а не старослов'янській до того зросійщеній.

Отець Митрофан молився за царя, Росію. Українську Автокефальну Церкву називав розкольницькою, а прихожан невіруючими, грішниками.

Чоловік і жінка з Полтавщини жили в тій самій кімнаті. Їх підібрали в Айзенаху. Не зважаючи на їхні прохання не їхати на схід, бо розшукували сина забраного на працю в Німеччину, посадили на транспорт в грузовий вагон.

Як потяг притишив хід під гору, стали біля відкритих дверей. Чоловік випхав дружину й сам скочив під

откос, наражаючись ребрами на валізку. Відчував біль, але не жалів, що вискочили.

Вони в церкву не ходили. Твердо заявили, в російську церкву не підуть, то не їхня церква, чужа.

Слав'янофіл Вергун протистояв проти національного визнання українців, як нації у світі. Його внук Дмитро, однокласник звірився Зої, що його батько лікар, був у рядах Дивізії «Галичина». За його долю він не знав, просив при зустрічах з українцями в інших таборах розпитувати.

Українці марно не клопотали. Призначили малий табір у Ціренберзі, поблизу. Учні гімназії, щоб продовжувати навчання, жили в інтернаті при школі. Чоловік з жінкою з Полтавщини виїхали в Ціренберг. Щонеділі йшли до церкви, їхньої української церкви. Уболівали за сином.

Іван Писаренко вирішив не переходити до табору в Ціренберг. Табір малий, на гімназію не мали досить учнів. Оля і Зоя мусили лишатися в інтернаті. Він мав надію згодом потрапити в Корнберг. Український табір приналежав до табору в Менхегофі в постачанні харчів. Спілкуватися з білогвардійцями не хотів, не хотів чути російської мови.

Незадовго українцям, що залишилися, дали нагоду виїхати в новозорганізований табір в Ноєкірхені. Частина прибула з Менхегофу, прибули з польського табору та залишки з німецьких сіл.

Там не тіснилися в одній кімнаті понад десять осіб. Чисті просторі кімнати будувалися для вишколення молоді в літню пору.

Відказавши викладати фізику в російській гімназії, Іван Писаренко організував школу в Ноєкірхені й вечірні курси для дорослих, заангажував Миколу. Драматичний гурток почав діяти. Побудували церкву. Неслася Служба Божа на українській мові, неслося в синяву небес «Боже Великий Єдиний, нашу Вкраїну храни...».

Завдяки повній співпраці, таборяни жили мирно, без жодних незгод. З малою кількістю таборян, досить не було учнів на середню школу.

Щоб не гаяти часу марно, Оля і Зоя повернулися до Менхегофу продовжувати навчання. Жили разом з іншими в інтернаті. Харчувалися в шкільній кухні. Щодвятижні відвідували батьків, з пересадкою в Касселі. Кассель відбудовували на стиль попередніх плянів будов. Місто підносили з руїни.

З інтернату вирушали гуртом до табору на висвітлювання фільмів або на таборові концерти. В концерти включали розповіді Рождественського, його особисті пригоди та пригоди його сестер на іміграції.

Розказував за перебуття в Австралії. Він опинився там, без грошей, без притулку. Хотілося їсти. Нарадили вдатися до Армії Спасіння. Армія Спасіння – релігійний сектор, добродійно діє на датках своїх віруючих і громадян. Голодних нагодують, бездомних переночують й одягнуть.

Одягнені в однострої з духовою оркестрою простують вулицями, співають релігійні гімни, виголошують проповіді, прикликають до каяття грішників.

Його приділили наперед, як грішника, що покався і через голосник проповідували за гріхи, каяття. Рождественському відхотілося їсти. При першій нагоді зник й більш не вдавався до Армії Спасіння.

Його сестра відповіла на матримоніальне оголошення білогвардійця в Бразилії. Почали листуватися. Описи життя в листі полонили її. Здавалося щастя не оминуло. Вона згодилася поїхати в Бразилію з метою одруження.

В Бразилії опинилася в хижі серед зарослів. Замість описаної плантації, що ніби на неї ждала. Замість лицаря, багатиря зустрів її звичайний чоловік, який намагався пристосуватися до настиглого життя на іміграції.

Неймовірна горяч, інша вода і їжа, а до того розчарування та розпач подіяли на здоров'я. Занедужала тяжко, пролежала декілька місяців. Лиш підвелася, продала спадкоємний медальйон, щоб оплатити дорогу й повернулася до брата і сестри.

Сестри Рождественські осталися неодруженими, не пробували шукати пару після зазнаного досвіду одної з них у Бразилії. Брат і сестри лишилися безпритульними імігрантами, не пристосувалися до життя, ждали на завтрашній день, як повоєнні скитальці.

Зоя захоплювалася пригодницькими розповідями, які переносили її в неznаний світ, Австралію, в Північну і Південну Америки. Не жахалася Бразилії. Хоч розповідь за сестру Рождественську вплинула негативно, Бразилія притягала увагу несхожими джунглями, унікальними в цілому світі, недослідженим туземним населенням в глибині країни, на Далекому Заході.

Думкою верталася до слів старого Родзіна:

– Чи він знав, де саме Далекий Захід, чи тільки пророчив або хвалився своєю мудрістю перед дідом Юхимом?

Уява Зої охоплювала світ, так само як пригодницькі повісті захоплювали Миколу. Зроджувалися почуття світового мандрівника.

Такі почуття не могли зродитися в Україні, за залізною заслоною, з одним напрямом в літературі – пропагандою комуністичної партії. Досягнення доярок, свинок, шахтарів, стахановців не побуджували б естетичні почуття, не переносили б у загадковий світ, в незнані місцевості, де імперії існували тисячоліттями.

Зоя усвідомила, що на Далекому Заході, за який говорив дід Родзін, відкриється світ до пізнання загадковості людського життя. Тільки вона ще не знала, де той Далекий Захід, доля призначила її родині.

Учителі в гімназії бувші професори університетів, письменники, математики, історики старалися, щоб учні захопили, якнайбільше знань. Не раз зазначали,

знання не обтяжують плечі, в житті пригодяться. Бувши на іміграції понад двадцять років, керівники знали з особистого досвіду. Твердили, вивчення мов абсолютне.

Навчання відбувалося шість днів на тиждень на російській мові, включало вивчення мов: латинської, німецької, англійської. Українці переважали більшістю в класі, між собою говорили по-українськи.

Несподівано завітав у школу головнокомандуючий Двайт Айзенгавер якраз на лекцію англійської мови. Учителька звернулася до Зої продеклямувати вірш в англійській мові. Зоя встала і чітко проказала:

Рано у ліжко, рано вставать,
сприяє здоров'ю, багатству
й знанням.

Двайт Айзенгавер обдарив Зою милою усмішкою, зазначуючи, що вірш віддзеркалює спосіб життя американців. Він запитав Зою чи вона бажає виїхати в Сполучені Штати Америки.

– Так, – відповіла Зоя.

– Я це можу залагодити в скорому часі. Він особисто хотів заопікуватися нею. Зоя зрозуміла, Двайт Айзенгавер хотів забрати лиш її одну. В таборах були сироти. Американці спершу дозволили імігрувати сиротам й опікувалися ними.

*Оля і Зоя
1947 р., Німеччина*

– Я не можу без батька, мами, брата і сестри їхати в Сполучені Штати Америки, – ввічливо відповіла Зоя.

Поклавши руку на плече Зої, він ще з милішою усмішкою сказав:

– Я розумію, перш за все, родина мусить бути разом.

Його пропозиція й усмішка зробили велике враження на Зою. Вона вирішила досконало вивчити англійську мову, ніби відчувала, що прийдеться жити в англomовній країні. Учителька англійської мови, А. Рубісова не могла нахвалитися пізніше відвідинами головнокомандуючого Двайта Айзенгавера.

В таборах продовжували періодично мати скринінги – пересівання, лиш з метою вставити статус ДіПі – переселених осіб протягом війни, зрушених з місця побуту. Хто не мав виказки місця праці в Німеччині, не підлягав категорії ДіПі. Їх виключали з табору з правом імiграції в інші країни. Відповідальність опіки здавали на німецьке урядування, яке їх встатковувало в селах.

Приходилося вникати до різних засобів, щоб лишитися в таборі. Декому не вдавалося, особливо безпорадним.

Вже в 1947 році табори ДіПі зменшувалися. Виїжджали на працю до Бельгії в копальні вугілля. З Канади і Сполучених Штатів Америки спонсорували родичі й бувші односельчани, які імiгрували перед війною. Табір у Ноєкірхені зліквідували, таборян розмістили по інших таборах.

Нарешті родина Писаренків опинилася в Корнбергу. Корнберг нараховував біля двох тисяч осіб. Жили в двох поверхових будинках в окремих двох або трьохкімнатних помешканнях з належним устаткуванням й окремою умивалкою.

Оля і Зоя започаткували навчання в українській гімназії. Іван Писаренко викладав фізику, а Микола вчив четвертий клас. Ранком четверо виходило з помешкання і по скінченню школи верталися на приготовлену вечерю, якою опікувалася мама.

Табори скитальців перебрала ІРО – Інтернаціональна Допомогова Організація. Окрім помешкань, харчування й одягу постачі, організація піклувалася переселенням скитальців в заокеанські країни й розв'язанням таборів.

Австралія запотребувала імігрантів, спочатку балтійців, а потім українців. Виїжджали в Південну Америку, але більшість ждали на Канаду і Сполучені Штати Америки.

Організація ІРО додатково заклала центр навчання в Арользені, де з таборів скитальців американської зони мали можливість протягом трьох місяців набути фах: електрика, креслення, автомеханіки, шиття, секретарства, машинописання, бухгалтерії. Вивчення англійської мови було обов'язковим.

Навчання використовувала молодь. В мальовничій околиці, у військових чистих просторах казармах з приготовленими сніданками, обідами й вечереями з розваговими забавами, трьохмісячне навчання пролітало непомітно.

Микола і Оля поїхали на першу сесію. Микола вибрав курс електрики, а Оля шиття. Зоя осталася з батьком і мамою, продовжувала навчання в гімназії.

Учні старших класів зорганізували видання шкільної тижневої газетки, яку вивішували на стіні в залі. Читати мали нагоду всі таборяни. Членом колегії була Зоя і Василь Перило.

Перили також попали в Корнберґ. Між Писаренками і Перилами родинні відносини тіснішали.

*Іван Писаренко
1948 р., Німеччина*

Опікуном видання шкільної газетки згодився бути професор Харківського університету Василь В. Дубровський. Історик і мовознавець викладав у гімназії латинську мову й історію Греції та Рима.

Алгебру і тригонометрію викладав київлян М. Тодосів, бувший дослідник Північного океану з великим досвідом життя північних етнічних народів, їхніх вірувань. Часом відходив від теми навчання, вникаючи у віковічну загадковість людського життя на землі й загадковість Всесвіту. Він ринув, як міжзоряний мандрівник, в небесні простори, неначе йому ось-ось відкриється мудрість далекосягаючого існування, яке жадали збагнути тисячоліттями на світі у різних віруваннях. Своїми роздумами він збагачував уяву своїх учнів, ширив світогляд.

На другу сесію навчальних курсів, батьки відпустили Зою. Зої хотілося бути з Миколою й Олею, але вони не осталися на другу сесію поповнювати навчання в іншій ділянці.

Оля була старша і завжди переймала розмову в товаристві. Зоя слухала, притакувала. В школі учителі до Зої відносилися чтивно. Батько шанував її здібности, хвалився М. Тодосіву, обоє турбувалися непевним майбутнім.

Прийшлося Зої бути в Арользені самій. Знала, що секретарство, бугалтерія й закріплення англійської мови пригодяться, не зашкодять. Вразі прийдеться працювати, буде приготована, а праця неминуха в житті, де б не опинилися після таборового життя.

Василь Перило вибрав курс електрики. Опікувався Зоєю, як рідний брат. На курси прибули звідусіль американської зони. Однокласниці з гімназії з Менхегофу приятельки Лена Жмайло й Настя Кіптіла з Ціренберґу. Лена Жмайло вибрала курс креслення, а Настя Кіптіла секретарство. Знову навчалися в одному класі, після року часу.

Були з Прибалтики, деякі росіяни, білоруси й українці. Спільна мова поєднувала українців з різних таборів і переважала в Арользені.

В Корнбергу доросла молодь не мала ніякого заняття. Якраз підпала нагода дещо навчитися, в товаристві, при повному забезпеченні перебути три місяці. Не заставляли нікого вчитися, тільки бути присутніми на лекціях, вчилися ті, що мали на меті зачерпнути знання.

В Арользені був чудовий замок, стилю Версаля в Франції. Ніби спадкоємна власниця жила там. Замок не відкривали на оглядини. Біля замку під розкішними деревами на широких алеях стояли лавки. На лавках сідали і любувалися замком, архітектурною величчю, збереженою від руйнації війни.

В осінню пору листя прикривало землю навкруги дерев, шелестіло при найменшому подиху вітру, неначе своїм шелестом хотіло пригадати легендарне життя замку.

При менхегофській гімназії у Вільгельмсталі, серед лісової смуги містився також величавий замок, огорожений муром, обсаджений різними деревами з трьома озерцями. В одному з озер мали екзотичну рибу. За нею наглядали опікуни господарства замку – чоловік і жінка. Замок мав мисливське призначення в минулому. Ніби в замку, в пишності перебував Жером Бонапарт, брат Наполеона Бонапарта.

Тури замку відбувалися. Під час туру американців, учні приєднувалися, мали нагоду оглядати всередині. Всіх примушували надівати на взуття вовняні накидки, щоб взуттям не лишити сліди на воскованому паркеті. В парку розважалися учні гімназії, відпочивали, виконували домашні завдання.

Німці цінили й шанували спадщину аристократів і надбання минулих віків. Аристократи були освічені

й керували державними інтересами, не нищили, а здвигали нові пам'ятки для наступних поколінь, пам'ятки архітектурної величі.

Які пам'ятки могла здвигнути влада пролетарів? Хіба Леніна і Сталіна. Грабували, бо вважали все награбованим, нищили віковічні церкви, не цінячи архітектурну вартість, церковне мистецтво. Україна лишилася майже без пам'яток минулих століть.

Українці захоплювалися нерозбомбленим під час війни архітектурним стилем замків, наповнених збереженим мистецтвом.

Закінчення навчання в Арользені підійшло до завершення на кінець листопада 1948 року. Зоя прощалася з Настею і Леною, своїми приятельками, не знала чи колись прийдеться зустрітися.

Група з Корнберґу вибралася разом. Пересадка припадала в Касселі. На станції часто приходилося ждати на сполучений потяг. Василь Перило і Зоя склалися грішми й в ресторані на станції заказали перекуску. Смачно перекусили, підкріпилися. Вийшли, а потяг вже рушив. Побачили, як зникав останній вагон на обрії. При собі мали квитки й ДіПі картки. Прийшлося ждати на наступний потяг. Аж опівночі прибрели до табору.

Зоя довідалася, що Микола і Оля відшукали Василя Якуба з родиною в таборі в Гетінґені, де їх їхній господар з-під Біттерфельду трактором притранспортував з призначеної Союзу зони. Він робив заходи розшукати свого брата Павла в Канаді.

Запис батька їхати з родиною в Південну Америку стривожив Зою. То був перший поклик виїзду родин на іміграцію. Того ж року з табору брали до Канади на працю – контракт пиляти ліс. Пізніше, відбувши призначений термін, спроваджували свої родини. Могли лишатися на місці праці й працювати або шукати десь інде прилаштуватися.

Записували на працю домашніх робітниць неодружених дівчат. Деколи одружені їхали, щоб пізніше могли спонсорувати свого чоловіка.

З таборів спішилися виїхати насамперед в країни Північної Америки, де українці понад п'ятдесят років тому започаткували поселюватися на земельних діляках, улаштовувалися працювати в індустріальних центрах. Деякі їхали на заробітки з метою повернутися назад й устаткувати життя родини ліпше.

Протягом депресії – великого безробіття, загальна іміграція в Канаду припинилася за вийнятком – обґрунтованим утриманням родини. Після 1939 року з Західних земель України до УРСР вже не поверталися назад.

В країнах поселення українці гуртувалися, організовували церковні громади й українські організації, започатковували видання українських часописів й книжок, основували при громадах навчання української мови.

Визначаючись працею, дбайливістю, плеканням своєї спадщини, українці досягли признання в країнах поселення, як трудолюбимий нарід, який шанує свій корінь і дбає, щоб їхня країна була незалежною демократичною країною в світі, як країни їхнього поселення.

Першу хвилю іміграції поселенців збагатила друга хвиля після Першої Світової війни, здебільша політична після втрати Незалежності України.

Українці натискали на уряди, особливо Канади і Сполучених Штатів Америки, щоб українських скитальців забрати з Німеччини якнайскорше.

Не зважаючи на надмірний тиск і домагання Радянського Союзу видати українську Дивізію «Галичина», як зрадників, хоч вони не підлягали Ялтинській угоді, сумніваючись у намірах тоталітарного режиму, Англія заопікувалася Дивізією з допомогою Ватикану в Італії, де їх інтернували.

Англія понесла величезні втрати протягом війни, потребувала робітників молодих і при здоров'ї, влиття сильного бездоганного тривкого допливу. Розміщували їх працювати в сільському господарстві. Започаткувала Англія брати з таборів у текстільні. В північній частині Англії почали скупчуватися українці, почали зорганізовуватися в громади.

Шляхом Червоного Хреста, Іван Писаренко нав'язав зв'язки з односельчаном з Великої Білозірки, імігрантом Першої Світової війни в Канаді. Він займався сільським господарством у Саскачевані.

На його думку сперше найкраще Миколі прибути в Канаду. Згодом він поручиться за приїзд родини. Він подбає за працю з платнею п'ятдесят доларів на місяць, що включало помешкання й харчування.

Батько на таку пропозицію не згодився, він пильнував родину затримати разом. З Петровська вернувся в Велику Білозірку, бо Миколу взяли на облік виїзду на працю до Німеччини. Щоб оминути фронтову лінію, всі незгоди, дорога постелилася на захід. Майже на вмання дорогою на захід родина збереглася разом з наміром виїзду на постійне поселення з Європи. Тому при першій нагоді подався на виїзд у Південну Америку, у Венесуелу.

З Венесуели думав буде легше потрапити в Північну Америку. Думка за постійне поселення в Північній Америці ніколи його не лишала.

Клімат Венесуели насторожував та життєві обставини, які вирізнялися нижчим рівнем. Зоя опанувала основу англійської мови, а у Венесуелі інша мова – іспанська. Без мови тяжкі початки в країні з незначною українською іміграцією.

Обдумавши ситуацію, Іван Писаренко завагався, Микола, Оля і Зоя не погоджувалися.

З початком 1949 року виїзд з таборів посилився. Ще попереднього року дали нагоду імігрувати в Канаду

з інших таборів родинам за підписом двохсезонового контракту працювати на вирощенні цукрових буряків у Манітобі й Альберті.

Родини використовували нагоду. Прийшла черга і на Корнберґ. Нагоду спішилися використати також Писаренки. Батько запевняв Миколу, Олю і Зою, що праця на буряках вважається напівінтелігентною. До того тільки два сезони. Праця сезонна. Поза сезоном час в особистому розпорядженні.

Протягом двох років, – він твердив, – треба оволодіти мовою, обізнатися з засобами життя та переселитися в промислове місто, де можна влаштуватися на легшу працю, використовувати сприятливі нагоди в слушний час та пристосовування.

Канада з встаткованим численним українським суспільством манила скитальців. Життя в Канаді здавалося збагненням поселення на постійний побут.

Скитальці усвідомлювали, що таборове життя приходить до кінця, працездатні, якщо не використають нагоди імігрувати, їх змусять працювати в Німеччині. Інтернаціональна Допомогова Організація передавала зобов'язання опіки Німеччині над скитальцями, надавати матеріальну допомогу, забезпечення хворим, особам старшого віку, які з огляду здоров'я або старшого віку не були спроможні імігрувати. Включали також багатодітні родини, яких країни не бажали брати.

Скитальці переходили спеціальні комісії на прийняття і затвердження імігрувати. Найбільшу увагу приділяли здоров'ю. Обстежуючи, впевнялися за здоровий стан. Звертали увагу на брак зубів й неумірену вагу щодо росту. Кожна країна наперед запобігала зайві витрати способом усталених вимог.

Представники належної держави напряду після опиту і медичного обстеження вирішували долю бажаючих виїхати. Затверджували візу або відкидали з причин здоров'я переважно.

На американській зоні в Окрузі 1, Номер 590 центер переселення призначили в місті Бутцбах, в бувшому німецькому військовому комплексі.

Американські окупаційні війська призначали казарми на той час по потребах: для пристановища скитальцям, навчальних устаткувань та іміграційних.

На початку лютого 1949 року Писаренки з іншими таборянами вирушили грузовиками до Бутцбаху. Там призначили кімнати з розкладеними польовими ліжками для приїжджих, повідомляючи за уставлений порядок і процес переходу комісії.

В Бутцбаху різнонаціональна безліч роїлася, як рій, що вилетів з вулика і не осідав разом, а розлітався по всюди.

Багато виїжджало на запрошення рідних, церковних громад, деяких установ у різні країни. Масово виїжджали на працю, підписуючи терміновий контракт – виконання зобов'язень.

Комісія приймала певну кількість денно. Приходилося чекати на чергу. З затвердженими візами Канадською державною іміграційною комісією в Карлзруе 15 лютого 1949 року верталися назад до табору в Корнберг ждати на виїзд.

Перили також дістали візи на виїзд у Канаду лиш попали не в ту саму групу. Залежало від зазначеного напрямку на візі: Альберта чи Манітоба.

В обох провінціях вирощували цукрові буряки і потребували робітників. Замість Манітоби Писаренки дістали направлення в Альберту, а Перили в Манітобу.

Після довгих років скитання, Іван Писаренко дивився на призначення в Альберту реально, наголошуючи:

– В Альберті багато українців. По двох сезонах можемо поселитися де-будь у Канаді, де буде вигідніше найти працю й встаткуватися. Він уже вкладав далекосяжний план постійного поселення.

– Найкраще оселитися в промисловому місті, як Гамільтон в провінції Онтаріо, в самому центрі країни з погожим кліматом, не таким суворим, як в Альберті. До того на прикордонню Сполучених Штатів Америки, демократичної й наймогутнішої держави світу, яка після війни заопікувалася нами – скитальцями, за що ми мусимо завжди бути вдячні.

Якби доля не присудила попасти на американську зону, не знати, де б ми опинилися. Могли нас запропорити годувати білих ведмедів. А чи ми б вижили? Чи були б усі разом? Разом ми зможемо подолати труднощі, запобігти негоді.

Перед нами відкривається світ, який в Україні, за заслоною постійного страху, не можна навіть збагнути в уяві.

В березні прийшло розпорядження приготуватися в дорогу. Таборове життя лишали. Лишала Зоя гімназію, своїх приятелів і однокласників з жалем. Бачитися з ними не приходилося щоденно, відчувала, що прощається назавжди.

А дорога ніде інде не стелилася лиш на захід, на той далекий безпечний захід, за який пророчив дід Родзін.

З табору прибули спершу до Бутцбаху, центру переселення скитальців, поки сформують транспорт до Бременгавену. Не переходили наново ні комісій, ні обстежень, ждали на повідомлення, коли вирушати в дорогу.

Зоя линула в безодню думок під стукіт колес потяга з направленням до Бременгавену. Окупаційні адміністрації зон Західньої Німеччини співпрацювали окрім зони Радянського Союзу. Без жодних зупинок прибули до порту.

В Бременгавені не бракувало військових казарм для приміщення новоприбуваючих до порту, яких при-транспортовували завчасно, щоб не пропустити призначений пароплав.

Протягом очікування, тижня або двох влаштовували концерти. Участь у постановках концертів брали приїжджі. Припадала також черга допомагати на кухні.

Казарми розміщувалися за містом. Постійне сполучення до міста було автобусом. Оля і Зоя вирішили поїхати до міста. Продавши законсервовану банку м'яса, що мама мали з собою, добилися до центру.

Протягом чотирьох років після війни, Бременгавен постав наново з руїни, з такої самої, як бачили Кассель – камінь на камені 2 червня 1945 року. Чотири роки наполегливої тяжкої праці відбудови позначилися відновленням міст.

В Бременгавені з величезної крамниці нісся ароматний запах м'ясних виробів. Різносорткові м'ясні вироби, викладені за склом притягали зір. Без черги підходили до прилавка й купували, що бажали.

На протележному кінці крамниці знаходився одяг для продажі найновішого фасону. За чотири роки життя в Німеччині внормувалося. Різний крам був доступний за гроші. Без праці не мали скитальці грошей, не мали за що робити закупи.

Оля і Зоя не могли налюбуватися фасоновим одягом, не могли відвести очей від різноманітного краму. З великим задоволенням провели останній день в порті, останній день в місті Німеччини.

Раннім ранком з візою, найважливішим документом, – ДіПі картки відібрали, як давали візи, – potwierдженою в додаток 14 березня 1945 року британською адміністрацією, кожен з валізою в руках направилися до причалу пароплава «Самарія».

Пароплави, як «Самарія» морським шляхом з Північної Америки транспортували різні товари за потребуванням в Європу, яка в той час, вичерпавши всі запаси протягом війни, потребувала різноманітної постачі.

Пароплав «Самарія» був пристосований частинно для туристів і для перевозу товарів.

Після розгруження, повертаючись назад, в тих сховищах розміщали імігрантів, обмежену кількість, столітнім процесом пристосування. Розкладушки розміщали рядами з вузькими проходами.

Там опинилися Писаренки. Після устаткування виходили на палубу, щоб засягнути побережжя, краєвид Європи, материка народження і походження.

З протяжним гудком надвечір пароплав відчалював від берега, де метушилися європейці. Чим далше відпливав пароплав від берега, тим більше обрій побережжя поринав у сутінках вечора.

Після тривалої денної суматохи й вечері, розкладушки приваблювали. Час настиг на відпочинок. Заколихав сон на морських хвилях.

Північне море в березневу пору лютувало. Пінистими хвилями заливало палуби. На палуби не пускали. Пасажири по коридорах трималися стін. Шлунки не витримували. Приходилось лежати або сидіти на розкладушках. Чулися ліпше, як не рухалися. На сніданок не йшли: їдальня пустувала. Жиди бідкалися, питали чи хтось має часник. Хотіли купити, ніби часник має лікувальні засоби проти морського коливання.

Зою скрутило, хотіла вийти на палубу, щоб дихнути свіжим повітрям і по потребі спорожнити шлунок вертанням за борт. Не пустили. Коридори опорожніли. Повернулися всі вниз на розкладушки, щоб пережити шторм.

Гори хвиль меншали й меншали, шторм стихав, відкрили палуби. Зоя як на світ народилася. В шлунку перестало бурувати. Свіже повітря пожвавлювало. Мала кількість вешталася на палубі, більшість лежала покоем, не могли рухатися.

З Бременгавену пароплав не вийшов у відкриті води, пристав у порті ЛеГарв у Франції. Прибавилося більше туристів молодих і жвавих.

Протокою направився пароплав у відкриті води Атлантичного океану надвечір. Побережжя європейського

континенту й береги Англії зникали в сутінках вечора. Тільки коливання хвиль, як биття серця, зрушувало тишину.

Денно на стінній карті позначали маршрут, відстань морських миль пароплав проплив. Відкриті води, ті самі, якими в пошуку поліпшення життя і від релігійних переслідувань, а також шукачі щастя й пригод в минулому, не зважаючи на декількамісячну витривалість мореплавства, вітрильниками линули до берегів Нового Світу.

З надією відкриття північного морського шляху до Китаю, цим самим шляхом вирушали мореплавці, зазнаючи непередбачені труднощі на скутій льодом півночі. Сліди відважних дослідників закарбовані в назвах заток, островів, проток, річок, побережжя.

Існування людей в Канаді сягає в преісторичну сиву давнину від п'ятнадцяти до тридцяти тисяч років. Лиш в десятому столітті нашої ери, європейці-варяги причалили до берегів теперішнього Ньюфаундленду, що значить новознайдена земля.

П'ять років після подорожі Колумба, Джон Кабот, вирушивши з Брістоля, Англії, причалив в Північній Америці, на побережжі Кейп Брітон. Прокламацією прилучив відкриття північного материка Америки до володінь короля Англії Генріха VII.

Канада – країна імігрантів з нечисленним туземним населенням: індіан і ескімосів.

До берегів Канади послідовно прибували поселенці: англійці, ірландці, шотландці, німці та інші національності, включно з українцями, створюючи унікальну державну національність Канади, прибраної батьківщини, утверджуючись постійним допливом.

Кожна національна група зокрема зберігала основу свого походження, національну і культурну спадщину, збагачуючи різноманітну мозаїку надбань Канади.

Частина двох генерацій, двох хвиль української імміграції канадської України, зміцнювала надію на сталий побут.

Ще кілька днів океаном, причал до берега Канади започаткує нову фазу в житті Івана Писаренка і його родини. Залежать все буде від обставин, пристосовання, витривалості перших двох років реального життя в країні сподівань мрійників, шукачів згубленого щастя.

Підписаний двохрічний контракт забезпечував працю й помешкання.

Водокачка діяла на більшість пасажирів. Пересиджували або лежали внизу, не виходили на палубу, не бачили денного світла. Щасливі були ті, що потерпіли тільки день або два як Зоя, не сиділи внизу, де менше качало, а проводили час на свіжоокеанському повітрі, а вечорами під зорями, які віддзеркалювалися у воді, а на небосхилі дотикалися вод, ніби купалися, потопали у хвилях і виринали.

Мама Зої, за винятком їдальні, не відходила від призначеного місця й клунків – валіз, щоб смільчаки не позбули родину від зміни одягу.

Випадки коїлися. Не знати чи речі підбирали для використання, чи просто зловажили. Після декількох випадків, почали постійно пильнувати, чергувалися під час сніданків, обідів та вечер, щоб запобігти втрати.

Приближаючись до континенту, не говорили за минуле, не робили плянів на майбутнє. Двохрічне майбутнє укарбували в контракт з оплаченим приїздом і влаштуванням.

Мандрівничий настрій опанував Зою у відкритих водах Атлантичного океану. З самого дитинства родина переїжджала з місця на місце. Війна постелила дорогу на захід. З Німеччини вирушили аж в передостанню провінцію Канади, Альберту. Лишилася одна провінція перед водами Тихого океану, Британська Колумбія,

на Далекому Заході. Хотілося доторкнутися тих вод і поринути думкою до далекого сходу сонця.

Останній день на пароплаві сприймали по-різному. Вимучені водокачкою з нетерпінням ждали стати на тверду землю. Молодь нав'язавши дружні відносини з іншими, не спішилася, проводила час в гурті.

Зоя, під плескіт хвиль, дивилася назад, на схід, хотіла, щоб в пам'яті лишилося все прожите і пережите, де думкою вона могла вертатися, як до джерела надхнення, до свого кореня, дороговказа в житті.

Хвилі підіймалися, пінилися, клекотіли й неслися вдалечінь, повні таємниць і сподівань припливаючих до берега століттями.

Аж до півночі гомоніли на палубі. Прийде ранок, лишатимуть пароплав, розлетяться, як птахи повсюди, від Атлантичного океану до Тихого.

Зоя не задумувалася над майбутнім. Майбутнє її не турбувало. Після п'ятирічного поневірення, родина не розгубилася, була разом. В мирній країні, в Канаді укладеться умірений шлях у майбутнє. З такою самою думкою Іван Писаренко приготувався ступити на землю Далекого Заходу.

При сході сонця морські птахи закружляли над пароплавом, неначе прилетіли привітати і запровадити безпечно в порт. На обрію стелилася сіра смуга – земля, від якої Зоя не відривала очей. До сірої смуги, подекуди з сірими хмарами, сірими забудівлями порту – Галіфакса прямував пароплав з притишеною швидкістю.

В кінці березня все дихало зимовою прохолоддю, ждало на тепло. З гудком пароплава причалили до берега 28 березня 1949 року. Всі пасажери без винятку переходили іміграційну контролю.

Звіруючи візи з списком, відбивали дату на візах приземлення в Канаді з дозволом «лендит» імігрант, тобто з законодавчим встановленим дозволом оселення в країні.

Поблизу пароплава продавали морозиво й батько, використовуючи нагоду, подався купити для кожного, хоч холодом віяло. Він постарався придбати трохи доларів, – як казав на всякий випадок, – перед виїздом і зміг морозивом погостити.

Агенти з Альберти ждали на приїжджих. Вони напередодні залагодили переїзд потягом на місце призначення, від океану майже до океану.

За декілька годин влаштувалися на потязі, в теплому чистому вагоні, але без спальних принадлежностей. Спати приходилося сидючи, як в часи скитання.

Канадські праліси тягнулися безмежно, порослі невисокими тонкими деревами та чагарниками, притаманними ґрунту й підсонню.

На очищених від зарослів і принагодних землях для сільського господарства, виднілися забудови менші й більші, як маленькі хуторці. З спостережень сільського господарства в Канаді й пристосовлення, кожен розмірковував по-своєму.

Микола, мабуть, сам переконав себе і переконував інших, що на тих хуторцях та в порозкиданих подекуди хатах живуть влітку, коли праця на полі, а в інші пори року живуть у селах. Він не припускав життя на відлюддю взимку.

Клімат Канади в Україні представляли в шкільних підручниках, як в Сибірі, не зазначаючи південну полосу країни, де скупчується населення з погожим кліматом для вирощення овочів, винограду. В Британській Колумбії клімат придатний також для вирощення овочів та винограду.

Степові провінції: Манітоба, Саскачеван, Альберта прославилися пшеницею. Манітоба й Альберта вдобають, щоб не бути залежними від постачі цукру з інших країн, заангажовані у вирощенні цукрових буряків.

В Квебеку, з переважаючим французьким населенням, сільське господарство розвивалося більш скупченим

поселенням. Квебек проїхали вночі й не могли засягнути відмінність поселення.

В степових провінціях стандартні уділи землі розприділяли секціями, по четвертині квадратної милі – 160 акрів або 64 гектари.

На власній землі будували хати, господарські забудови. Так постали садиби-хуторці. На взірець Сполучених Штатів Америки заселялася Канада. Округи мали поблизу містечка з постачею краму, церквою і школою.

В містечках дбайливі землевласники мали свої доми. Замість кожного дня підвозити дітей до школи або, щоб не оминали навчання в час хуртовин, щоденно відвідували школу.

Згодом спроможні докуповували землі для збільшення посівів та випасу худоби.

Виробництво цукру приділяло означену кількість акрів на секцію, приділяли від 36 до 40 акрів для вирощення цукрових буряків з потребою чотирьох робітників тричі полоти і восени обрубувати. Після збору урожаю, робітники підшукували працю до наступного сезону.

Деякі японці трималися одного місця по десять років. Під час Другої Світової війни за наказом з Англії, японців з Британської Колумбії виселили, позбавили власності, мали їх під наглядом, щоб запобігти будь-яких секретних комунікацій з Японією, шляхом родинних зв'язків.

Навіть охочі німецькі полонені для розривки зголошувалися працювати поденно та заробити якийсь гріш на закупи. Їх не змушували працювати.

Кількість японців зменшилася після закінчення війни. Більшість повернулася в Британську Колумбію. Потреба робітників на цукрове виробництво збільшувалася. Спершу з Європи зорганізували ветеранів Андерської армії – поляків, що воювали на боці аліантів.

Відробивши два роки, молоді без родинних зобов'язань підшукували інші праці, роз'їжджалися повсюди. Запотребування робітників, після польських ветеранів настигло. Прийшла черга на скитальців ДіПі.

Спровадження польських ветеранів, югославських четників, скитальців мало не одну переспективну ціль. Найголовніша ціль можливо була масштабом збільшити населення другої по розміру країни в світі, влиття молодого здорового допливу з наміром на постійне поселення й розбудови держави.

Наполегливою працею країни досягають належний рівень життя чим канадці гордяться.

Законтрактованням на працю, запевнялася продуктивність цукрової промисловості і зростання. Окрім того Канада прилучилася до розв'язки таборів скитальців у Німеччині.

Потяг зупинявся тільки на короткий час за потребами. День й ніч гримів стукіт колес. Припало великі міста проїжджати ноччю, а безконечні праліси, прерії-степи вдень.

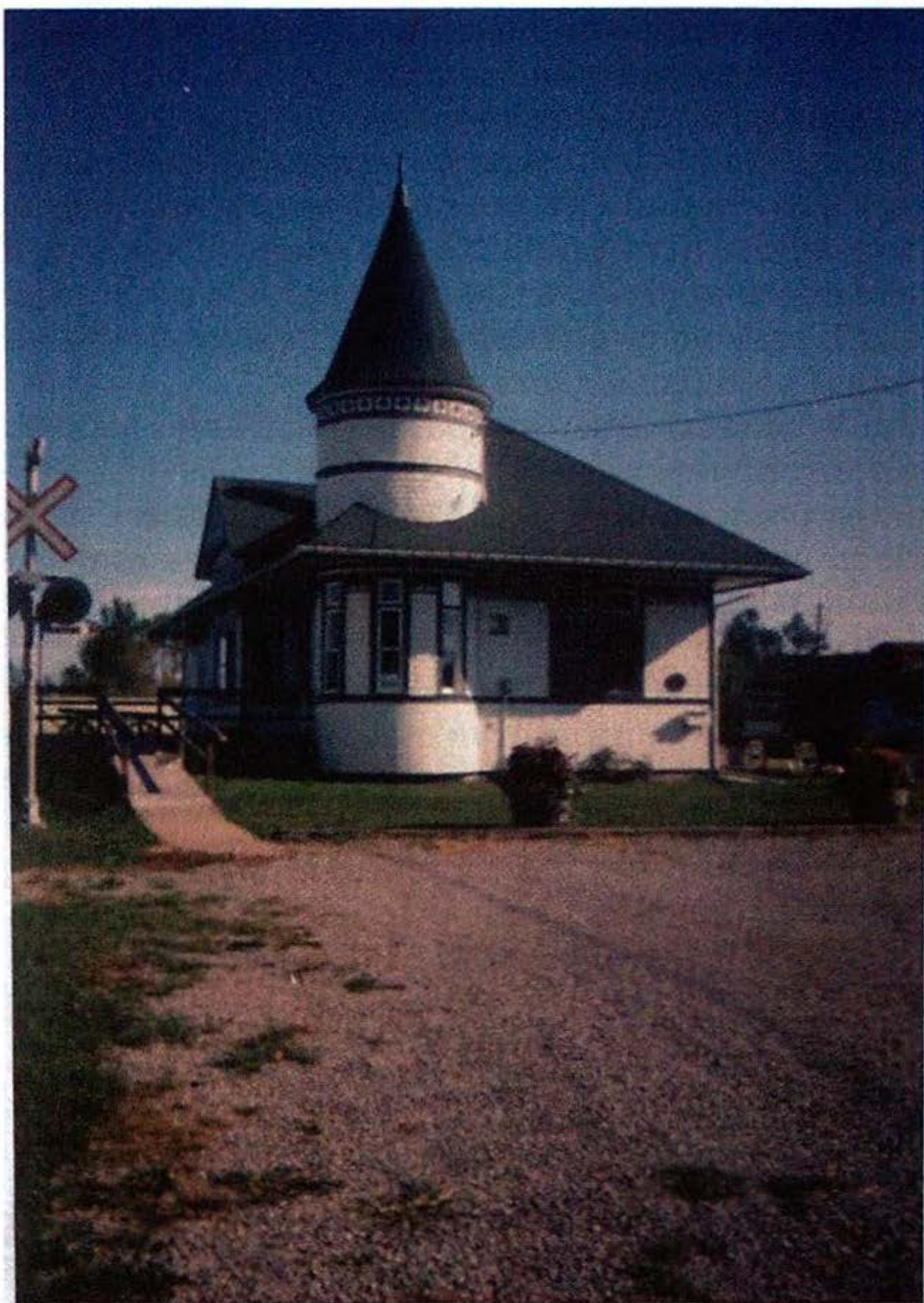
Проїхали Вінніпег, найбільший осередок українців. Під нічним покровом не засягли й окраїни міста.

Хотілося бути з Перилами разом, але приділили родини в інші місцевості. В одній країні, хоч і безмежній, вірили що із часом віднайдуться Перили.

Беззаботньо чулися в потязі протягом чотирьох днів. Знали майже всіх. Багато було з Корнбергу, а з рештою запізналися в Бутцбаху та Бременгавену.

Альберта – провінція природніх багатств і природніх контрастів, тереторією трохи менша штату Тексас в Сполучених Штатах Америки.

На тереторію сучасної Альберти перше проникнули французькі дослідники приблизно в 1750 році. Але тільки в 1770 роках позначилося використання природніх ресурсів – пушнини колонізаторами.

*Залізнодорожна станція
в Канаді*

Орудували тереном посилено торговельні пушниною компанії з індіанами – туземним населенням.

Простори належали в склад Північно-Західніх Територій. В 1883 році окрузі надано назву Альберта, на пошану дочки британської королеви Вікторії, принцеси Луізи Кароліни Альберти, дружини тогочасного губернатора Канади. В 1905 році визнано Альберту провінцією.

Перші осілі поселенці займалися випасом худоби. Друга половина 19 століття позначилася, окрім скотарства, основоположенням сільського господарства в південній полосі рівнини.

«Гомстед Акт» – Акт Осілості 1875 року сприяв приступному надбанню землі, а Канадська Тихоокеанська залізниця до Калґарі в 1883 році полегшувала поселення.

Простори Альберти стеляться довгою смугою з півдня на північ. На півночі більш ніж половина вкрита лісами. В центральній частині розвинуте сільське господарство: вирощування зернових культур і випас худоби. Там положена столиця провінції Едмонтон, найбільше місто й індустріальний центр.

В південній смузі, окрім посівів зернових рослин, тепліший клімат з системою заводнення сприяв цукровому промислу. Бажаючи імігрувати в Канаду в пошуку пристановища після війни, поповняли щорічно потребу працівників.

Південнозахідня Альберта славиться величчю Кордільєрських гір, з прийнятою назвою «Канадські Рокіс», з цінними покладами вугілля й прекрасними парками.

Заселення Канади тривало століттями з сходу на захід європейцями. Цілинних просторів Альберти заселення позначилося значне після прокладення залізної дороги.

Населення Альберти – це суміш різних національностей з приналежністю до розгалуженого віровизнання.

*Меннонайти ще дотримуються
релігійного покликання в Канаді*

Більшість осідала на цілинних землях з метою бути незалежними самовистарчальними господарями, маючи свій власний уділ землі.

Американці з різних причин селилися в Альберті. На чудових безмежних преріях-степах випасали худобу, розводили скотарство.

Конфесії віровизнань – секти, яких деколи переслідували, шукали захисту й спокою на новому поселенні.

Приріст і збільшення общин змушували посуватися на північ, в Південну частину Альберти мормонів від Солт-Лейк-Сіті, Сполучених Штатів Америки, де устаткували центер.

Одна з їхніх докторин дозволяла багатошлюбність, дозволяла одному чоловікові мати декількох жінок. Переслідування цієї докторини ставало рушійною потребою переселення глибоковіруючих мормонів-фундаменталістів.

Окрім протиставлення законного багатошлюбства, общини мормонів визначалися працьовитістю і дбайливістю.

Захист, спокій та земельні посілості знаходили меннонайти – християнська німецька секта в Альберті, глибоковіруючі в релігійні устами братства.

Фундаментальна галузь меннонайтів, осідаючи дотримувалася нужденних потреб життя й необхідних засобів, займаючись сільським господарством в показній одноманітній ноші.

Меннонайти вважають свої устами понад громадські закони, тому в своїх общинах рідкісні випадкові вчинки полагоджують самі. Їхнє ставлення проти будь-якої зброї стійке. Спілкуються з іншими по потребах, бо вважають себе єдиними віруючими правдиво.

Перші українці прибули в Канаду 1891 року, започатковуючи першу хвилю іміграції. Хоч хтось і проник

у Канаду перед прийнятою датою 1891 року, то реєстрували національність не за етнічним походженням, а за васальним зверхненням країн, під які підлягали. Отже, початкова документація українських імігрантів, як національної одиниці не точна.

Тільки в 1941 році, як слід, справедливо зареєструвалися за національним походженням українці.

Українське населення в 1941 році в Канаді підсилювалося другою хвилею імігрантів після Першої Світової війни й народження нараховувало 305, 929 осіб. На Альберту припадало 71, 868 осіб.

Згідно з федеральним переписом в червні 1961 року населення Альберти виносило 1,331, 944 особи з приблизним підсумком на червень 1965 року піднеслося до 1, 450.000.

45 % визначили своє походження британським, що включало англійців, ірландців, шотландців; 14 відсотків німецького походження, а майже 8 відсотків українського походження, займаючи третє місце національної одиниці в Альберті.

Остання ніч, останній день через простори Канади. Навколо густішало поселення. З вікна вагона Зоя нікла вдалечінь, де порозкидані виднілися садиби, з подвір'ями обсадженими деревами, які стримують вітри і заметілі, а влітку хоронять господарів тінню від пекучого сонця.

Наближалися до Летбріджа, третього по величині міста провінції, розположеного недалеко від кордону Сполучених Штатів Америки.

В околиці Летбріджа був цукровий промисловий центр і вирощували цукрові буряки. Всіх з транспорту призначено в окрузі міста.

Потяг притишив хід, зупинився на боковій колії. Заповіли всім забирати свої речі, виходити.

Викликали за списком приїжджих і господарів за призначенням. Родини, які мали двох працездатних

поєднували з такими самими, щоб було по чотири. А якщо господар мав дві секції, мав подвійний посів й потребував сім або вісім робітників, то приділяли по дві родини з відповідною кількістю.

Уділи приділяли і продавали секціями. Дбайливі господарі з рук праці забезпечували добробут родини. Одної секції землі вистарчало на різні посіви, випас домашньої худоби. Спроможні господарі докуповували секції, мали подвійний засів цукрових буряків й потребували більше робітників.

Терпеливо ждали приїжджі на господарів, а господарі на приїжджих. Прийшла черга на Писаренків. До їх поблизилися чоловік і жінка старшого віку – Травнічеки. Їм призначили родину. Маючи довголітній досвід в землеробстві знали, що призначені справляться з працею, а вони, Травнічеки матимуть поважний річний прихід.

З речами сіли в малого відкритого грузовика. Грузовик рушив і весняний альбертійський вітер почав дошкулювати, пронизувати наскрізь. Без слів, мовчки тулилися всі разом, надіючись, що не прийдеться довго їхати.

Після водокачки на пароплаві та постійного грукоту колес потяга, хотілося десь нарешті під дахом у затишку відпочити, зібратися з думками, які вітер розвівав, ніс по преріях Альберти.

Минали садиби за садибами з попередніми імігрантами, що осідали на землях. Зоя знала в деяких садибах живуть українці, такі самі, як вони, що лишили прадідівську землю в пошуку поліпшення життя або шукаючи спокою і захисту після років скитання, як Писаренки.

З часом, була певна, розвідають де попризначали з транспорту. Округа вирощення цукрових буряків не визначалася просторами, уможливлювала комунікацію й відвідини.

*Перша церква
в Канорі, Саск.,
що тепер пере-
творена в музей.
Канада*

*The old church
at Canora,
Saskatchewan,
now a museum*

*Церква
Св. Володимира
в Вегревил,
Альберта
Канада*

*Saint
Volodymyr
Church in
Vegreville,
Alta*

Грузовик звернув з головної дороги на бокову і незабаром зупинився на посілості Травнічків.

З Травнічеками не мали труднощів порозуміватися. Чеську мову розуміли Писаренки, а українську вони. Англійською мовою володіли Травнічеки обмежено, як усі землероби-імігранти. Жили майже на відлюддю, тримаючись зокрема свого суспільства, спілкувалися своєю мовою, англійською мовою послуговувалися лиш по потребах.

Справи, що вимагали спілкування державною мовою, полагоджували діти, які засягли знань мови у школі або перекладачі.

Поза британцями, багато імігрантів різних національностей обмежено володіли англійською мовою.

Англіїці, ірландці, шотландці гуртувалися в церковні громади – конфесії віровизнання. Етнічні одиниці шукали національного пристановища.

Українські церкви зводили на землях поселення. Вони, як магнет, притягали новоприбулих імігрантів.

Віра в Бога, любити свого ближнього зроджували патріотизм. Хто ближчий українцям, як не свій нарід.

Перша, друга і третя хвилі імігрантів єдналися в одну українську родину, зберігаючи свою ідентичність, шануючи Бога, шануючи своє минуле, свій корінь.

Травнічеки спершу підкотили до кабіни віддаленої від їхньої хати, помешкання для робітників і згрузили речі. Помешкання нагадувало кабіну дяді Тома знадвору й всередині.

Читаючи твір «Кабіна дяді Тома», а в перекладі «Хижа дяді Тома», ніколи не сподівалися, що в житті в подібній кабіні прийдеться перебувати деякий час. Зоя пригадувала Рождественського, його розповідь за пригоди сестри в Бразилії.

Микола не міг відірвати очей від кабіни. Наяву опинився перед кабіною такою, як читав у творах колись. Понуро дивився батько. Навколо рівнина стелилася до

небосхилу. Скрізь при кожній садибі, поза обсадженим подвір'ям, Зоя примітила такі самі кабіни. З облегшенням зітхнула, що Писаренки не були самі. Долати будуть труднощі на Далекому Заході, через океан від Далекого Сходу, разом.

Головна кабіна за стандартом мала дві малі кімнати: кухню з столом і спальню з ліжком. Прибудова з схиленим дахом мала дві кімнати на ліжка. Входилося в прибудову з кухні.

Там лишили свої речі й на запрошення господарів пішли до їх на перекуску. То був лиш єдиний раз, що запросили господарі до свого дому. Перекуска призначувалася, бо не мали ніяких харчів при собі.

При перекусці призначили наступний день на закупити харчів в найближчому селі. Там запевнили кредит, поки по першій полці не отримають частину оплати праці.

Тим часом засіють буряки, а за шість тижнів настигне час полоти. Протягом шести тижнів дозволено підшукувати працю побічно.

В той час майже все робилося самотужки. Працю діставали чоловіки збирати каміння, з оплаченням п'ять долярів денно. За доглядання дітей або старших платили від тридцяти до сорока долярів місячно, включаючи перебування й харчування. Буханка хліба коштувала одинадцять центів.

Працюючи побічно вистарчало на прожиток, але позволити не могли уникнути контракту, приписані два сезони мусили відробити. Тих, які не дотримувалися контракту, відправляли назад до Німеччини.

Звичайно Німеччина брала їх під свою опіку, як країна звідки прибули. Відправлення назад позбавляло виїзд в інші країни. Старалися вив'язатися з обов'язаннями. Зокрема ставалися випадки відправлення. Деякі з фізичною працею не могли справитися.

Коли прийшов час полоти, Писаренки взялися до праці. Дванадцять годин денно, під пекучим сонцем з вітрами сорок миль на годину, не легко прийшлося витримувати випробування витривалості.

Вітри в Альберті проривалися. В сніговії замітали сугробами вдоваток пекучих морозів. Весною теплий вітер «шенук» прискішував тепло. Відкритим полем проносився буревієм. Тяжко було встояти, не тільки полоти. Вітер збивав з ніг, а сонце немилосердно пекло. Захист від вітру і сонця знаходили в кабіні, але праця заставляла не піддаватися силам природи. Думали лиш скорше упоратися, скорше скінчити. Перша полка найтяжча і найдовше бере. Підорані серединою рядки проплювали, рівномірно мусили проривати і лишати по одному, нахиляючись до кожного.

Деколи господарі викликали інспектора, який рахував кількість буряків лишених на сто стіп, піклуючись, щоб не прорідили, не зменшили урожай недбалістю та поспішністю.

Для Писаренків був вигідний головний рів заводнення, який протікав біля кабіни. З головного рову заводнювали поле Травнічеки. В обідню пору і вечором охолоджувалися в протоці води. Вода підносилася аж по шию. Тією водою користалися в куховарстві.

Поспішно, не гаючи часу на відпочинки, закінчили першу полку та взялися до другої. Третій раз тільки переходили і збивали траву. Мали перерву до обрубання. Оля і Зоя автобусом їхали в Летбрідж, використовували перерву. Багато вирушало в місто не лиш на закупи, але зустрітися з знайомими, обмінятися думками.

Травнічків син господарював в сусідстві, пів милі навпростець, менше кілометра. Йому призначили родину Батюшених і Гранданів, супутників Писаренків. В неділю не працювали, відпочивали. В місто не їхали. Неділя вважалася днем відпочинку. Крамниці закривали, торгівля припинялася. Неділю призначали на відпочинок й церковні відправи.

В неділю спішилися до міста на Службу Божу, якщо мали доїзд. В Летбріджі була Українська Католицька Церква, а Української Православної Церкви, ні від кого незалежної ще не збудували. Згуртувалася громада і заплянували будову. Службу Божу відправляв наїзний священник з Калґарі в англіканській церкві, яку з добродушністю відпускали на прохання.

До Зої приходили, просили, щоб вона, як перекладач, домовилася з господарем за спонсорування їхньої родини з Німеччини. Без транспорту приходилося Зої пішакувати милями, щоб допомогти. Такі полагождення відкладалися на неділі.

З великим полегшенням закінчили сезон. На другий сезон не збиралися оставатися в Травнічеків. Кабіна не була пристосована на зимівлю. В прибудованих кімнатах стіни просвічувалися наскрізь. Палити колун та сидіти навколо, не думали.

Микола, Оля і Зоя найшли тимчасову працю, лишили батька й маму. Незадовго дізналися, що вони лишили Травнічеків і найшли іншого господаря в Даймонд Сіту, при головній дорозі, поблизу Летбріджа з угодою відпрацювати наступний сезон.

Поселилися не в кабіні, але в хаті господаря батьків. Побіч пустувала кабіна, яку збудували для робітників його батьки, як жили. Взимку огонь не вигасав у колуні, одначе вода замерзала біля дверей.

Згадували кабіну дяді Тома в Травнічеків й жахалися. Якби ненароком огонь вигас, в глибокому сні, могли замерзнути.

В скрутному положенні Іван Писаренко спритно міг знайти порятунок. Микола, Оля і Зоя не мішалися. Вирішував наступні кроки в житті батько.

Зоя після закінчення першого сезону знайшла працю в лікарні в Маґраті. Спочатку, як помічниця медсестрам. З ними жила в одведеному для медсестер будинку. Згодом дістала уповноваження приготувляти денно

меню для недужих і для працівників лікарні. Від неї залежало меню, всі потрібні закупи для харчування приблизно двадцяти п'яти осіб.

З підвищеною платнею нарівні з медсестрами і не обтяженою працею, Зоя пристосовувалася до життя в Альберті. Приходилося відриватися останній сезон на полення, збір цукрових буряків. Щоб затримати Зою при лікарні, Міс Виллос, управителька порадила взяти Олю на працю. Оля сумлінно працювала, сумлінно працювала і Марія Спіцька, довголітня знайома.

Батьки після закінчення сезону переселилися в Летбрідж, не могли лишатися в Кеслера, бо не планували працювати ще один сезон на цукрових буряках.

Він дістав працю в копальні вугілля. В берегах річки, де стелилося місто були вугільні поклади, їх добували. Передусім родина не мала плянів лишатися в Альберті, хоч протягом наступних двох років змогли б купити земельний уділ, як мали Травнічеки, мати свою власну садибу з вирощенням цукрових буряків та допомогою сезонних робітників.

Вквітні 1951 року, два роки після прибуття в Канаду, вирушили на схід, в провінцію Онтаріо в місто Гамільтон.

Зоя лишила працю, знала, як будуть в Гамільтоні, то родина буде разом, не так як в Альберті. Перед виїздом Микола працював у Гарстоні, Оля і вона в лікарні в Маґраті, а батьки в Летбріджі. Сходилися рідко.

Відшукали Перилів у Манітобі, листувалися з ними постійно. Довідавшись, що на той самий квиток, могли продовжувати подорож після двадцяти чотирьох годин у Вінніпегу, з Реджайни вислали телеграму. Потяг зупинився у Вінніпегу. На пероні стояли усміхнені Гриць й Василь Перили.

Вони переселилися у Вінніпег, змоглися на власну хатину і з радістю приймали Писаренків. Просили за заставлений стіл по-старосвітськи, різними смачними

стравами. Старалися умовити родину остатися, але Писаренко мав намір добитися до промислового центру. Побули там сутки, попрощалися з Перилами, вирушили в дорогу.

Лишатися там можливо було б вигідніше під їхньою тимчасовою опікою устаткування. Непередбачене насторожувало, незнане опановувало, хвилювало.

З одною адресою таборянина прибули на станцію в Гамільтоні. Чуже місто, чужі люди діяли на почуття несприятливо. Турбувалися, де прийдеться заночувати. На станції не могли сидіти з клунками. Потяг прибув до Гамільтона пізнім ранком, що дало нагоду майже день підшукати тимчасового перестою.

Зоя з батьком направилися на подану адресу в таксі. Якраз таборянин був дома, мав вільний день й охоче заметушився знайти помешкання.

Не в таксі, а автобусом, – він не годився витратити марно гроші на таксі, – направилися до Бойків, також таборянів, які вже придбали свій дім.

Дім видався Зої чудовим, з твердими підлогами, полірованими, великими вікнами, прекрасними сходами на другий поверх та ароматним запахом, що нісся з кухні.

Бойки згодилися винайняти дві кімнати: одну на другому поверсі, а другу на третьому, на піддашші з приготуванням страв на господарській кухні на першому поверсі. Не було іншого виходу, згодилися перебути якийсь час в Бойків.

Зоя з захопленням розказувала мамі й Олі за дім Бойків, за зовнішній вигляд, за розклад всередині. Не могла нахвалитися. З почуттям непевності проказала:

– Мамо, чи ми колись будемо мати такий дім?

– І чому не мати такий дім, – приходило на думку, – як Бойки. Вони так само прибули з Німеччини, з того самого табору й змоглися на власний дім. Зможемося і ми.

Така думка заспокоювала Зою. Перший день в не-
знаному місті належав знайти причал, а пізніше хід
життя укладатиметься поступово. Устаткувавшись у Бой-
ків, перш за все, хотіли забезпечитися працею, пізніше
вирішили підшукувати вигідніше помешкання.

Труднощів підшукати працю не зазнали. Звернув-
шись до відділу затрудушення, дістали на працю направ-
лення всі четверо. Праця не зовсім підходила, проте за-
певняла забезпечення.

На направленій праці не заставляли працювати.
Лишити могли коли-будь і підшукувати іншу.

Тиснення й розміщення по інших поверхах, не мати
стола, де родина могла пообідати чи повечеряти разом,
а до того спільно жити з господарями та іншими меш-
канцями, приспішили Писаренків підшукувати вигід-
ніше помешкання. Мама і Оля ніяк не годилися з та-
ким влаштуванням, наполягали шукати інше місце
якнайскорше.

Велике безробіття тридцятих років, війна спричи-
нили застій в будові, а наплив імігрантів позначився на
брак помешкання ще більше.

Запотребування апартаментів й велика оплата пере-
шкоджували влаштуватися вигідніше. Не могли найти
апартаменту для п'яťох осіб. Власникам було корис-
ніше винаймати для двох або трьох осіб, з тією самою
оплатою, але з меншим рухом.

Легше вдавалося купити дім, якщо мали половину
завдатку. На тій самій вулиці, продавався домик. Бать-
ко був за тим, щоб купити домик, заплатили б заробле-
ними заощадженими грошима й не мали б боргу. Оля
не погоджувалася і підбурила Миколу і Зою.

Бойко став в пригоді. Він дізнався, що поблизу, де-
кілька кварталів від його продається чудовий дім, до-
сить поцінно в порівнянні з іншими домами в продажі.

Вечором Микола і Зоя подалися на подану адресу.
Задзвонили. На дзвінок вийшла власниця дому, пані

Бюрк. Її чоловік, бувший капітан торговельного паро-
плава Великих озер, помер. Вона вирішила продати
дім й переселитися в Мідланд, де родилася, виросла,
мала ще родину та приятелів.

Зоя завжди йшла на оглядини домів, бо володіла ан-
глійською мовою.

Пані Бюрк ласкаво запросила оглянути дім. Їй вияс-
нила Зоя, що дім мусять оглянути ще батьки, і купівля
буде залежати від них.

Дім надзвичайно сподобався Миколі й Зої, але не
були певні чи батько згодиться на борг.

Пані Бюрк запевнила, що вона дім нікому не про-
дасть, поки ми не вирішимо. Напевно хотіла, щоб дім
перейшов у дбайливі руки. Вона дотримала свого обі-
цяння. Як Бойко привів на другий день купця, вона їм
відказала на той час.

Дім сподобався батькам, особливо Олі. Батько вагав-
ся, бо не мали заощаджених ще грошей заплатити за
дім, був досить коштовний. Микола, Оля й Зоя пообі-
цяли батьку сумлінно працювати поки не сплатиться
борг, були впевнені, що довго не візьме. Потім будуть
робити заходи продовжувати навчання з облегшенням,
знаючи, батьки і вони мають свій куток, не мусять з од-
ного місця переходити в інше.

Перебрання дому переважно зазначається місячним
терміном після продажі й купівлі. Місяць дається на
формальне оформлення – реєстрацію. Пані Бюрк зго-
дилася опустити дім за три тижні.

Нарешті змоглися перенести свої речі у власний дім,
затишний куток без турбот на декілька років та поби-
вання.

Розкішний дім з великою верандою, загородженим
подвір'ям парканом, мав просторі кімнати. В кожній
кімнаті розміщувалося по два ліжка, принагідних для
винайму. З домом закупили умеблювання.

15 червня 1951 року переступили поріг. Спершу устаткувалася родина, а згодом дві кімнати, що пустували, винайняли. Місця вистарчало. Лишили вітальню для родини. Там проводили час і вітали гостей.

З полегшенням віддихнули. Встаткувалися в своєму власному домі. Батько заопікувався домашніми потребами, старався якнайскорше позбутись боргу. Не хотів бути залежним ні від кого. Час заставляв звикатися з обставинами.

Закріпивши постійну адресу, передплатили декілька українських часописів. Для українців-імігрантів першої, другої, третьої хвиль, джерелом новин стали українські часописи. Часопис «Свобода» видавався в Нью-Джерзі в Сполучених Штатах Америки щоденно з щоденними світовими новинами, які імігранти не змогли б засягнути, не знаючи англійської мови. Для народжених у Канаді мовна проблема не існувала, а новоприбулі без українських часописів чулися б, як у пустині або на відлюдді. Українська преса і видання книжок з підсиленням третьої хвилі процвітали.

До Гамільтона напливали не тільки бувші скитальці з Німеччини, але молодь народжена в Канаді, в західних провінціях. Вони виростили серед українського середовища, спілкувалися українською мовою з батьками і в середовищі. Прибувши до міста, трималися українських громад: Української Греко-католицької Церкви, Української Православної та філії Українського Національного Об'єднання Канади.

Українська православна громада розпочала будову Собору під наглядом архітекта Кодака. Численно прилучувалися до будови у вільний час, щоб заощадити кошти.

Звели капітальну основу – підложжя. Там відправляли Службу Божу тимчасово поки не звели святиню. Використовували для навчання української мови дітей шкільного віку, відзначень різних святкувань й роковин, вшановань.

Раділи приїжджими, що прилучалися до громади, двері були відкриті для всіх. Після праці, особливо молодь, проводила час в гурті, а також по суботах і неділях.

При громадах існували драматичні гуртки, до яких прилучилися Микола, Оля і Зоя. Прихід з постанов п'єс призначався громаді. Будова українських церков й громадських осередків полягала виключно на вкладу праці та добровільних датках приналежних членів.

При збільшенні членства, громада забезпечувала продовження діяльності та існування, запевнюючи збереження ідентичності – українського походження і культурної спадщини.

Українські церкви, Українське Національне Об'єднання Канади, а пізніше СУМ – Спілка Української Молоді втілювали надхнення родинного життя, єднали й зміцнювали середовище міста. Відчуваючи потребу приналежності, що єднала минуле з сучасним та далекою майбутнім, горнулися до свого, дбаючи за долю українського народу і його віковічне прагнення мати вільну державу – Україну на демократичних принципах Канади. Горнулися до свого середовища і Писаренки.

Іван Писаренко не барився, передплачуючи часопис «Новий Шлях», подав розшук Якуба. Він знав, що його брат Павло жив у Торонті і напевно допоміг родині прибути в Канаду та поселитися поблизу.

Одної неділі задзвенів дзвінок. Зоя відкрила двері. Перед нею стояли усміхнені Якуби. Вона їх востаннє бачила в 1944 році, як приділяли на працю в Німеччині. Скільки радості й втіхи! Знову разом тільки на Далекому Заході.

Розшукав Василь Якуб брата Павла через Червоний Хрест у Франції, де вони виїхали на працю з Німеччини. Заходом Павла прибули до нього й осіли в околиці на фермі.

При частих зустрічах згадували дитинство, згадували Велику Білозірку, спільне скитання. Родиниєднала одна доля. Зоя пригадувала діда Родзіна з дідом Юхимом, коли вперше почула за Далекий Захід, його пророцтво долі їхнього директора школи в Євгенівці Івана Писаренка і його родини.

Після довгих років скитання, родина знайшла Далекий Захід в Гамільтоні. В часи непевності і загрозової небезпеки, могутність духа зроджувалася й відважність переборювала страх.

*Родина Писаренків
1952 р., Канада*

Неначе вчора це було,
З вікна неслися пахощі весни,
Вчорашній день, палкі бажання,
Роки рікою пропливли.

Неначе вчора все цвіло,
Вперед лиш шлях стелився.
Мрій юних початок
Вчорашнім сном лишився.

Неначе вчора... А сьогодні
В вікно застукала зима
І буревієм сніжно-білим
Слід юний замела.

Пухнастим снігом присипає,
Як скроні сивина,
І кожний день схиляє,
Де вічна тишина.

2010, Канада

Чом не судилось, щоб ти знову,
Піднявши руки догори,
Зміг пригорнути, приласкати
Всіх, що стояли навкруги.

Щоб витер сльози й усміхнувся,
Пообіцяв, що нам ще двом,
Не самотньо каратати,
А жити в мирі вдвох разом.

Та біль не міг зійти з обличчя,
Очі згасали, як огонь,
Не міг підняти руки вгору,
Обняв в обійми вічний сон.

Лежить у ліжку не рухнеться,
Не бачить сліз ані благань,
Не чує голосу навколо,
Бо інший світ навік прибрав.

2010

Минуло 70 років з того жахливо-го часу, коли Україна зазнала великий голод. Я та мої рідні пережили той голод, який був створений, щоб знищити вільний український дух. Не доведи, Боже, Україні ще раз пережити щось подібне.

СЕЛО ЗВАНІВКА НА ДОНЕЧЧИНІ В УКРАЇНІ

Спогад про голодомор 1932–1933 р.

Я, Михайло Дейнега народився у 1916 році, 18 листопада в селі Званівка Артемівського району (тоді це був Бахмутський повіт), Донецької області (Єкатеринославської губернії).

Наше село мало волосний статут. Управляв ним волосний писар Гришин Афанасій. Був він дуже доброю людиною, мав досить цікаву зовнішність, чорну бороду з «пробором» посередині і носив золотий перстень. Жив він недалеко від волосної управи, у звичайному селянському будинку з високими приступцями та критому очеретом. Було в нього три сини й дочка.

Старший син Всеволод у 20-х роках став секретарем сільського комітету комсомолу. Хлопчаками ми часто бігали на збори, де годинами слухали його захоплюючі слова та мудрені речі, хоч мало чого ми з того розуміли. Середній син Олександр навчався в Кам'янській Агрошколі. Молодший Володимир, не високий, але міцно збудований, був завзятим футболістом. У 1944 році довелося нам зустрітися. Яка подальша доля Гришиних не знаю, але згадки про них у мене лишилися теплі.

Моє село Званівка було досить заможним. В селі було більш ніж сто дворів. Бідняків було 2–3 двори. То були сім'ї, де любили довше поспати, жили безтурботньо, а простіше сказати, ледацюги.

Мої батьки, Андрій Дейнега та мама Олександра мали гарно, зручно влаштоване подвір'я, гарний будинок, сарай, повіть для реманенту, стійло з навісом для худоби, льох, викладений з крейдяних блоків та винбар. Мали в господарстві двоє коней, дві корови, двоє-троє свиней, 10–12 овець та різну птицю. Майже таким було господарство в інших наших селян.

Свого діда Степана не дуже пам'ятаю, він помер у 1922 році, мені тоді було 6 років. Його понесли коні, коли їхав з поля гарбою кукурудзяного бадилля, накладеного високо, а коней він не загнуждав. Сповз з гарби вниз на ваги, з вагів упав під колеса. Добре пам'ятаю, як він лежав у кімнаті, з затіненими вікнами, на підлозі й стогнав. Нас дітей до нього не пускали. Потім після похорону, вся рідня згадувала його наказ сину Андрію, моєму батькові: «Андрію, якщо найдеш на дорозі конячу голову (череп), то його загнуждай!». Бабуся Харитина дожила до голодного 1933 року і померла. Мала біля 90 років.

Вуличне прізвисько придали нам «Качури», а нас дітей називали «качуренятами». Пішло це прізвисько від того, що ще в молоді роки дід Степан мав винний шинок, торгував різними виноградними винами, які йому постачали з півдня та Португалії. Звичайно частенько дідусь йшов додому під градусом, похитуючись, наспівував одну й ту саму пісеньку «Іди, іди, качуре, додому, продам тебе жидові старому...»

У моїй Званівці мали, зараз би назвали, «мельничний комбінат». Містився у мальовничому куточку, на березі річки Бахмутки, в гущавині зелених садків та струнких пірамідальних тополь. Там стояли чепурненькі будиночки робітників, у більшості німців.

Німці взяли в аренду млин, на якому випускали різні гатунки борошна, навіть найвищий гатунок «тридцятка», що використовували для Великодніх пасок та святкового печива.

Млин височів на три поверхи, збудований з великих крейдяних блоків, стягнутих поміж металевими прутами, товщиною в руку. Білі стіни 1-го та 2-го поверхів з боку млина служили нам екраном для кіно, яке ми дивилися влітку, сидячи на траві у парку 1924 року. В цей комбінат входила ще маслобійка, крупорушка та простора котельня з високою трубою й динамо-машиною, по гудку якої ми звіряли час ранком, в обід та вечером.

Ввесь цей комплекс утримували на правах аренди німецькі фахівці. Деякі з них прожили все життя в нашому селі. Мали дружні стосунки з селянами.

Добре пам'ятаю Василя Нейфельда. Він був і коновалом, і ветеринаром, і костоправом. У будь-яких нуждах виручав безкоштовно, допомагав лікувати коней, худобу, ніколи не скупився на добру пораду. Якось вилікував мого брата Олексія. Коли ми стрибали з скирти, він зломив ногу. Його син, теж Василь, молодий, яскравий красень, був чудовим кіномеханіком. Одружився він з нашою місцевою красунею Вірою Лозовою.

1 травня 1928 року Василь готувався до показу кінокартини у клубі, передивлявся, готував на вечір плівку. Під клуб на той час переобладнали колишній будинок волосної управи, дерев'яний довгий будинок, критий листовим залізом. Раптом погас електричний струм. Василь запалив гасову лампу. Необережно підніс до вогню кінострічку, яка тої ж митті спалахнула. На горі будки лежали географічні мапи, теж спалахнули. Стеля була тесана, пофарбована світлою блакитною фарбою... Одним словом, 1 травня в селі відзначилося великою пожежею. Клуб згорів дотла. А ми, 12-річні хлопчаки вперше побачили на власні очі, що таке пожежа.

На сільському сході Василь Нейфельд і вся німецька колонія попросили не доводити справу до суду, взяли-ся збудувати новий клуб по районовому проекту на власні кошти. Свою обіцянку вони виконали. До осені збудували новий, просторий клуб з великими світлими вікнами, бібліотекою, читальнею, сценою та цегляною кінобудкою, прибудованою з зовнішнього боку. Цей клуб став для нас великою радістю, зміцнив відносини між селянами.

Ще визначною пам'яткою нашого села Званівки була Земська лікарня на 50 осіб з чудовими будинками для медперсоналу. Все було збудоване з червоної цегли, обнесене півтораметровим цегляним парканом, обсажене густими тополями, котрі на час моєї юності досягли двох обхватів. Це був особистий куточок світу, недоступний нашому дитячому розумінню. У моїй пам'яті це лишилося, як чарівна казка. На жаль, у роки війни 1941–1945 років всю цю красу зрівняли з землею, лишивши тільки купу каміння.

Запам'ятався наш церковний храм – найкрасивіша церква з такими чудовими дзвонами, що їх передзвін чули за 10–12 кілометрів по долині річки. До 10 років мене водила до церкви бабуся Христина. Після заснування в селі піонерських загонів, перестав ходити до церкви, але ж прищеплені мені навики благочестія, привітання старших, поясний поклін священику, поклін старості церковному, Харитону Перепелиці, доброта душі і характер залишилися в мене назавжди. Я поважав інших, не мав гордині, за це поважали мене з ким спілкувався.

Настав 1929 рік. Як буває в житті, все добре, звичне, як наша юність кінчається. Почалася загальна колективізація і ліквідація куркулів, як класу. Як я розумію до ранги куркулів можна віднести й ліквідувати майже всіх мешканців нашого села, хоч то були справжні працівники, які працювали від зорі до зорі і взимку, і влітку до сьомого поту.

Нас дітей змалку привчали до посильної селянської роботи. Мене батько у вісім років посадив на коня, наказав відвести у панський садок пастися. Я поїхав, кінь з пагорбка побіг швидко. Я з коня впав, забився, заплакав. Батько знайшов мене під кущем, запитав, що сталося, а тоді сказав: «Синку, у твоєму житті буде ще немало злетів та падінь, радощів й невдач. Будь мужнім, сильним духом, вчись спокійно переживати невдачі, думай як краще їх обійти». Батьків наказ пам'ятаю все життя.

Події 1929 року були бурхливі. На повний хід йшла ліквідація куркульства. Тільки згодом, вивчаючи історію КПРС та інші науки, вже дорослим я зрозумів, яке історичне безглуздя по розоренню заможних селян вчинили у нашій Званівці. Адже ж то були найбільш роботящі люди, найбільш досвідчені землероби, достойні всілякої похвали, а ніяк не розорення. Але гірше всього стало, що розорення заможних селян доручили саме тим біднякам, першим ледарям на селі.

В Званівці жили брати Крайні, неподалеку один від одного. Кожний мав добре обладнане подвір'я, світлий будинок, сараї для худоби та птиці, штучно викопані озера на садибах, багато зелені, все було доглянуто. У кожного з братів був добрий різноманітний сільсько-господарський реманент та тяглова сила. На двох мали трактор «Фордзон», мали по кілька пар добрих коней, нафтовий двигун, молотилку для зерна. Сім'ї в них теж були не малі, адже великі сім'ї – робочі руки.

Брати допомагали багатьом з наших селян, особливо коли настав час сіяти чи збирати урожай. Селяни, мій батько теж заздалегідь до жнив, записувалися до якогось з братів у чергу на обмолот.

Робили так: косили пшеницю, ячмінь, овес й гарбами звозили з поля додому, скиртували так, щоб між скиртами загнати можна молотилку. Один день – обмолотили всі скирти, солома прибрана, зерно провітрене

в засіках, полова в половнику. Господарю лишалося лише позамітати на току. Ввечері машина переїжджала до іншого двору.

Як батько розраховувався не знаю точно, але знаю точно, що селяни завжди працювали дружньо, були дуже вдячні за таку допомогу братам Крайнім, згадували їх тільки добрим словом. Але братів розкуркулили!

Окрім Крайніх, за пару кілометрів від села був хутір Мар'єнко. Там жили 17 сімей, заснований 1911 року по Столипінській реформі. Люди селилися на вільних, приділених їм землях, розбудовували подвір'я, садили садки, придбавали худобу, збільшували господарство, працювали з ранку дотемна. Під час НЕПу спільно придбали молотилки, три трактори, збагачували сільсько-господарський реманент з року в рік.

Так ні ж! Їх ліквідували! Неймовірно безглуздя! Людей виселили, все забрали, будівлі зруйнували, пограбували, що могли – попалили, садки вирубали, земля заросла бур'янами.

Багато разів скликали селян на збори по заснуванню колгоспу, багато сперечалися, доводили кожен своє, але все ж таки вирішили, що потреба зайшла всім вступати в колгосп. Вирішили узагальнювати лише коней та волів. Корови та іншу худобу не узагальнювали. Центральну садибу колгоспу влаштували в будинку старшого з братів Крайніх.

Взялися за роботу і отримали непоганий результат. Вже в 1930–1931 роках колгоспники виростили задовільний урожай. Зароблене зерно приділяли. Мої батьки навіть частину здали в кооперацію в обмін на промтовари.

Жив у селі пасічник Костянтин Дейнега. Він мав від 60 до 90 вуликів бджіл. Меду збирав багато. Мав найкращий в селі будинок, добрий виїзд: пара вороних коней і тачанка, міцне господарство. Він теж попав під розкуркулення. Його син Іван служив у Червоній Армії,

був відзначений нагородою за заслуги в поході Антихайнена на фінів. Батько телеграмою викликав сина. Син приїхав, пред'явив документи про свою героїську службу, і районова влада батька не стала чіпати.

Власної худоби у наших селян було досить, а пасти нікому, бо всі від малого до великого працювали в колгоспі, сільськопродукції. В пастухи йти ніхто не хотів. Мій батько поїхав знайти пастуха за Сіверський Дінець, де були різучі піски, нарід жив бідно, в основному їх виселили по царському указу за різні провини. Вони згоджувалися на будь-яку роботу аби заробити на хліб для сім'ї.

Ранньою весною 1931 року Дінець розлився дуже широко, ще пливла крижана шуга та окремі крижини, але паром уже пустили, батько запряг в легку лінійку колгоспного казкової краси жеребця, бо застоявся за зиму і повів на паром.

Несподівано здорова крига вдарила з усього маху в паром. Кінь, злякавшись став дибки, підняв у повітря батька, тримавшого вузду, мотнув головою. За мить батько опинився за бортом парому у льодяній воді. Батька витягли на паром, але на холодному вітрі він сильно простудився й захворів. Лікування того часу наслідків не дали. 12 січня він помер. Я в той час навчався в Артемівському пляново-фінансовому технікумі, був на практиці в місті Дружковці. Телеграма надійшла через дві доби. Не встиг на похорон батька. Приїхав попрощатися з його могилою на сільському цвинтарі, а потім знову повернувся на навчання. Приїжджав до матері лиш на літні вакації.

Такі обставини склалися на початок 1932 року. На широкій поймі річки Бахмутки, кілька бригад вирощували під поливом городину. В одній з таких бригад працювала моя мама. Урожай продавали на копальнях, в торговельні установи, де була потреба.

Весною 1932 року колгосп посіяв своєчасно хліб, підіймалася вся рослинність, літо видалося гарним, селяни чекали доброго урожаю. Але не дочекалися. Ні грамини хліба колгоспники не дістали на трудовні. Ввесь хліб по розпорядженні влади вивезено на хлібоприймальні пункти, не залишаючи насіння на наступний рік.

Восени вже почав відчуватися голод. Торішні запаси в людей почали танути, до зими вже настали страшні дні. То було просто жахливо! Не стало чути пісень, сміху, гумору. Пересох трудовий ентузіазм, який був завжди притаманний українському народові.

У грудні 1932 року голод панував скрізь. Люди почали пухнути з голоду, лікарні переповнилися, годувати не мали чим, помирали десятками. Перших ще ховали, але згодом ховати не було кому, мертві лежали в сараї лікарні мерзлі, в одній білизні.

Я в той час вчився вже на другому курсі технікуму. Голодні пайки студенти та учителі відчули на собі. Восени і взимку 1932–1933 років студенти отримували з їдальні раз на день гарячу страву: біленький суп та 50 грамів хліба. Я і мої однокласники щиро вдячні нашим викладачам, особливо Івану Бондаренку за те, що вони замість своїх лекцій влаштовували нас на практичні роботи, в закриті робочі кооперативи копалень та заводів з твердим карточним забезпеченням. Там ми працювали, одержуючи робочі пайки і платню рахівників.

Я з 1 грудня 1932 року по 15 січня 1933 року практикував у м. Макіївка. Одержував пайок та мав право обідати в їдальні.

З матусиного листа дізнався, що вона, молодший брат Олексій, сестра Віра та наймолодший брат 9-річний Іван дуже голодують, і я можу не застати їх живими. Тоді я почав сушити сухарі. До 10 січня насушив мішок, зібрав вермішелі, трохи цукру, пряників, олії,

набив фанерну валізу, прив'язав до неї сухарі, насипав у наволочку від солом'яного матраца, і ввечері 14 січня робочим потягом виїхав з Макіївки. У 12 годині ночі я був на станції Зовний, що за три кілометри від нашої Званівки.

Ніч була морозна та місячна, хоч голки збирай. Перейти приходилося через села Варварівку та Химівку. Дійшовши до Варварівки, відчув тягар своєї ноші. Зайшов у будинок до дальшої родини. Не зважаючи на ніч, двері були відчинені, я гукнув: «Чи є хто живий?». Почув з темряви старечий слабенький голосок: «Немає нікого. Всі повмирали. А мене ось Господь не прибирає ніяк».

Запитав чи немає у них саночок невеликих. «Шукай у сінях. Може знайдеш». Ще слабіший голос почув, як стогін душі. На радість дійсно знайшов дерев'яні санчата, влаштував свою поклажу, і швиденькою ходою направився додому, подалі від страшної хатини, в якій вже збирала свій урожай голодна смерть.

По дорозі через Химівку зовсім ніхто не зустрівся, ніяких звуків не чув. Тиша, як в домовині. Собаки не гавкали, жодного вогника не бачив на все село. Нарешті добився додому, постукав у рідне віконце. Мама влучила світло, крізь сльози спитала: «Михайлику, це ти? Ти прийшов і ти живий?». Я не міг натішитися, цілуючи очі найріднішої людини в світі!

Проснулися брати, сестра. Мовчазно і насторожено дивилися на мене, дивуючись, що зі мною нічого не сталося. З виду я був не то що справний, але не такий замучений, як вони. На них було страшно дивитися! Хоч не попухли, але схудли до кісточок. А головне — їхні очі, в яких відбивалася велика безнадійність, тільки очікування того часу, коли і їх морожені тільки, котрі вони бачили щодня з вікна, відвезуть на сільський цвинтар.

Ми всі дружньо... гірко заридали. Від радощів, що побачилися, від горя, що не мали виходу з того поло-

ження. В мами в льосі лишилося лише два кормових буряка. Брат Афанасій ще мав буряки, але він жив за 12 кілометрів, сили туди дійти мама не мала. Вона боялася по дорозі впасти, замерзнути, лишивши дітей самих.

Все, що я привіз, мама ретельно розділила на найменші порції кожному на день. Я її спитав, чому перш за все вона поцікавилася, чи я живий? Вона розповіла за село Химівку, через яке я йшов. В Химівці був Дім Примусових Робіт, Артемівської тюрми. Там у колишній барській садибі утримувалися під охороною заарештовані, які обробляли землю. Коли настав голод, охорона розбіглася, в'язні лишилися один на один з своєю долею. Спочатку грабували на дорогах, а потім почали ще непопукших з голоду людей красти, вбивати й їсти. Тоді я зрозумів, чому так тихо було в тій Химівці, і як мені пощастило все-таки нею пройти.

Наступні дні в селі були для мене гірш катувань! Я вперше побачив як з лікарні, що колись була казковим раєм, а тепер стала мертвим покоем, вивозили на цвинтар морожених мертвих, як-небудь накидані на гарбу, деякі в спідній білизні, а деякі просто голі. Таке коїлося щодня. Комок підступає до горла, коли згадаю про це навіть через 70 років! А тоді!.. В селі на вулицях стояла мертва тиша. Інколи проходив голодний старий чоловік, бабуся або діти, просячи милостиню. Старим не давали. Давали по сухарику дітям.

Найбільше горя викликала поява колишнього першого парубка нашого села, красеня й весельчака Григорія Любченка. Був не до впізнання. Він зайшов худий, блідий, зарісший бородою, з довгим нечесаним по плечі волоссям, привітався зі мною.

Я запитав: «Як справи?». «Справи голодні, – відповів він, – пережив смерть всієї рідні, але може й виживу до весни. Чув, що Сталін прислав на Україну Кагановича, який вигріб чисто все зерно в людей та відправив у Німеччину, міняти на якісь там машини».

Він пішов, а я заривав від болю в душі, від горя, яке вчинили наші керівники простому народу – труженику, від розпуки і безвихіддя. Почав думати, що робити?

Пройшов тиждень, як я був дома з рідними, але радості це не приносило. Тільки додавало печалі від постійного відчуття голоду, та безсилля чим-небудь допомогти й запобігти горю родини. Але все гостріше розумів, треба щось робити, інакше доля рідні була ясна, як день – загальна яма – могила на цвинтарі.

Ще в Артемівську я якось заходив до крамниці з дивовижною назвою «Торгсін». У нашій навчальній програмі організації й техніки торгівлі, такого ми не проходили. Потім дізнався за крамницю «торгівлі з іноземцями», там все продавали за золото.

Роздумуючи, я згадав бабусю Христину. Помираючи в 1931 році, вона залишила мені два золотих царських червінців. Дуже зрадив! Зажеврив вогник надії. Я спитав маму про ті червінці. Вона сказала, що з одного зробила собі п'ять коронок на зуби, а один замотала в коленкорову ганчірку, сховала в щілині під черепицею. Потім замазала глиною всі щілинки, щоб вітер не задував, а тепер не може згадати, де та щілина.

Ввесь день я ламав серед зими глиняні шви на горищі, а все ж таки знайшов. Скільки було радості, адже то була надія врятувати рідних від голодної смерті. Я зліз з горища, підійшов до мами, розгорнув долоню. Замість радості, мама заплакала. Вона злякалася, боялася за мене, пред'явити монету золоту ставало небезпечним. Мама бідкалася: «Тебе заарештують, подумують ми маємо багато золота, прийдуть до нас шукати гроші».

Скільки я не переконував маму, плакати вона не переставала. Тоді взяв молоток, згорнув той червінець у трубочку, хоч відразу показувало на десятку. Мама плакати перестала, заспокоїлася.

З тим скарбом поїхав до Артемівська, зупинився в двоюрідної сестри Віри Гордієнко. Розповів їй про стан речей в селі. Вона запропонувала свою допомогу. На другий день ми пішли в той «Торгсін», відстояли чергу, я підійшов до віконця. Серце мало не вистрибувало з грудей, так хвилювався. Але там спокійно взяли мою трубочку, поклали на терези і сказали: «9 карбованців, 72 копійки. А якби був нормальний червінець, дали б десятку». Я згубив 5 кілограмів вермішелі. Дали нам тоді 50 кілограмів муки, 3 кілограми вермішелі, ще чогось.

Наступного дня я взяв пуд муки, всі продукти і поїхав додому. Неможливо передати радість мами, братів, сестри, коли вони відчули надію на порятунок від голодної смерті. Потім мама з братом перевезла останню муку. Так було врятовано мою сім'ю від голоду.

Поїхав навчатися далі. Був на практиці в місті Константинівці, а в травні 1933 року у колгоспі села Зайцево Артемівського району, де розібрав, підшив та зробив повну бухгалтерську розноску документів по книгах.

У колгоспі було багато павшої худоби, хліб випікали з трави магари, дрібні зерна якої не перетравлювалися шлунком людини і приводять до смерті. Поки я там був протягом трьох тижнів бачив, як щоденно ховали людей, померлих від голоду й виснаження.

Знаю з розповідей селян, яких неймовірно тяжких зусиль коштувало весною посіяти поля. Все посіяли своєчасно.

З нашого села лишилося мало людей. Не можу привести точні цифри, але пам'ятаю, коли приїхав на літні вакації, дуже рідко можна когось побачити з знайомих. Взагалі людей в селі лишилося мало, і ті були якісь худі, виснажені, повільно рухалися, як прима-ри. Деякі, переживши голод, думали про себе, весь час очікували, що таке повториться знову та знову. Жах голоду не пройшов. Жили переважно на траві

й городині. Про хліб намагалися не згадувати. А про сміх немає, що казати.

Як можна нанести людям таке горе? Як можна владі ставитися до своїх людей? Я не можу знайти слів, щоб висловити чого заслуговують такі керівники! А вони ж лишилися без покарання! Їх не хвилює совість, їм байдуже безвинно згублені мільони братів-українців. Це вони, керівники вищих ешелонів влади, штучно вчинили такий злочин. Ми, ті, що залишилися живими, проклинаємо їх й будемо проклинати поки живі.

Михайло Дейнега
м. Нижньокамськ,
Татарстан, Росія, 2003 р.

*Михайло Дейнега
18 листопада 2006 р.*

ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ ВІЙНИ

З закінченням Другої Світової війни почалася нова епоха переслідування Радянським Союзом. Ялтинська конференція від 4 лютого до 11 лютого 1945 року і підпис Ялтинської Декларації президентом Сполучених Штатів Америки та великобританським прем'єром Вінстоном Черчілем, в якій зазначалося привести військових злочинців до відповідальності, маючи на увазі керівні органи Гітлерівського Райху, дали повід Сталіну взяти на примітку всіх, хто не хотів вертатися в країну проживання до 1939 року з різних причин, не стосуючих подій війни навіть, натискаючи на репатріацію – насильне повернення.

Всі, що зачерпнули західноєвропейського духу, вважалися зрадниками, приписуючи їм військове злочинство. Землі України були окуповані німцями-чужинцями. Український нарід не по своїй волі в Україні чи вивезені на працю до Німеччини наткнулися на відносини з чужинцями, які вважалися для комуні підозрілим, підриваючим авторитетом радянської влади.

Будь-які стосунки з чужинцями, підходили під рубрику контрреволюції.

В президента Сполучених Штатів Америки Франкліна Д. Рузвельта посилювалося недомогання на здоров'ї в зв'язку з довголітньою параліччю, він пішов на уступки Сталіну, підписуючи Ялтинську Декларацію щодо репатріації тих, що жили в межах Союзу до 1939 року, повторяючи період в американській історії, коли в минулих століттях використовували рабство, і застосовували повернення збіглих негрів до їх господарів – власників. Власники розправлялися як воліли, карали жорстоко.

Репатріація в Союз, а це стосувалося найбільше українців, привертала післявоєнні часи в минуле, коли застосовували насильство, а не по конституційному американському законі – «невинний поки не доказано винним».

Уступки Ф. Д. Рузвельта, щодо вимог Сталіна, приписували багато американців погіршенню його здоров'я. Він помер 12 квітня 1945 року, накануні тріумфу перемоги Німеччини.

З початком Холодної війни й закріплення сателітів – держав Східної Європи, американці зрозуміли до чого привели уступки Ф. Д. Рузвельта Сталіну, який кував залізо, поки було гаряче. Сталін, як чудовище і боги Ацтеків потребував нових жертв.

Фобія комуністичної партії в пошуку ворогів народу чинно діяла протягом існування Союзу і деколи відбивається на владі уже самостійних держав – бувших республік.

Спогади 1930 років наводять жах, але дії після Другої Світової війни не вирізнялися меншою жорстокістю на всіх відтінках, де вдерлися «визволителі».

В статті Вілена Люлечника («Міст» 7–13 травня 1999 року, Торонто, Канада) подається – витяг:

«Як бачимо порівняння з Чингісханом заслужили дії радянських “визволителів” й на Сході й на Заході. Але найстрашніша трагедія розігралася все-таки на Заході. Її дійовими особами стали так звані жертви Ялти, котрих було видано до рук НКВД згідно з угодою між Сталіном, Рузвельтом і Черчілем у Ялті. Ці люди були росіянами, українцями, білорусами, жидами і їхня провина полягала в тому, що вони не хотіли повертатися до Радянського Союзу.

За відомостями Козачого стану, наприклад, яким командував генерал-майор Доманов, 3 тисячі осіб, які не були громадянами СРСР, було насильницьки вивезено до Радянського Союзу. Тисячі людей по дорозі до “комуністичного раю” кінчали життя самогубством, не бажаючи потрапити до радянських каральних органів.

Західні країни, яких вважали захисниками всіх скривджених і знедолених передавали до рук НКВД на неминучу смерть».

В Лієнці в Австрії в червні 1945 року під час насильної видачі козаків, австрійці вивісили чорні прапори в місті.

Не менший терор чинила армія «визволителів» й на теренах СРСР, які були під німецькою окупацією таких людей налічувалося десятки мільонів. Десятиріччя після закінчення війни в анкетах радянських людей змушували відповідати на запитання: «Чи перебував на окупованій території?». Позитивна відповідь на це запитання автоматично означала, що ні за кордон, ні до елітних навчальних закладів, чи «закритих» підприємств така особа не потрапить.

Відома також сталінська депортація цілих народів за, буцімто, співпрацю з гітлерівцями. За таким звинуваченням було депортовано кримських татар, інгушів, чеченців, калмиків, осетинів та інших. Реальна загроза депортації висіла й над українцями.

Тепер не спростовано, на підставі реального документа, доведено, що 22 червня 1944 року народний комісар внутрішніх справ СРСР Л. Берія й заступник народного комісара СРСР маршал Г. Жуков надали наказ за номером 0078/42 про виселення у віддалені райони Радянського Союзу всіх українців, які проживали на окупаційній німцями території.

В цьому документі зокрема говориться: «...Наказую:

1. Вислати в окремі краї Союзу РСР всіх українців, які проживали під владою німецьких окупантів.

2. Виселення проводити:

а) в першу чергу українців, які працювали або служили в німців;

б) в другу чергу українців, які знайомі з життям під час німецької окупації;

в) виселення почати після того, як буде зібрано й здано державі на потреби Червоної Армії врожай;

г) виселення провадити тільки вночі і несподівано, щоб не дозволити одним втекти, а іншим, які мають рідних в лавах Червоної Армії, передати дані про виселення.

3. Над червоноармійцями і командирами колишніх окупованих областей України встановити контроль, для чого:

а) завести в особових відділах спеціальні справи на кожного;

б) всі листи перевіряти не через цензуру, а через особисті відділи...

г) прикріпити одного таємного працівника на кожні п'ять червоноармійців та командирів.

4. Для боротьби з антирадянськими бандами перекинути 12-у й 29-у каральні дивізії НКВД...».

Ось такий наказ. Його достовірність підтверджується й мемуарами Микити Хрущова. Цей страшний план сталінській кліці не вдалося реалізувати лише через чисельність українського народу: не вистарчило ні вагонів, ні конвойних військ, ні таборів, щоби знищити цілий народ.

Якби Сталін прожив на землі довше, він би реалізував цей божевільний задум, позаяк люто ненавидів український народ за його європейськість, нескоренність і шляхетність. У звивинах його хворого ураженого параноєю мозку, завжди виношувався задум фізичного знищення українців. Саме в його голові зродилася ідея депортувати всю Україну.

Доля жертв, які лишали прадідівські землі перед приходом визволителів з ярмом червоної влади, промовчувалася десятиліттями, щоб не наражуватися на неласку Кремля.

В «Самостійній Україні» (Київ, ч. 2/519) проф. Михайло Роман (Прящів, Словаччина) в статті «Кальварія українських біженців» подає нарис, оснований виключно на архівних матеріалах з книжки словацьких

істориків М. Шмігеля та П. Мічка (Евакуація під законом втечі, 2006), що стосується 18-ти тисяч біженців: їхнє прибуття в Словаччину й настигле лихоліття після закінчення війни.

Витяг:

«Ще критичніша ситуація для біженців настала, коли на територію Словаччини прийшла Червона Армія. НКВД і СМЕРШ ловили всіх біженців і білоемігрантів з СРСР, Польщі й змушували їх повертатися додому, хоч вони того не хотіли, бо знали, що їх чекає – Гулаги або розстріл. Забирали їх насильно, або й прямо розстрілювали. Серед них були й громадяни ЧСР. Треба сказати, що словацькі державні і силові органи допомагали їм вишукувати і депортувати тих, які були громадянами СРСР до першого вересня 1939 року. Спочатку депортаціями командував в ЧСР підпол. Деев, якого після серпня 1946 року замінив підпол. Кувиркін. Репатріація чи краще сказати депортація в Словаччині продовжувалася до кінця 1948 року. Деяких вивезли аж в 50-тих роках, яким вдалося сховатися перед державними органами. Радянська влада та й Чехословацька своїми діями порушувала міжнародні угоди відносно біженців і полонених. США та пізніше й Англія відмовилися видавати українських біженців. Скільки з тих приблизно 18 тисяч українських біженців повернулося додому і скільки їх залишилося живими, автори не змогли відповісти в силу тих обставин, які існували в СРСР. Кожен з тих не лише 18 тисяч біженців пройшов своєю неповторною кальварією.

Автори розповідають про трагічні випадки, коли деякі біженці (матері і діти) чи полонені, які опинилися в Західній Європі, боячись насильного повернення в СРСР, радніше кінчали життя самогубством.

Гадаю, що далеко більше тортур, страшнішу кальварію зазнали нелегальні біженці, але страх перед радянською владою був сильніший ніж тортури».

ДОЧКА «БАТЬКА» НЕСТОРА МАХНА

Нестор Махно

Дружина і дочка Нестора Махна, геніального гуляйпольського полководця, який під своїм керівництвом мав понад сто тисяч військової сили в Першу Світову війну, не підлягали під рубрику депортації в Союз після закінчення війни 1945 року.

Вони жили у Франції й дочка народилася поза межами Радянського Союзу. Одначе, Радянський Союз наполіг на правонаслідстві вирішати їхню долю і їхня доля була закарбована назавжди.

В статті Владіміра Марініна віддзеркалено долю дочки. Витяг у перекладі:

«Дочка народилася в 1923 році в польській тюрмі, де її батько й мама, Галина Кузьменко були приміщені. Нестор Махно помер, коли Елені було 11 років і вона з мамою жила в Парижі до літа 1940 року. Німці вивезли їх на працю в Німеччину, вони опинилися в англійській окупаційній зоні, але радянські органи встановили їхнє походження і разом з генералом Красновим, отаманом Шкуро та іншими ворогами Радянської Армії, ще за часів горожанської війни, привезли в Москву.

Дружину Махна позбавили свободи на вісім років, кару відбувала в таборах Середньої Азії і в казахстан-

ському місті Джамбуле. Після смерти Сталіна, Галину Кузьменко звільнили.

Дочку Елену засудили на 5 років висилки. Після завершення вироку, вона жила з мамою в Джамбуле.

Мені хочеться навести уривок з листа Елени до мами, написаного уже після казахстанської висилки з датою 25 квітня 1950 року:

«...Коли я вийшла з лікарні, мала ослаблення на печінку й вуха. Наразі печінка гаразд, а слух середній.

В жовтні 1948 року я поступила на залізнодорожню станцію прибиральщицею (Якщо б я схотіла бути офіціанткою, не змогла б із-за одягу). Робила сутками і так відпочивала. Жила в чеченській родині. В грудні звільнили з приводу скорочення штату, а в січні дістала працю прибиральщицею ОРС – в залізнодорожній організації. В березні звільнили із-за документів. Якби не це, то в усіх організаціях можна скоро продвинуться, посилають на куховарські курси і т. д. В кожній ділянці можна продвинуться, але не мені з моїм прізвищем і походженням.

І отак я прожила цю зиму з 1948 року по 1949 рік: роздіта, боса з змінами кожних три місяця. Це жахливий спогад мого життя. Я лазила по паротягах і просила вугілля в машиністів. Тягла його брудна, спотіла. Я трясуся, як згадаю цю зиму.

На відмітці попередила свого майора, що осінню зістануся без праці, бо сезон молока кінчається і всіх звільняють. Майор пообіцяв мене влаштувати. Праця на заводі була тяжка й під осінь я звільнилася, тому, що зимова праця мені не по силі, хоч мене оставляли, але треба було перейти на господарську працю, як копати, мазать, білить, лід заготовляти. Льодник копати – це не в моїх силах і так літо ледве витримала, а в холоді роздітій ніяк неможливо. Отак я жила до жовтня 1949 року. В наступному листі буду писати. Пока кріпко, прикріпко цілую. Люся».

Йшли роки, Елена змінила своє «незручне» прізвище з Махно на Міхненко, закінчила Ташкентський будівельний технікум, а згодом Джамбульський будівельний інститут, працювала прорабом.

В кінці 1989 року отримала важний документ: «Прокуратура ССРСР, Прокуратура УССР Міхненко Елені:

Повідомляємо, що на основі Указа Президіюма Верховного Совету ССРСР від 16 січня 1989 року справу, по якій ви були репресовані, обвинувачення припинено.

Такий документ вона отримала й на маму, Галину Кузьменко. Коли їй вручили за посмертну реабілітацію мами, вона сказала: «Де ви були десять років назад?».

16 січня 1993 року ведучий вечірньої програми «Новості» (Останкіно, Москва) повідомив, що померла Елена Міхненко – послідня пряма наслідниця Нестора Махна».

Владімір Марінін

Дочці Нестора Махна постелили долю з дня її народження за протиставлення батька проти Червоної Армії в Першу Світову війну.

В зміні її прізвища з Махно на Міхненко криється нескорений дух українських козацьких степів, дух їхнього легендарного сина «Батька» Нестора Махна.

КАНАДА І ЇЇ МЕШКАНЦІ

Історія проживання людей Канади сягає від 15 тисяч років до 30 тисяч років. Але лиш біля 1000 року нашої ери європейці віднайшли землі, коли Ліф Щасливий з скандинавцями-варягами причалили до берега сучасного Ньюфаундленду п'ять століть перед черезокеанською подорожжю Колумба.

Колумбу належиться признание відкриття й утвердження морського шляху між континентами, де процвітали народи й творили історію з давен-давен.

Варяги, відважні невстрашимі мореплавці, посували на захід, причалюючи в Ісландії, Гренландії, засновуючи поселення.

Дві короткі мальовничі й частинно легендарні саги-перекази: «Сага Гренландців» і «Сага Еріка Червоного» подають нарис пригод клену, які довго непокоїли істориків неясним напрямом та суперечними деталями, де подано, що Ліф Щасливий зимував в околиці, яку назвав «Вінленд». Там знайшов виноград, потоки з сьомгою, випаси, повертаючись назад в Гренландію.

Ще не знають, як прирівняти деталі саги до сучасної географії. Одначе нариси показують, що Вінленд мусив бути навколо затоки ріки Святого Лаврентія – тогочасна межа дикого винограду й південна межа атлантичної сьомги – сомону.

Ісландський метеорологіст П. Бергторссон, який простежив морські шляхи гренландців заявив: «Все узгоджується з нарисами саги» («Національний географічний журнал», 2000 р.).

Але наявний доказ посунення скандинавців на захід від Гренландії виявлено на північному краю острова Ньюфаундленду, норвезьким дослідником й письменником Г. Інґстадом та його дружиною А. Стіне в 1960 році.

Роками академіки розрізнялися думками: чи знаходи достовірні. Г. Інґстад – дослідник зауважив, що навіть ЮНЕСКО вважає знаходи одним із найважливіших історичних монументів.

В Л'Ансе акс Медовс відкопано залишки споруд поселення скандинавців-варяг з II століття, з дерева і торфу: хати й майстерні тотожні з такими самими як в Гренландії та Ісландії того самого періоду.

Містоположення, таким чином, є унікальним доказом європейського найраньшого знаного перебуття на Американському континенті.

Виключне значення Л'Ансу акс Медовс постає актуально з тимчасового поселення варягів, забудівель та майстерень.

Віднайдення дали можливість збагнути, до деякої міри, детальні відомості за поселення, знаряддя й спосіб побуту мешканців.

Л'Ансе акс Медовс свідчить за своєрідність варягів, приписують, що був базою для розслідування та шляхом до Вінленду, який засяг би всі береги навкруги затоки Святого Лаврентія.

Залишившись на кінці острова західнього відкриття, північно – американські колонії не вкорінилися. Віддаль назад була великою, населення мале, аборигени войовничі.

Не так як іспанці й португальці привезли порох, де підкорювали місцеве населення. Посування вглибину вимагало перевагу над індіанами, а їхня зброя – сокири й списи не мали б переваги проти луків.

Після відкриття Колумбом Нового Світу в 1492 році, інші зрозуміли, що він не добився до чудотворної Індії,

а лише віднайшов новий континент. Майже відразу почали розшуки віднайдення морського шляху на півночі.

Якщо виникали сумніви попередньо, що вперше європейці-скандинавці, через води Атлантичного океану, досягли невідомого материка, то про наступне прибуття 500 років пізніше свідчить автентичний запис.

В пошуках морського шляху в Азію, в послугах Англії, італійський мореплавець Джон Кабот причалив до берега сучасної Канади 24 червня 1491 року. Він зробив побічні дослідження побережжя перед поворотом до Англії. Наступний рік він прибув до східно-північних берегів Північної Америки.

На основі його подорожі, Англія претендувала на весь континент. Англійці, будучи заангажованими з розвиваючими колоніями на півдні, материка, Сучасних Сполучених Штатів Америки, не робили заходів щодо проявлення розвитку території. Інтереси розвитку проявили роки пізніше.

Натомість французи виявили перші позитивні наміри карбувати країну з природних пралісів й просторів.

На початку 16 століття, в пошуку морського шляху до Азії, пропливали понад берегами інші мореплавці. Систематичне розслідування розпочалося в 1534 році, коли французький мореплавець, Жак Карт'є був уповноважений віднайти північнозахідний шлях до Азії.

Причаливши до берега сучасної Канади 10 червня 1534 року, Карт'є наступно дослідив затоку, пізніше звану затокою Святого Лаврентія.

24 липня він територію посяг в ім'я короля Франції. Під час другої експедиції посунувся рікою Святого Лаврентія до містоположення Квебеку й острова Монтреаль.

Послідовним дослідженням визначився Самуел Шамплеїн (1567 – 1635), дослідник і колонізатор, якого дослідження сягають від Атлантичного океану до озера Гурон. Він заснував Порт Роял й місто Квебек.

Що французи надіялися використати, як піддражали, «з декількох акрів снігу», цінну пушнину й навірення туземне населення на християнську віру.

Намір зобов'язував засновувати поселення, а також дослідження на заході. Наслідком французької колонізації постали поселення в долині Святого Лаврентія й Ришельє та частин теперішніх Атлантичних провінцій, для французів знаних як Акадія.

Місіонери й торговельні підприємства посунулися у віддалені гарнізони та місцевості поза Великим озером.

Територія позначувалася як «Нова Франція». «Канада» – індіанська назва «місто» або поселення, перекладено помилково на «країну», поступово прийшло до загального застосування назви. Вже коло 1545 р. європейські книжки і мапи пристосовували назву Канада до теренів.

Побіч війн з туземцями та англійцями, суворим кліматом та недоступними місцевостями, французи збільшували свої володіння на континенті. Володіли на захід й північ від стислих англійських і голландських колоній на східній побережній смузі.

Французи на заснуванні колонії в Порт Роял в 1605 році, пред'являли свою зверхність території від Акадії – східного побережжя до Великого озера і вниз по Міссісіпі до Мексиканської затоки.

Англійці заперечували зверхність території, основу-ючись на попередньому віднайденню північносхідних територій Північної Америки.

Між Англією і Францією велася запекла боротьба за підпорядкування земель Північно-Американського континенту.

Найважливішою французькою фортецею був Квебек, розположений на стрімкій скелі над річкою Святого Лаврентія в Канаді. Захоплення Квебеку означало перемогу над французами й підкорення французької Америки, бо лише шляхом річки Святого Лаврентія, повз Квебек могли доставляти війська та постачу з Франції.

В 1759 році відважний англійський полководець Джеймс Вулф і французький генерал Л. Монкалм полягли в битві за Квебек. Англійці перемогли. В протязі року захопили Монреаль. Англійці стали наявними переможцями Нової Франції.

Переможці застосували жорстокі вимоги миру в Угоді Парижа 1763 року. Території здано Британії окрім малих двох островів на східньому побережжі Канади, але з забезпеченням збереження властивостей життя французів у Квебеку.

На території Нової Франції жило біля 70 тисяч французів до 10 тисяч британців. Політика уряду до завойованих була сувора, були намагання позбутися французької мови і віри та інших виключно французьких прикмет й заступити їх англійською мовою та впливами.

Посівши Акадію – побережні території, де осіло понад 10 тисяч французів, вимагали від населення стати приналежними до короля Британії, а не Франції. Більша половина акадців відказалася. Позбавивши їх власности, зрушили з місця поселення в Акадії й переселили в частини теперішніх Сполучених Штатів Америки.

Перші роки управління британцями позначилися труднощами. Мусили примирятися з вимогами переважаючою більшістю французького населення та малою, але агресивною британською меншістю.

По кількох роках уряд взяв більш толерантний тон і в 1774 році увів указ, так званий «Квебек Акт» з поверненням деяких прав французам.

Формування держави з колоніального устрою мирним способом взяло довго.

У виданню 1949 року «Наша Канада» Міністерством Освіти провінції Онтаріо, подаються для обізнання історичні дані за формування Канади, як держави для напливаючих поселенців після Другої Світової війни, наголошуючи на перший численний приплив англomовних поселенців.

Американська революція 1775 року на півдні континенту змінила цілий курс історії Канади. У так званій Новій Англії, вибухло повстання, яким мешканці Америки рішили здобути собі незалежність від Англії. Це повстання увінчалось успіхом. В 1783 році Англія визнала незалежність 13-х держав-колоній, яким судилося стати державою Сполучених Штатів Америки. Того ж року Угода Парижа, визнаваючи незалежність американців, призначила території на південь від Великих озер до США.

Сполученим Штатам вдалося вибороти незалежність, але не всі згоджувалися з змінами, поважне число виявляло лояльність до англійської корони. Після закінчення американської революції, вони опинилися в несприятливих умовах, жили в іншому середовищі. Їм на поміч прийшов уряд Англії, дав фінансову поміч і кораблі, щоб їх вивезти з тих територій.

Понад 50 тисяч з них поселилося в Канаді. Приблизно 35 тисяч у східніх приморських теренах, до 10 тисяч в Квебеку – Новій Франції, а до 5 тисяч в Онтаріо. Це переселення, приплив поважного числа англомовних переселенців, становив більш ніж половину всього населення, замість одної восьмої частини, як було попередньо.

Ті, що покинули Сполучені Штати, щоб жити під британським прапором, звалися Лоялістами Сполученого Королівства і досі гордяться вірністю щодо Британської корони.

Лоялісти Британського Королівства з 13 колоній поспідовно збалансували населення британців й французів, заклали основу Горішній Канаді й прибережним провінціям.

Побачивши великий розвиток в околицях заселених Лоялістами у Ніагарському півострові та у західніх частинах теперішнього Онтаріо, Британський уряд створив у 1791 році окрему провінцію так звану «Горішню

Канаду», що поділило тодішню Канаду (до того часу існувала лише провінція Квебек та три приморські провінції) на три головні частини: Горішню Канаду (сучасне Онтаріо), Долішню Канаду (Квебек) й три приморські провінції.

Лоялісти Горішньої Канади почали домагатися голосу в уряді, якого французи в Долішній Канаді не мали, так що в 1791 році Британський Парламент увів Конституційний Акт, яким давав провінціям самоуправу у вигляді Рад, які мали репрезентувати населення.

Це був перший крок до здобуття незалежності – переходу від колоніального устрою до самоуправляючого. Населення мало право вибирати послів до провінційної Ради. До того часу правив уряд, призначуваний Британією.

Найбільшим уведенням англійських впливів в Горішній Канаді (Онтаріо) визначився перший лейтенант губернатор провінції Джон Г. Сімко, який установив англійський закон в колонії й намагався зробити провінцію другою Англією в Новому Світі.

Ще жевріючі супротивні наставлення між Британією й Сполученими Штатами Америки, дали поштовх втягти Канаду у війну з сусідом 1812 року.

Горішня Канада і Долішня Канада були головним фронтом боротьби Сполучених Штатів Америки й Британської Імперії. Оборона Канади сприяла значенню єдності між британськими північно-американцями.

Саме тоді Британія воювала з Наполеоном і деяким американцям здавалося, що наступила пора приєднати Канаду. Американцям не пощастило завоювати Канаду. Війна скінчилася без жодних наслідків.

Війна 1812–1814 років спинила мирний розвиток, але була до певної міри, прихованим поштовхом – виникла необхідність одностайно англійським канадцям і французам стати в обороні спільних інтересів.

По формуванні Горішньої Канади, почала напливати іміграція до Канади. Перша хвиля імігрантів прибула з Сполучених Штатів Америки. Уряд Канади обіцяв тим, що оселяться в тій провінції, дати безплатно землю, і багато американців переїхало до Канади, користуючись цією нагодою. Деякі з них були лоялісти, що не мали змоги виїхати скорше з Сполучених Штатів.

Війна 1812–1814 років перервала іміграцію з півдня на довгі роки, але натомість почалося поселення людей з Британії. Приїхали тоді з Шотландії, які мусили покидати свій край через дуже погані економічні обставини; ірландці, що їх нужденність та заворушення вигнали з рідного краю, а також й англійці. Англійці – це були вояки, вони шукали місця поселення по довгій Наполеонській війні. Число населення зростало дуже скоро. В 1791 році було в Горішній Канаді 6 тисяч поселенців, а до 1850 року збільшилося декількакратно і нараховувало 800 тисяч населення.

Лиш в 1847 році понад 100 тисяч нових поселенців осіло в Горішній Канаді (Онтаріо), кількістю переважало вже населення Долішньої Канади (Квебеку). Канада стала англomовною країною, з більшістю британського населення. Провінція почала розвиватися економічно і політично.

Хоч Конституційний Акт дав населенню самоуправу, тобто вибирати уряд – Раду, однак не був задовільним, бо внаслідок його витворилася володіюча група, яка не була відповідальна перед населенням, хотіла за своїх інтересів затримати стару систему.

Почалася агітація за зміну права, щоб зробити уряд більш залежним від населення.

Спільна оборона інтересів у війні з американцями 1812–1814 р. витворила зародок канадського націоналізму. Націоналізм, що почав формуватися в Канаді, як націоналізм Канади, а не всеціло британський, був наслідком бунту – повстання.

В 1837–1838 р. реформери В. Л. Макензі (1795–1861) у Горішній Канаді і Л. Ж. Попаню (1786–1871) в Долішній Канаді пробували прискіпити перехід до демократії повстанням.

Хоч повстання придушили, але вони в дійсності мали успішний поступ в тому, бо досягли мети в запровадженні політичних реформ.

Британська влада збагнула з прикрої практики в часи американської революції, що колонії вільних народів не піддадуться присилованому підпорядкованню.

Лорда Дюргама вислали в Канаду розслідувати причину незадоволення. На основі його звіту уведено зміни, які стали започаткуванням відповідальної влади Канади.

Одначе, відповідальна влада не змогла розв'язати всі нужденні потреби. Приморські провінції переживали економічні і політичні труднощі. Вони сподівалися, що розв'язка їхніх труднощів може полягати в союзі провінцій, в такому союзі, як Горішньої Канади й Долішньої Канади 1841 року.

Важною подією стала Угода Орегону, яка покклала кінець суперечкам, підписана Британією і Сполученими Штатами, встатковуючи кордон на 49 паралелі, посуваючи британські колонії на острові Ванкувер і Британській Колумбії 1846 року.

В поодиноких провінціях, в Горішній Канаді (Онтаріо), в Долішній Канаді (Квебек), в Новім Брунсвику, в Новій Шкотії та на Принца Едварда Острові почав зростати дух єдності, ширилися заклики, що поодинокі провінції повинні об'єднатися в одну державу.

На Принца Едварда Острові в 1864 році делегати пред'явили пропозицію об'єднати всі британські північно-американські провінції. Пропозиція здобула згоду, але Принца Едварда Острів і Ньюфаундленд відмовилися об'єднатися наразі, лиш згодом.

По довгій дискусії та тяжкій праці, в 1867 році в Британському Парламенті, на домагання канадців прийнято, так званий, Акт Британської Північної Америки, який злучив Горішню Канаду, Долішню Канаду, Новий Брунсвик та Нову Шкотію в одну конфедеративну державу – Домініон Канади.

З Конфедерацією 1867 року, назву Канада прийнято, як легальну назву країни, а Домініон надано, як титул. День злуки – День Домініону призначено на 1 липня.

Законодавчим Актом Домініону був Акт Британського Парламенту. У ньому записаний поділ урядування країною між урядами провінцій та центральним урядом – федеральним, а також вказівки, щодо творення Парламенту та про парламентарну репрезентацію. Цей Акт не був формальною конституцією, а тому, що він був Актом Британського Парламенту, всі зміни в ньому musili перейти через Британський Парламент. І коли б Канада схотіла змінити свій лад урядування, то musila б звертатися до Британського Парламенту, щоб зробив жадані зміни.

Домініальний уряд в Оттаві, федеральний вводив закони у справах всієї Канади, не зважаючи на провінції чи округи. Домініальний уряд представляв Канаду, всі провінції. Отже цей Акт визначав не лише межі урядування провінційного та домініального урядів, але способи застосування тих прав: справи, як освіта, належали до провінційного уряду. Сер Джон А. Макдоналд був першим прем'єром Канади.

Нова держава – Домініон Канади, з британською системою урядування, гордовита, повна прагнень, мала одне палаюче бажання – бачити державу від Атлантичного океану до Тихого океану. Ця мрія мала на меті поступ далше на Захід. Вже були важливі поселення в Ред Рівер (сучасному Вінніпегу), а розкидані торговельні пушниною застави по всій країні.

Протягом трьохчверти століття Канада визначилася зростом населення, політичних заведень, освітою та розвитком майже неперевершених природних ресурсів. Відносини з Сполученими Штатами Америки, сусідньою державою значно поліпшувалися з роками. Внутрішній спокій життя порушено двома незначними повстаннями під проводом Л. Ріела, метиса – споріднення європейця з індіаном в 1870 і 1885 роках.

Усунення скаргів та заселення західніх земель поклало здобуттю вимог кінець, шляхом застосування сили.

Провінція Манітоба – індіанська назва «потік духу» постала 1870 року, після повстання метисів, приводячи до заключення, що закон і порядок мусять бути введені на західніх просторах, якщо буде продовжуватися далі прилучення земель.

Це дало підставу сформулювати в 1873 році (того самого року Принца Едварда Острів прилучився до Конфедерації) Королівську Північно-Західню Кінну Поліцію, щоб затримати порядок у незаселених просторах.

Отже канадські закони увелося на західніх просторах й на півночі, зберігаючи канадську суверенність.

З протягненням Канадської Тихоокеанської залізниці до Британської Колумбії, поступові поселення стали більш доступними й чинними, побіч факту, що приєднало Британську Колумбію, яка в 1871 році вступила в Конфедерацію. Земельний Акт Домініону та Міністра Іміграції, Сера Кліфорда Сіфтона зображений проект поселення, дав нагоду тисячам оселитися в преріях-степах в кінці 19 століття. Після шаленого пошуку золота в Клондайку 1898 року, з Північно-Західніх Тереторій уряд Канади встановив тереторію Юкону. Заселення спричинили в 1905 році утворення двох нових провінцій: Альберти і Саскачевану. Швидкий поступ країни навіть викликав замітку, що 19 століття належало Сполученим Штатам Америки, 20 століття

буде належати Канаді. Нове століття для Канади позначилося виявленням незалежного народу країни.

Канада усвідомила, що з свободою настигають зобов'язання, так само, як привілеї. В 1900 році вислано війська добровольців брати участь у війні поруч британських військ в Південній Африці.

Однаке випробування прийшло 1914 року у війні з Німеччиною. Домініон Канади в короткому часі вислав 32 тисячі вояків, озброєних й споряджених. Протягом двох років підсилювали військами. Дивізії формувалися і в 1916 році завершено зорганізованню канадських військ під головнокомандуванням генерала губернатора.

Канада вступила в членство Ліги Націй в 1919 році незалежно від Британії.

Нове століття здійснювало визнання Канади, як незалежної нації – народу. Країна стала відповідальною за свою оборону, допомагаючи іншим державам боротися.

Після Першої Світової війни з закінченням, настигли проблеми, які також переживали інші союзні держави, пристосовання до мирного життя тисячам демобілізованих та забезпечення їх працею.

Підписуючи Угоду Версаля, яким завершено Першу Світову війну, Канада підписала незалежно від Британії.

Коли простори були заселені, Королівська Північно-Західня Кінна Поліція з'єдналася з поліцією в Оттаві та інших містах. Після з'єднання 1920 року поліцію названо, як Королівська Канадська Кінна Поліція, з зобов'язанням наглядати над дотриманням законів країни та інтересів безпеки. За окремими угодами з провінційними урядами ще поліція може перебирати обов'язки нагляду за дотриманням провінційних законів. Деякі провінції мають провінційну поліцію окрім місцевої.

В 1920 році Британія визнала право країни мати дипломатичних представників у чужоземних країнах. Все спрямовувалося до автономії. Із затвердженням Статуту Вестміністра (Англія) в 1931 році, Канада стала легально автономною.

Взяло роки поки Британія узгодила добровільно самоурядування країною, за яке Сполучені Штати Америки виступили війною, де тисячі полягли в боротьбі.

Канада також переживала часи великої депресії – безробіття, але змогла вистабілізуватися.

Відіграваючи значну роль в Другій Світовій війні (зазначивши незалежність від Британії, її вимовленням війни проти Німеччини, тижневим очікуванням) перед своєю декларацією.

Статистика перепису населення країни в 1941 році зазначила 11,565,655 (одинадцять мільонів, п'ятсот шістдесят п'ять тисяч і шістсот п'ятдесят п'ять осіб). В 1942 році понад мільон осіб було заангажовано в продукції для потреб війни. Під кінець війни канадські збройні сили налічували 750 тисяч. Канадські війська брали участь у різних маневрах й походах, визначилися поривами надзвичайної відважності.

Під час війни 1945 року, Канада стала засновчим членом Об'єднаних Націй.

Долучився до складу Конфедерації Ньюфаундленд 1 квітня 1949 року, як десята провінція. Починаючи з 1867 року, послідовно британські колонії й території прилученням до Конфедерації, територією другою по величині на земній кулі, створили демократичну державу від Атлантичного океану до Тихого океану, з стремлінням повної незалежності-самодержавності – бути рівному канадському народу з рівними народами світу.

Домініон Канади, як назву країни вживалося майже до 1950-х років, але з виявленням політичної автономії від Британії, федеральний уряд поширено вживав просто назву країни Канада на державних документах й угодах.

На візах до Канади 1949 року зазначалося тільки Канада, а також на відбитих печатках виїзду і в'їзду. На посвідченні прийняття горожанства в 1956 році, позначалося горожанство Канади. Таким чином назва Домініон Канади не мала аж такої чинності для населення.

Зростання разом з політикою успіхів Ліберального уряду, спричинило до уточнення своєрідного канадського народу, як нації, віддзеркалюючись у прийнятті нового прапора з кленовим листком в 1965 році. Послідувало уведення двомовності: англійської і французької.

Хоч двомовність урядово уведено, французька мова домінуюча в Квебеку, де переважаюче населення французьке. Решта країни послуговується англійською мовою.

Взяло століття в 1967 році стати й подумати за початки і подальший напрямок та усвідомити, яку величну країну створено.

1971 рік позначився уведенням офіційного Багатокультурства й різних соціальних реформ.

Хвилювання французів у Квебеку, привели до референдуму суверенності – спілкування 1980 року з неуспішними наслідками й повторним референдумом 1995 року, де суверенність Квебеку відкинуто, однаке малим числом.

Серії конституційних конференцій були наслідком прибору канадської конституції з Об'єднаного Королівства та збігом створення Хартії Прав і Свободи.

Віддзеркалення незалежності спрямувалося до зміни національного свята Дня Домініону на День Канади 1982 року і досягненням Акта Канади, який занулював знак легальної залежності від Британського Парламенту.

Після ряду миротворчих місій, в яких визначилася надзвичайним успіхом, прилучилася країна до НАТО-

Афганської війни, але відсторонилася від інвазії Іраку 1993 року.

На домашньому відтинку, залагоджуючи легальні справи і сутички з аборигенами – тубільським населенням, уряд визнав самоуправління інуїтів-ескімосів, визначивши третю територію з північних просторів – Нунавут 1999 року.

Від Атлантичного океану до Тихого океану постелилося десять провінцій: Ньюфаундленд і Лабрадор, Нова Шкотія, Острів Принца Едварда, Новий Брунсвик, Квебек, Онтаріо, Манітоба, Саскачеван, Альберта й Британська Колумбія та три території: Північно-західні території, Юкон і новостворена територія – Нунавут.

Канада – конституційна монархія. Корона діюча, як церемоніальний або символічний виконавець, начолі з королевою Єлисаветою II. В Канаді заступає її представник призначений урядом з титулом генерального губернатора, а в провінціях лейтенанти губернатори, що виконують церемоніальні ролі монарха.

Палата Послів – Парламент складається з послів, вибраних виборцями. Сенат є дорадчим органом до Парламенту. Сенаторів призначають. Прайм Міністер, що очолює партію перемагаючої більшості і Кабінет міністрів, яких призначається здебільша з Палати представників урядують державою.

Всі проекти, ухвалені Палатою Послів, мають бути апробовані Сенатом, щоб стати актами або законами й підписані генеральним губернатором. Тоді закони вступають в силу.

Провінційні Парламенти діють за такими самими правилами як федеральний уряд.

Щоб державних законів дотримувалися дбають окремі заведення: поліція і суд. Поліція мусить дотримуватися приписів, які хоронять інтереси не тільки невинних, але й приступників. Поліція не може вживати

насильство, арештовувати безпідставно, тримати без обвинувачення. Поліція мусить встановити вину і доказати в суді. В Канаді з скаргами можна позиватися аж у Верховному суді.

Канада і Сполучені Штати мають найдовший безбронний дружній кордон від «моря до моря» на північному заході з Аляскою та є найбільшими торговельними партнерами. Поважаючи зокрема політичну незалежність, затримуються тісні зв'язки й усі можливі відносини в усіх інших ставленнях. Проте, Канада тримає незалежну закордонну політику.

Канада має різноманітну економію, що полягає на невичерпанні природних ресурсів й торгівлі з Сполученими Штатами.

Канада є членом Співки 8, НАТО, Націй Комонвелту, Франкофон і Об'єднаних Націй. Сучасна Канада в обох внутрішніх і зовнішніх відносинах та в усіх намірах незалежна держава, пов'язана з Британією й Націями Комонвелту за своєю згодою.

Канадську культурну спадщину не можна окреслити всеціло, не тому, що не існує, але із її багатоскладності.

Перше було введення французької культури з додатковою англійською культурою; американська культура й ідеї деколи сприймалися, а також відверталися, щоб не робили впливів на розвиток канадської культури ще в іншому напрямі. Беручи під увагу впливи різних культур та змішання їх, найбільшим виявом ще й тепер – це проявлення наявне духу поселенців.

Країна перейшла тривалі випробування, може дивитися вперед, пам'ятаючи минуле, прямувати багато далі.

ЕСКИМОСИ-ИНУІТИ

Канада – країна поселенців-імігрантів, починаючи з 17 століття за винятком туземного населення – аборигенів: ескімосів й індіанів, які жили тисячі років на просторах Канади.

Науковці припускають, що аборигени країни пов'язані з народами Азії на основі подібних археологічних знаходів, речей пристосування та зовнішнього вигляду.

З «Ассосіейтид прес» подано в Гамільтонському часописі «Спектейтор» (Канада) 25 лютого 2011 року за віднайдення останків 3-ох річного дитяти, спочилого 11,500 (одинадцять тисяч п'ятсот) років тому, де проживали, в сучасній Алясці.

Віднайдення місця погребу уточнює ясніше час й життя переселенців з Азії, має цінне значення.

Поки що знали, що стародавні мешканці півночі визначалися полюванням великих морських тварин, однак, нове віднайдене місце вказує на іншу поживну здобич: рибу, птахів та менших тварин.

Знахід також підтверджує, що діти й жінки жили там також, маючи на увазі частинну систему оселення, за яку фактично немає записів.

Віднайдення останків дитяти та інших знаходів виявляється приводом сезонного замешкання. Попередні дослідження стосувалися місцевостей привалу полювання.

Знаходи літнього перебування оснований на кістках риби – сьомги й земляних білок, а вік дитини на дослідженні зубів. Вдодаток дослідники знайшли камінне знаряддя для різання.

З початків колонізації колоністи не цікавилися населенням далекої півночі, цікавилися імперії північним шляхом до Азії, найкоротшим з континенту Європи. Простори півночі скуті льодами окрім короткого літа, не сприяли колонізації.

Знайти перетинок півночі продовжувалося бути мрією мореплавців. Багато дослідників півночі пропало з причин несприятливих умов та льодом розбитих кораблів, але не знеохочувало наступних шукачів.

Найбільш трагічною експедицією, була експедиція Сера Дж. Франкліна 1845 року, в якій він загинув й вся залога 128 моряків.

Послідували інтенсивні розшуки і, хоч не знайшли залишків суден, удостоверилися, що всі загинули.

Докладному зазначенню півночі Північної Америки сприяло авіаційне дослідження.

Не зважаючи на невдалі експедиції, норвежець Роалд Амундсен, який перший досяг південний полюс, випробував останнє сполучення успішно. Між 1903 роком і 1906 роком Р. Амундсен з екіпажем шістьох пробилися північним шляхом з сходу на захід в 70 сажнів шлюпці, доводячи, що мореплавний шлях існує між Атлантичним і Тихим океанами.

Більшість року товщина льоду проплив створює непроникаючим. Довгі літні дні, коли сонце не заходить, лід ламається і посувається до берегів й уможливорює проплив в серпні. В листопаді лід сковує всі морські води півночі наново.

А щоб вживати морський шлях для торговельних потреб, потрібно кораблі мати з найновішою технологією, але з недоступними коштами.

На півночі в Канаді з сивої давнини, хоч рідко, проживало туземне населення – ескімоси. Географічна полоса замешкання ескімосів тягнеться тисячами миль, найбільша з усіх рас.

Ерік Червоний – скандинавець натрапив, понад тисячу років тому, на сліди побуту, човнів та камінне знаряддя, п'ятсот років перед причалом Колумба.

Назву мешканцям берегів й островів крайньої півночі придали індіани, що значить ті, що споживають сире м'ясо. Назва не вживається ескімосами, вони мають свою назву «інуїт» – люди або природній чоловік. В сучасний час назва інуїт прививається, заступаючи надану назву ескімос.

Їхнє походження й розвиток, як і індіанського населення Канади були об'єктом доведення. Науковці мали різні погляди щодо походження. Археологічні розслідування змін позначають, до деякої міри, старанно розвитку культуру на основі полювання морських тварин, спрощену з часом.

Ескімоси не формувалися в племена, не жили великим скупченням, переважно мали зближені загони, які полювали і жили разом поки мали досить здобичі.

Для полювання й транспортації мали собак та сани, могли далеко віддалятися за здобиччю, коли води замерзали, а каяк – човен одноосібний з шкіри використовували в теплішу погоду плавом. Собаки, сани та човен були найціннішим й найважливішим придбанням, від якого залежала самобутність.

Протягом короткого літа, вибиралися на полювання оленів від берегів в глибину на південь. Шкіри оленів використовували на домашні потреби, на одяг, взуття та інші необхідні пристосовання. Але головна постача їжі були тюлені.

Окрім тюленів полювали на китів, мускусних волів-вівцебиків, оленів, моржів, ловили рибу, не оминали малих звірят й птахів. Використовували все придатне для споживання, що природа півночі мала.

М'ясо здобичі споживали сирим, сушеним або вареним. Тюлені були зимою ресурсом постачі їжі, м'яса для собак, постачею матеріалу для човнів, шкір для

*Затишні, з зрубленого снігу «іґлюс»
своєрідні ескімосам-інуїтам, принагідні
при віддаленому полюванні на півночі*

юрт й канатів для гарпунів – знаряддя для полювання. Товщ тюленів вживали в каганцях для освітлення й тепла всередині. Каганці або лампи майстерно витесували з каменю.

Влітку ескімоси, як посувалися з місця на місце, жили в юртах з уставлених китових кісток, обтягнутих шкірою; зимою в зимових спорудах, під час привалу полювання ставили з вирізаних блоків снігу «іґлюс» для тимчасового перестояння, закруглених, як юрти. Життя ескімосів завжди пов'язують з сніговими юртами.

Ескімоси не воювали між собою, не мали ватажків, не потребували оборонців або відважних для нападів,

не мали в'язниць. Мали два способи кари: смерть і отразизм – вигнання з суспільства, застосовуючи способи в надмірних випадках, після довгих нарад суспільного круга.

Вони наявно спілкуються збереженою їхньою мовою, найбільш складною й тяжкою в світі. Дослідники та купці пушнини спілкувалися мішаниною мов – жаргоном.

Збережену усну творчість передавали, а автори й поети писали їхньою мовою – мовою ескімосів. Вони мають лагідне й задовольняюче наставлення.

Ескімоси дотримувалися стародавнього чаклування, супроводженого шаманом, спорідненого з шаманами в Сибірі. Поширене вірування східних ескімосів вказувало на богиню моря, східні і західні вірили в бога місяця або бога небес. Велику пошану мали до вищих понадприродних істот в регулюванні поживи тварин. З часом населення приверталося до християнства.

З половини останнього століття, традиційне життя ескімосів змінилося, живуть більше скупчено в сталих осередках, затримуючи свої традиції та звичаї, а також продовжують полювати, транспортацію вживають моторизовану.

Протягом короткого літа, деякі вибираються далше на північ, живуть традиційним життям, вертаючись назад до вигідного житла, в часи зимової негоди, балансуючи вигоду з своїми традиціями.

На Алясці ескімоси зазнали зовнішні впливи, а в центрі затримували довше спосіб попереднього життя.

Ескімосів не манила глибина континенту, вони жили на просторах побереж, де вже не ростуть дерева, непридатних для колоністів, жили осторонь, тому осталися унікальними аж до 21 століття.

Протягом останніх декад, з віднайденням нафтових родовищ, газу, золота, встаткування безпеки, інший спосіб життя та наставлення сягають швидким темпом глибше й глибше на північ.

Зовнішні впливи, що зробили трансформацію життя на півночі в короткому часі, позначилися в додатковому обтяженні для батьків і старших, які хочуть затримати свої традиції й бути вірними тисячолітнім звичаям своїх пращурів.

Ескімоси вирізняються унікальним мистецтвом – зображенням з каменю тварин, притаманних півночі, популярних для колекцій.

Тоді як цивілізації зростали, ескімоси-інуїти продовжували жити первісним побутом полювання, з неперевершеною здібністю пристосовування життя на крайній півночі, задовольняючим протягом тисячоліть.

В 1999 році Канада визнала самоурядування інуїтів з створенням третьої території Нунавут на півночі.

За обліком 1941 року населення Північносхідних територій мало 12,028 осіб, з яких було біля десяти тисяч індіанців і ескімосів. В Юконі населення тільки мало 4,914 осіб з третиною туземного населення.

ІНДІАНИ-АБОРИГЕНИ

З припливом європейців на новий континент та ширенням впливів, індіани робили всі можливі заходи, щоб затримати й хоронити свій побут, здібності їхнього промислу пристосовування і мистецтва.

Колумб, припливши до берега, маючи на увазі, що він добився до Індії, назвав туземне населення індіанами. Назва поширилася по континентах, закріплюючись також в Канаді.

Індіани жили в різних типах житла, кочові племена визначалися куреннями – «тіпі» з палів, обвитих шкірами. З місця на місце переходили, де була здобич.

Дальше на північ в Канаді споруджували спільні пристановища з рубленого дерева з вогнищем всередині. Побіч полювання на бізонів, ловили рибу, на пригожій землі, здебільша в долинах, садили кукурудзу, гарбузи та іншу ярину.

З розведенням коней, індіани скоро призвичаїлися використовувати коней, як транспортацію й вживали коней в нападах.

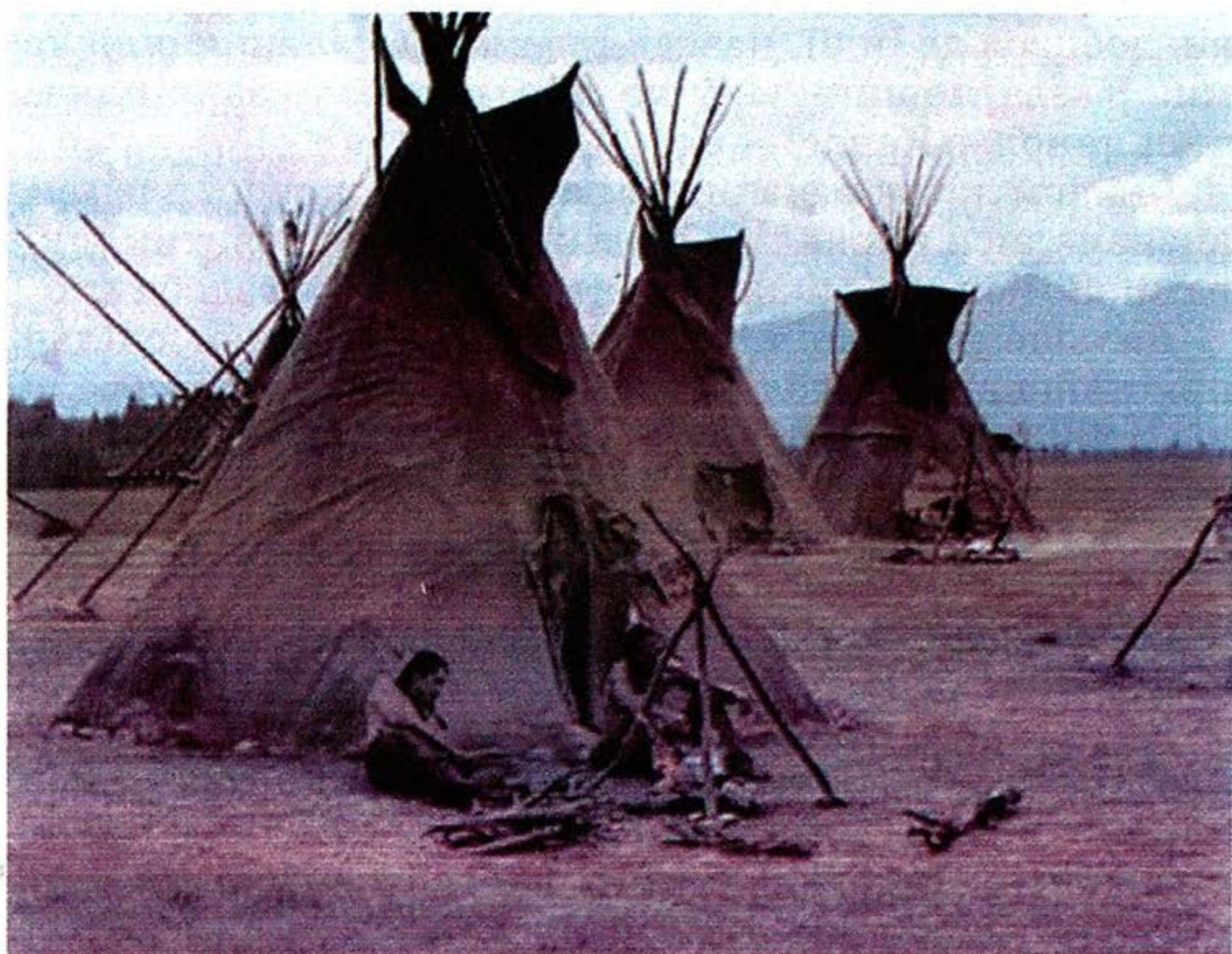
В Північній Америці індіани не мали письменства, лиш багату усну народню творчість, мали багато мов, які різнилися. Якщо не могли порозумітися мовно, вживали знаки рук. Порозумівалися з подальшими по потребах сигналами диму.

Племена дотримувалися спадкоємних законів. Вони вважали, що людина має притаманні слабості, тому треба мати дужі, рішучі закони.

Індіани думали недуги й погоду регулюють духи. Коли хтось занедужав або не було дощу для посадженого, вірили, що злі духи були причиною.

Племена мали шаманів, які очолювали в церемоніях вигнання злого духа. Майже всі індіанські танцювання й музика відображали релігійне спрямування вигнати злих духів та привернути сприятливих й добродішних духів.

На торгівлі пушниною звірят в Канаді творили країну, відкривали західні території і багата історія минулого ще наявна в камінні й дереві в багатьох місцевостях Манітоби.

*«Тіпі» – переносні курені кочуючих
індіанів в Північній Америці*

В торговельних заставах й твердинях місцеве населення – аборигени міняли пушнину на знаряддя, ковдрі та інші предмети.

Торговельні бастіони простягалися від берегів затоки Гудсона аж до Вінніпеґу і навіть на південь до штату Дакота. Деякі чудово збереглися, інші реставровані й призначені на парки.

Вони віддзеркалюють життя, коли брало місяць тяжкої праці посуватися річками та озерами в човнах, щоб привезти пушнину в Монреаль.

Великі зміни почали заходити в житті індіан. Колоністи з Європи мали лиш один намір: осісти вигідно на землях, засновуючи сільське господарство та міста.

Їх випихали далі й далі з їхніх земель. На кінець 19 століття, землі, що лишилися індіанам, і то мала частина, не надавалися до посівів або випасу худоби. Відведені землі – «резервації» устатковувалися за угодами. В сучасний час на північному континенті Америки індіани живуть на відведених землях.

Індіани не зобов'язані жити на відведених землях, можуть лишати їх та жити, як решта населення. Ті, що живуть на резерваціях мусять дотримуватися законів племені.

Життя індіанів унормувалося. Немає жодних утисків, наполягань асимілювати школярів, як попередньо застосовували міри, брали від батьків навчатися в школах.

Ще й тепер індіани тримаються зокрема. Вони продовжують дотримуватися своїх традицій, мови й спадщини.

На півночі Канади, з потенціалом заробітку, посилюється тиск на традиційне життя. Життєві вигоди мають великі впливи, які поступово прививаються.

Канада в 1999 році, після ведення переговорів, полагодила вимоги наслідування аборигенів в Британській Колумбії.

ЗАСЕЛЕННЯ КАНАДИ

З початків активної колонізації британцями, Британія прикладала старання заселяти простори Канади населенням лояльним англійській короні з зверхністю англійської мови над французькою, яка пустила глибоко корінь переважаючим французьким населенням.

Часи американської революції, коли південні колонії вибороли незалежність й формувалися в незалежну державу, території Канади заселялися поселенцями з півдня, які виявляли приналежну лояльність до Британії.

Колоніальний уряд Канади досяг своєї мети, досягнувши переважаючою кількістю французьке населення.

Британські поселенці з Європи оселялися на нових землях, починаючи з приморських, сучасних провінцій й посувалися на захід.

Імігранти прибували, де була земля для поселення, лишаючи країну свого народження з багатьох причин: релігійних переслідувань, революцій, матеріальних негод, природніх стихій, повенів, проголоду.

Населення Канади, як і Сполучених Штатів, окрім туземного малочисленного населення становлять імігранти або нащадки імігрантів.

Мета перших імігрантів була набуття землі й уникнення переслідування конфесії їхнього віровизнання, здебільша фундаменталістів. Згодом прибувала іміграція для покращення стандарту життя або на заробітки, вертаючись назад.

Іміграцію заохочували, бо новоприбулі не відказувалися від тяжкої праці, згоджувалися на нижчу оплату

поки не встаткувалися, що брало роки, а часом все життя, залежало від економічного стану.

Протягом довгих років заохочували приплив імігрантів, було місця для всіх, які бажали поселитися.

Але заселивши землі пригожі для сільського господарства від океану до океану, було досить населення заповнити праці, особливо в депресію – часи великого безробіття, уряд непокоївся, що імігранти не зможуть заробити на прожиток і можуть бути обтяженням країни.

Турбувалися також, що наплив імігрантів може погіршити стандарт життя з причин зниження заробітку, вразі нестачі праці.

Бажання імігрувати в Канаду не зменшується, а збільшується в країнах перенаселення або з незадовольняючим стандартом життя. Шукаючи виходу з невихідного положення, виїзд в Північну Америку стає мрією.

Канада послідує систему квоти – призначення певної кількості імігрантів з країни до країни. Зокрема зважає на біженців, кількість яких може перевищувати квоту країни.

Життя на іміграції – це пристосування до умов обставин й середовища, маючи на увазі несподівані перепони, які можуть виникати час від часу, уміння використовувати всі можливі нагоди, що країна представляє.

Заселення Канади європейцями починалося на східньому побережжі, де туземне населення розсіяне на просторах, не було перепорою. Побережжя сприяли поселенню риболовством, поселенці мали забезпечення постійне рибою й дичиною, не мали труднощів прохарчуватися поки з осілістю почали обробляти землі.

Багато поселенців прибуло з Ірландії в 1840 роках, як урожай картоплі пропав, на яке населення цілковито полягало. Ірландія втратила половину населення з голоду й іміграції в Північну Америку.

Статистика перепису 1941 року приморських провінцій подає стан походження населення, де більшість становлять нащадки британських поселенців: англійців, шотландців, ірландців з домішкою французів, подекуди індіанців та ескімосів та незначним числом інших національностей.

Приморські провінції не мали умов й ресурсів для густішого заселення. Маючи великий приріст, сприяли своїми нащадками поселенню в інших провінціях, насамперед провінції Онтаріо, індустріальному і комерційному центру країни.

В попередніх століттях та до половини двадцятого століття, Галіфакс був причалом нового поселення. Вперше імігранти ставали на землю іншого континенту, обраного поселення – «американської мрії», де все мало бути опрацьоване золотом, лиш простягнути руку, щоб засягти. Непохитність духа й відважність спрямовували новоприбулих на долю майбутнього.

Висівших з корабля, порт Канади мовчазно вітав, зістаючись в пам'яті в кожного назавжди.

Галіфакс – столиця провінції Нової Шкотії, найбільше місто й найважливіший порт Канади на східному побережжі, особливо зимою. Вода не замерзає, кораблі можуть припливати і відпливати безпечно протягом року.

Порт заснований 1749 року британцями, як морська база й відіграв велику роль під час американської революції, Першої Світової війни та Другої Світової війни.

В грудні 1917 року, в Першу Світову війну знищено частину міста з утратою мешканців, коли корабель з амуніцією стикнувся з іншим кораблем.

Побудова Галіфакса англійського характеру, пригадує головний вступ на землю Канади.

Більшість імігрантів приваблювало набуття дарованої земельної посілості, коли степові провінції стали доступними: Манітоба, Саскачеван й Альберта, які створювалися з Північно-Західніх Тереторій Канади.

Поступово імігранти та їхні нащадки зливалися з народом. Побіч Квебеку, англійська мова сприймалася, як мова країни.

Канада вдалася до серій дослідження західніх і північних тереторій. З перебранням відповідальності й контролі урядом Північно-Західніх Тереторій, створенням провінції Манітоба 1870 року, проведенням залізної дороги, метиси – споріднення з індіанами, здебільша мешканці долини річки Саскачеван, відчули загрозу – зникнення бізонів головної постачі поживи.

Після другого повстання 1885 року під проводом Л. Ріела, яке поспішно придушили, поселення на степових землях стало безпечним.

Протягнення залізниці від східнього побережжя до західнього побережжя, через цілинні степи, що лежали облогом тисячоліття, де бізони стадами пересувалися, уможливлювало колонізацію поспішними темпами, без ускладнення транспортації.

Тим часом з доступною транспортацією та щедрим даром набуття земельної власності, поселенці не напливали, як сподівався уряд.

В 1896 році тільки прибуло біля сімнадцять тисяч імігрантів у Канаду з Британії, Скандинавії, Німеччини, привілейованих поселенців, які селилися в містах.

Щедрий дар земельної власності не заохочував з заходами канадського уряду, який розмежував західні землі на квадратні милі – секції по 640 акрів або приблизно 260 гектар.

Вдодаток кожен квадратну милю розділено на чотири четвертини по 160 акрів, біля 60 гектар.

Кожен британець, а це стосувалося англійців, ірландців, шотландців або відповідальні стати горожанами країни віком 18 літ, міг дістати четвертину секції, як дар, з умовою обробляти 25 акрів й жити принаймі протягом шести місяців річно на посілості три роки.

Додатково могли докуповувати землі й побільшувати земельну власність, розбудовуючи власне господарство.

Спочатків розробленого плану урядом, навіть такий щедрий дар не сприймався поширено.

З індустріальною революцією настигли зміни з половини 19 століття – доступ до праці. Англійська колонізація на інших континентах потребувала поповнення персоналу. Іміграція в Канаду значно зменшилася, бажаних поселенців британців, скандинавців, німців, які асимілювалися протягом одної генерації та зміцнювали бажану народність Канади з англійською зверхністю впливів, без інших расових впливів.

В 1896 році зайшли зміни. Консервативний уряд Канади не перевибрано, керівництво перебрала ліберальна партія.

Кліфорда Сіфтона вибрано послом в Брендоні (Манітоба) до федерального уряду, де його призначив Прайм Міністер новообраного уряду Міністром з уповноваженням заселення земель в тисячу миль або приблизно 1600 кілометрів від Червоної ріки до полоси Кордільєрських гір – «Рокіс».

К. Сіфтон усвідомлював потенціал західніх земель, але, щоб використати потенціал західніх земель, безмежних просторів, заселення їх ставало необхідним.

Відкидаючи плян свого попередника, який наполягав на бажаних поселенців – англо - саксонців, Сіфтон мав на меті заселити простори землеробами, а не ким іншим, вважав інших несприятливими.

Заохочували бідняків імігрувати з Британії, якими час від часу опікувалися благодійні установи, щоб змогли використати можливість поліпшити життя. Не всі наражувалися селитися в преріях, мали пересторогу до суворого клімату та ізоляції життя.

Сіфтон розумів, що перенаселення в країнах створювало обмаль землі сільського господарства, основи життя, спонукувало шукати кращої долі, тягло на Північно – Американський континент, а також від переслідування релігійних переконань.

Міністер зосередився, для заселення західніх просторів, на іміграції європейців з східних теренів Європи, підлеглих Австро-Угорщини, що включало Галичину й Буковину.

ПОСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ

В заселенні прерій якраз використав земельну кризу й потенціал землеробів, які найбільшим скарбом вважали земельну власність, певний достаток «куска хліба», забезпечення родини. Тяжка праця землеробам була притаманна, на власній землі могли подолати всі труднощі.

Тоді, як селяни західніх земель переживали нестатки, поселення в Канаді змінило життя багатьох. Недостаток земельних уділів створював кризу, коли землі в Канаді лежали облогодом й стали доступними для поселення.

Поселення на нових цілинних землях не тільки сприяло покращенню тим, що виїжджали, але також їхнім родинам, які лишалися, бо приділи землі розділом не зменшувалися, а часом з докупом збільшувалися.

Хоч Сіфтон відслонив намір свого попередника мати споріднених імігрантів, але спочатку зосередився на підлеглих Австро-Угорській імперії, зближеній Британії, в склад якої входила Галичина і Буковина, населення Карпатських гір.

Не етнічне походження, а державна приналежність вважалася національністю. І коли імігранти прибували з Австро-Угорської імперії, записували їх «австрійцями» не зважаючи чи то були румини, українці, поляки, що створило непередбачені труднощі в Першу Світову війну, коли австрійців трактували, як небажаний ворожий елемент, уводячи заходи інтернування.

В класифікації полягало незнання мови при приїзді. В зазначеннях на документах прибуття з Австро-Угорщини позначали національністю. Багато з тих, що приймали імігрантів мали труднощі вимовляти прізвища, вдобавок не знали етнічну приналежність населення Карпатських гір.

Вістка «обіцяної землі» в Канаді пронеслася блискавкою в Карпатах, ставала надією виходу з крайнього положення, що створювало побільшення родин й розділ на менші й менші смуги землі.

Поселення Карпатських гір розміщувалося в долинах гірських річок або потоків. Земель полоси тяглися з долини до вершків гір, а з розділом звужувалися, ставали невистарчальними на посіви, річне забезпечення, лишалися присадибами.

Агресивне заохочування Сіфтона полонило відважних, які не боялися наважуватися на незнане майбутнє, усвідомлюючи, що більшість виїде назавжди, без вороття назад.

На Західніх землях України, українці терпіли зверхність австрійців, поляків, мадярів, румунів, терпіли культурну, політичну, економічну дискримінацію, пов'язуючи з нестачею землі та перенаселенням, розуміли, щоб позбавитися убожества та тиску зверхництва поселення в Канаді з економічним розвитком і поступом поліпшить становище.

Вже в 1890 роках молодці, відважні духом, використовували нагоду, вирушали в Сполучені Штати, де поспішно вкорінювалася індустрія, щоб заробити гроші, часом з мрією повернутися назад та загосподарювати в повному достатку, що деколи виправдувалося.

Іміграція в Бразилію позначалася в 1890 роках, а в Канаду визначено офіційну дату – 1891 рік початком поселення українців, коли Василь Єлиняк і Іван Пилипів з корабля ступили на землю Канади 7 вересня 1891 року й офіційно їхній приплив зареєстровано.

Немає сумніву, що українці прибували раніш, навіть переходом з Сполучених Штатів, де протяжний кордон могли переходити де-будь. Але на офіційному записі утверджено дату започаткування 1891 року іміграції з України в Канаду.

Єлиняк і Пилипів спрямувалися на захід. У Вінніпегу зустрілися з меннонайтами – сектантами з України,

*Перші з перших
в Канаді:
Василь Єлиняк
і Іван Пилипів*

землеробами, які прибули в Канаду в 1870 роках, надаючи своєму поселенню, що вважали бастионом, назву «Хортиця» (Андрій Григорович, «Українці в Канаді»), припускаючи сміло прибуття з ними українців, які зісталися в їхньому середовищі.

«Перший українець» Канади Єлиняк казав за зустріч з українцями, які жили в Канаді роками. В скорому часі Пилипів повернувся назад в своє село, де його розповідь за Канаду створила велике захоплення. Австрійський уряд не згоджувався з такими розгосами, навіть його за такі розгоси арештували.

Способом летючок і вповноваженням агентів, почалося вербування хліборобів в «овечих шкірах» на західні простори. Сіфтон покладався на агентів, поважних місцевих мешканців, яким платили від особи, знаючи, як хтось виїде з села, дістане уділ землі, буде притягати інших магнетом.

Дорогу до пароплава і прогодування в призначених іміграційних пристановищах, де приходилося ждати, оплачували самі. Спродавшись, покладалися на долю. Не всім пощастило імігрувати на поселення в Канаду. Бідолахи, що не мали спроможности оплатити витрати пов'язані з подорожжю, оставалися в селах або імігрували в Бразилію, де на бідних землях осталися бідолахами, не маючи коштів повернутися назад. За багатьох пропадали вістки, тому більш спритні наважувалися імігрувати тільки в Північну Америку: Сполучені Штати на працю в індустріальні міста або в Канаду на поселення.

Імігранти Карпатських гір звикли до суворого клімату та різних недочетів, не приділяли великого значення клімату різкому Канади. Бажання мати свою землю, дарований уділ мав оправдати всі недоліки початків осілости. Вони виявляли незломний дух своїх пращурів, сильну волю та здібність пристосування в будь-яких обставинах.

Тяжким випробуванням переплив кораблем океану був для багатьох. Недуги послідували, дехто не витримав. В дорозі на захід поселенців набивали у вагони й скидали в безлюдних преріях дбати за себе самим. Урядова допомога необхідностей майже не примінялася.

Першим завданням було побудувати колибу – землянку на «гомстеді» для родини від дощу і негоди на власному ґрунті. Вкривали дах перелогам з трави. В лісових смугах мали дерево для будови й отоплення. В преріях мусили пристосовуватися до природніх обставин місцевості й постачі.

Перед тим, що започатковували сільське господарство, чоловіки працювали в копальнях, на будові залізниць, доріг, в осілих землевласників, бралися до найтяжчої праці, щоб заробити на «хліб насущний» для себе й родини.

Без тягла – коней та необхідного інвентарю не могли обробляти землю аж поки не заробили грошей на закуп, лиш перекопували землю на городи. Дичина, риба, ягоди властиві місцевостям й ярина з городів були важною постачею харчування.

Чоловіки навіть віддалялися в пошуку праці в «Штици» – Сполучені Штати, гордились пізніше, що випасали худобу, були справжніми «ковбоями».

Придбання коней ставало необхідним не тільки для оброблення землі, але для транспортації. Розпорошені поселення в преріях справляли труднощі, щоб добитися навіть десь до крамниці на потрібні закуп муки, соли. Вибиралися пішакувати годинами.

Доля жінки була незавидна: приходилося тяжко працювати. Крім догляду дітей, домашньої праці рубали дерево на будову хат, очищували землі для посівів, корчували пні й зарослі, якщо попала лісова смуга, знурювалися працею, особливо, коли чоловік йшов на заробітки.

Важко було пережити довгі канадські зими. Щоб дістати якусь поміч мушили йти кільканадцять миль.

Родини поселенців не зраджувалися і після тяжких несприятливих умов початків поселення, стали продуктивними землеробами.

Україна визначалася житницею Європи, а Канада з розораними західними степами починалася славитися житницею світу, завдяки українським хліборобам, яких зневажливо називали поселенцями в «овечих шкірах» – кожухах.

Сіфтона плян – зосередження на східньо-європейських імігрантах, увінчався успіхом. В 1900 роках він наголосив, що всі, які мають спроможність дістатися в Канаду, будуть прийняті, якщо мають сільськогосподарський досвід. Це стосувалося східніх європейців, як він сам зазначив: чоловіків «в овечих шкірах» – кожухах і їхніх відпорних жінок з пів дозеною (6) дітей.

З початком напливу тисячів українських імігрантів, населенню Канади було тяжко збагнути їхню ідентичність тоді, як Україна не позначалася на мапах і пересічно канадці не вникали в історію минулого.

1891 рік започаткував першу хвилю української іміграції і до 1914 року приблизно прибуло 180.000 (сто вісімдесят тисяч). Точність прибутих імігрантів не можна усталити з причин неправильної реєстрації, яких записували австрійцями, поляками, руминами, русинами, тому офіційно подається менше число в записах чим належить.

Українські назви сіл, поштових установ, шкіл є очевидною ознакою поселенців з України.

Оселення розпорошене на уділах землі переживало ізоляцію. Віддалені від сіл і міст, які на цілих землях почали лиш зростати окрім поодиноких крамниць постачі необхідностей.

Спершу прийшлося вдаватися до пристосування подолати фізично труднощі: на новому поселенні: жорстокі холодні зими з низькою несподіваною температурою, гаряч влітку, бідні наділи землі, брак грошей на необхідності й започаткування господарства та самотність.

З часом зродилася потреба згуртування в приналежні громади, щоб спільно ділити долю на новому поселенні, плекаючи культурну й національну спадщину та релігійну українського народу, їхніх батьків і пращурів, передаючи багатство надбань своїм дітям, наполягаючи на їхнє навчання.

*Історична Українська Православна Церква заснована
1897–1899 р. Гардентон, Манітоба, Канада*

Historic St. Michael's Church in Gardenton, MB

Українці почали організовуватися, як й інші поселенці в суто релігійно-національні середовища, де дотримувалися мови, традицій, культурної спадщини свого кореня. Без приналежності спадкоємного суспільства, губиться ідентичність свого походження. Без знання мови країни, без жодної приналежності, перші поселенці прирекли б себе на повну ізоляцію, самотність.

Глибоке закорінення християнської віри у душі українського народу й розвиток української духовності на основі рідної церкви, стали рушійною силою у збереженні української ідентичності серед моря інших народів, різних впливів та британської урядової зверхності.

Унікальність української культури, традицій, народних звичаїв з сивої давнини були цілющим живчиком, «євшаном-зіллям», який тримав на дусі поселенців, не зважаючи на всі труднощі, тяготіння, недостатки, несправедливості, що прийшлося переживати.

Українські церкви були свічкою в темряві, а засновані при їх організації мали характер церковно-братських організацій. Церкви відіграли монументальну роль в житті поселенців Канади і репрезентували клаптик землі української – Україну, якою ще більш дорожили у вільній країні поселення, мріючи за волю українського народу в Україні сущій.

В документації Андрія Григоровича подано, що першу Українську Православну Церкву збудовано в Гардентоні в Манітобі 1897 року, а першу Греко-католицьку Церкву в 1898 році в Альберті.

Перед зведенням церков поселенці збиралися в округах і під прозорим небом Північної Америки неслася молитва до Всевишнього. Приходилося молитися і без священика, священики на початках були рідкісними, молилися з молитовників.

Щоб звести храм Божий, немає сумніву жодного, що поселенці вже прийняли перші кроки в зорганізованні громад середовища.

К. Г. Янг у своїй праці «Українські канадці» (Жіночий Світ, 1991 р., Канада) наводить уривок з листа учителя з Альберти, в якому чітко віддзеркалюється життя українських поселенців й джерело їхньої сили, енергії й витривалості:

«Церква є найважливішим осередком, в якому вони зустрічаються, діляться своїми думками. В неділю можна бачити валки величезних возів, повних мужчин, жінок і дітей в народній одежі в дорозі до Божого дому. Пізнім вечором вони верталися громадою з церкви повільним кроком, розмовляючи так голосно, що ми чули їхні голоси, ще заки могли їх бачити, тоді ми знали, вони верталися з церкви. Вони ідуть до церкви навіть тоді, як немає священика».

При зустрічах в церквах довідувалися за різні події: хто приїхав з «старого краю», які привіз новини, що діється там, що діється в Канаді. Інакшого способу не мали обізнатися з біжучими подіями.

Товариство «Просвіта» засновувало бібліотеки, дістало книжки з Львова, часописи. Перший український часопис «Канадійський Фармер» засновано 1903 року. Видавництво у Вінніпегу часопису «Український Голос» започатковано 16 березня 1910 року в періоді першої іміграції поселення в Канаді, засновано учителями й громадськими ініціаторами з метою мати національно-свідомий часопис для українців в Канаді з наголосною назвою «Український».

Кожна зорганізована українська громада вважала потребою мати свій пресовий орган, що єднало українців і збагачувало ефективність українських середовищ.

Почалося видання українських книжок, журналів, обіжників. Українська література єднала поселенців з українським народом в одну єдину націю.

Перші видання українських часописів і основоположення належали першим поселенцям, з яких було багато неписьменних, але з свободою слова вони відчували гордість й обов'язок причинитися фінансово та вкладом праці до громадського життя в Канаді, збагаченням його розвитку.

Видання українських часописів і книжок, включно з перекладами з інших мов збільшувалися, поповнюючи бібліотеки при товариствах та церковних громадах.

Фінансові обов'язки церков, будова й утримання, які як гриби після дощу, поставали на преріях, видання часописів, – все пов'язане з українським середовищем полягало на добровільних датках й добровільному вкладу праці.

Перші поселенці, маючи обмежену освіту і в Канаді з недостатнім устаткуванням шкільництва в місцевостях поселення, означало, що українські діти виростатимуть без засобів навчання. Одначе, прибуття учителів відіграло головну роль.

Учителі тоді вважалися елітою в українському середовищі, мали престиж, повагу й впливи. Вони стали провідниками українських середовищ. З участю українських учителів громади відбували віча, де обговорювали життєві потреби, обізнавалися з біжучими новинами.

Перша Світова війна 1914 року потрясла українцями в Канаді. Тисячі трудолюбивого народу, що розорали цілині степи країни, терпіли випробування їхньої лояльності. Так як українські імігранти походили з Галичини і Буковини, частини Австро-Угорської імперії з початком війни їх уважали підданими ворожої держави, небажаним елементом.

Вороже наставлення відбивалося у звільненні з праці, нападі на житла, в перерванні церковних відправ смільчаками й накінець зігнання тисячів у табори.

Цей акт не можна виправдувати плиткістю або узькою орієнтацією, чи приписаною державною приналежністю, на основі якого інтернували в 26-х таборах по всюди в Канаді.

Імперії випробовували такі акти, щоб досягти своєї мети: як виселення французьких поселенців зі сходу Канади, інтернування 1905 року борів-голландців у Південній Африці, щоб перервати постачу харчів своїм військам, переміщення японців у Другу Світову війну. Українські прізвища наражували на негативне ставлення, вказували на іноземне походження, яке пов'язувало з Австрією. Під час війни скорочували прізвища, вдавалися до англомовного нахилу, приписували інше національне походження аби позбавитися наруги та бути прийнятими в лави війська.

При вписі у військо представник, не схопивши правильної вимови прізвища, міг записати мильно, а також скоротити, як було скорочено прізвище Криворучко на Кручка, перекручуючи родове прізвище, корінь якого не зможуть відшукати нащадки.

З виявом відданості у війську й настиглою потребою робочої сили, в 1916 році уряд розпочав опорожнювати табори. Українців звільняли, але з умовою регулярно відмічатися в поліції.

Виявлення протиставлення уряду щодо затримання свого національного походження, а не злиття в один казанок – асиміляції, застосовували різними способами.

Українці Манітоби зазнали великий удар, частинно з причин війни, коли двомовне навчання в школах скасували 1916 року. З 1897 року система шкільного навчання дозволяла навчання українською мовою. Але не тільки війна була рішальною в скасуванні навчання українською мовою, а конечне вирішення затримати простори британськими, Новою Англією без інших впливів, які ширилися українцями-хліборобами. Натиск

відбувся на українську пресу, сповільняючи її розвиток.

Яр Рудницький у своєму виданні «З подорожей по Канаді 1949–1959» звертає увагу на послуговання українською мовою в Саскачевані:

«Коли погребатися в історії й архівах, то виходить, що Реджайна була колись певного роду українським видавничим центром. Мало з нас знає, що власне в цьому місті друкувалися урядові документи й по-українському. Отак офіційний “Говернмент прінтер” – (державна друкарня) видав один по одному в своїй друкарні в 1915 р. і провінційний “Шкільний акт”, і “Шкільний акт щодо отаксовання” (податку) й деякі інші акти. Між ними були друки, що відносилися, до так би мовити, більш “життєвих” чи життєрадісних справ: “Закон про лікери (алкогольні напитки)” з 1915 р. й т. п.

Після добрих часів урядової двомовності, залишився тільки гарний спогад у Реджайні».

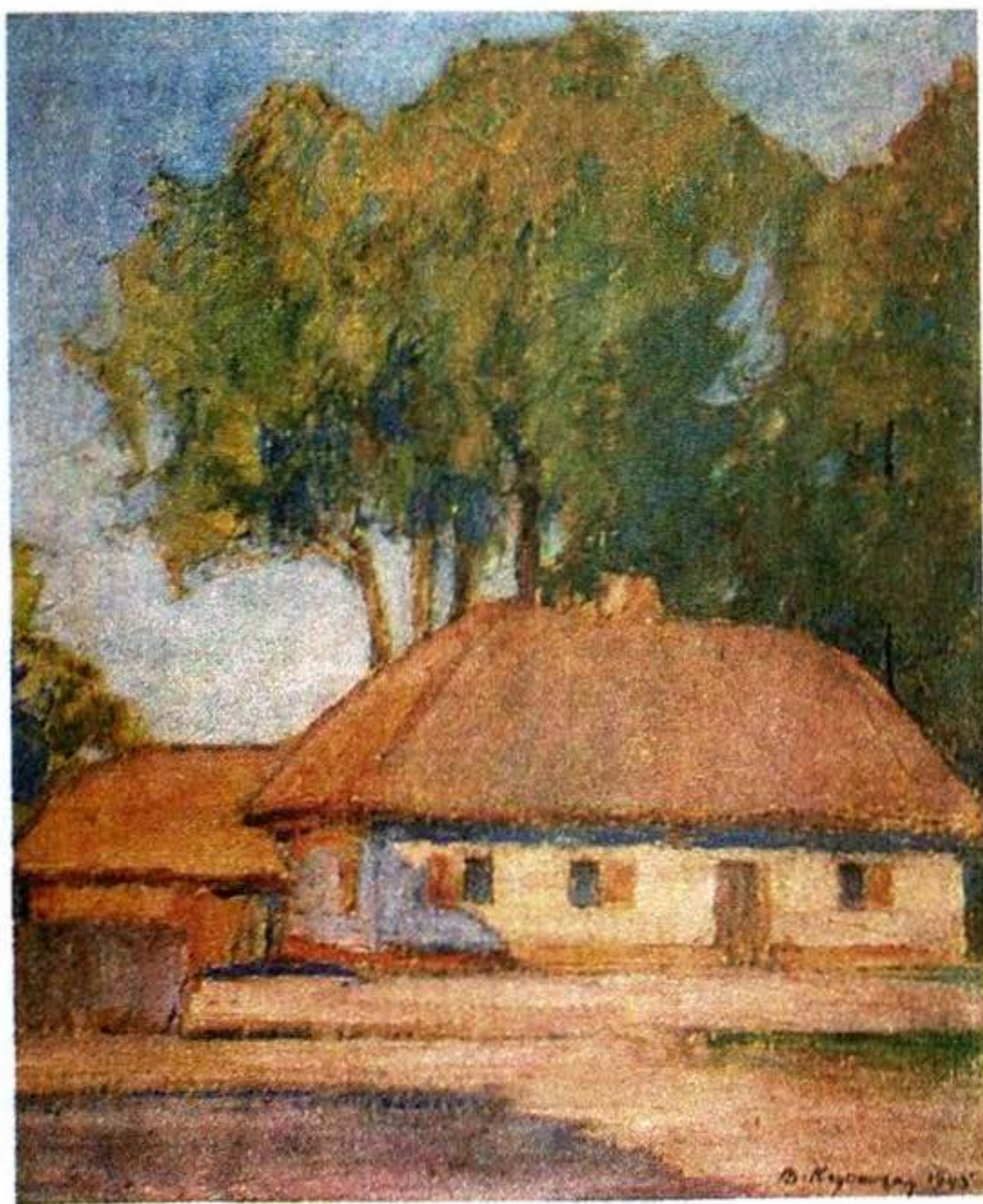
Відродження української державности 1917–1919 р. та проголошення Злуки Земель спричинилося у великій мірі до закріплення української ідентичности, як нації, побіч зростаючого економічного стану українських землеробів, досягненням вищої освіти їхніх дітей в Канаді нарівні з британським населенням, деколи перевищуючи здібностями.

Протягом війни Канада допомагала британським військам різною постачею і українські поселенці своїм потом та вступом у військо, навіть більш ніж інші канадці, робили великий позитивний внесок.

Пилип Коновал 15 жовтня 1917 року був нагороджений найвищою відзнакою Британії, Хрестом Вікторії, королем Англії Георгом V, який, вручаючи відзнаку наголосив: «Ваш подвиг, один з найбільш відважних і героїчних в історії мого війська. За це прийміть мою подяку».

Розорання й заселення цілих земель було не менш подвижним, що розбудовувало Канаду. Такі подвиги тільки належали відважним. Всі труднощі, випробування не заламлювали, а зміцнювали гордість свого походження, скріплювали відповідальність до обов'язків в прибраній країні поселення.

Від 1891 року до 1914 року прибуло на поселення, – перша хвиля іміграції з України, – найбільш чисельна, переважно землеробів, з метою осісти на землях, які трималися свого кореня й в такому дусі виховували своїх дітей.

*Василь Крицевський
Український Гомстед – поселення 1945 р.*

Один письменник в 1931 році окреслив український блок поселення: «Кожне поселення – мала Україна, в якому щось чуже буде рідкістю, щоб лишило будь-який знак навіть на їхніх манерах. Милями можна їхати і тільки бачити їхні хати з солом'яними покрівлями... чути лиш українську мову дорослих поселення, відчувати буквальну дивовижність, яку час не зрушив для англо-саксонських поселенців в околиці.

“Ми чужинці тут”, – зауважив один і ця замітка наголошувала на єдність й незмінність сільськогосподарських українських колоній на заході Канади».

З основоположним утвердженням Української Католицької Церкви та Української Православної Церкви 1918 року, яка стала потужною силою національної приналежності, відчуваючи споріднення незалежності з Українською Автокефальною Церквою в Україні, почали громади зростати з братствами й організаціями.

Будували свої церкви, кредитівки, народні доми, засновували часописи, видавництва, рідні школи, послали дітей набувати вищу освіту до університетів.

Спільно громадами відзначали річно: Різдвяну «кутю», Великодне «свячене», вшановання Великого Кобзаря, Тараса Шевченка, який був для поселенців супроводчим світлом і духовною наснагою на нових поселеннях, надаючи назви світлих постатей української історії й літератури своїм заведенням.

Нові поселення прибирали другою батьківщиною, але ніколи не забували за рідну землю – Україну, український нарід й прибрану батьківщину називали чужиною. В церквах неслася молитва до Всевишнього, молилися за долю українського народу і його волю.

Протягом Першої Світової війни іміграцію припинено, але по скінченні війни і по втраті незалежності України, почав приплив другої хвилі імігрантів, не

значний великою кількістю, а значний потенціалом національної свідомості.

З прибуттям другої хвилі іміграції, з співпрацею та старанням розвивалися релігійні, культурні, громадські організації й установи для спільного розвитку українського суспільства в Канаді.

З другою хвилею, після Першої Світової війни прибули воюючі українських військ й національні провідники, яких неминуче переслідували б. По втраті української державності, вони знали, щоб здобути державу, треба здобути власними силами, присвятою ідеї з непохитною вірою боротьби за волю.

«Наша сила в нас самих» стали засадою зорганізування Українського Національного Об'єднання Канади в 1930 роках, початком якого була Українська Стрілецька Громада, послідовників українських національних військ. Приналежні організації: Організація Українок Канади ім. Ольги Басараб, Молодь Українського Національного Об'єднання, а також Українська Стрілецька Громада увійшли в історію, як об'єднуючі.

До УНО могли належати українці різних віровизнань й переконань окрім комуністів, які були досить прогресивними до завершення Другої Світової війни. Їм надавав підтримку Радянський Союз для ширення комуністичних поглядів у Канаді, що не прививалися, а насторожували канадське населення і деколи виникало тертя з національно-свідомими українцями.

Без жодного поповнення та несприйняттям поглядів народжених дітей в країні, такі угруповання самі собою анулюються, а ще без зовнішньої підтримки.

Національні погляди укріплювалися, зростали і не тільки зосереджувалися на взаємній допомозі імігрантам, але на допомозі українському народові в Україні. Наполягали на обстоювання їхніх прав, були голосом

оборони переслідувань тоталітарним комуністичним режимом, стали голосом мільйонів замучених голодом в 1932–1933 роках, висвітлювали ганебну несправедливість в часописах, як «Новий Шлях», заснований Організацією УНО, ознайомлюючи демократичні країни з правдивою неперекрученою історією України.

З другою хвилею іміграції ширилася національна свідомість, набирала сили поза межами країни, українська преса засуджувала жорстокі переслідування українського народу Москвою. Закриттям кордонів Союз позбавив будь-яких комунікацій не лише з українською іміграцією поза межами України, але з усіма демократичними країнами світу.

Західні землі України відчували польський тиск, і з тиском ще більш зростало відчуття національної приналежності та зв'язки з національним рухом.

Іміграція поза межами України понесла неймовірні втрати: вбивство Головного Отамана Симона Петлюри в Парижі й Євгена Коновальця – голови Проводу Українських Націоналістів в Роттердамі, в Голландії. Смерть Нестора Махна не просліджено і стає загадковою.

Комуна справлялася з усіма, що ставали на перешкоді в межах України і поза її межами, вимагаючи рабської повинності.

Погляди обстоювання прав українського народу поділяло українське зорганізоване суспільство в Канаді і щоб бути більш ефективними з'єдналися в 1940 році під одною репрезентацією Комітетом Українців Канади і не покладалися зокрема громади полагоджувати справи, що стосувалися українського суспільства з урядом, відповідальність полагоджувань перебрав Комітет з членством представників складових організацій.

Переписом населення Канади 1941 року менш-більш устійнено українських поселенців країни (Н. Дж. Гунчак «Канадці українського походження»).

Бюро статистики подало, що на той час Канада нарахувала 11,506.655 осіб, з них 305,929 своє походження зазначили українським і займали шосте місце етнічно.

Збільшення не приділяється іміграції, бо за двадцять років не аж така численність прибула. Визначення збільшення належить правильному зазначенню національного походження, а не приналежності до державної зверхності та приросту.

Найбільше українців проживало в степових провінціях, кожний десятий Манітоби, Саскачевану, Альберти визначився українцем. Більшість була zatrudнена в сільському господарстві.

Численна кількість українців лишала позитивні наслідки в усіх ділянках розвитку прибраної країни, побіч координації національних інтересів.

Палке захоплення волею з початків козацтва 16–18 століть наслідувало українських поселенців в Першу Світову війну й особливо в Другу Світову війну, під час якої включилися в лави військ на всіх відтинках військових заангажовань, утверджуючи лояльність країні й відданість обстоювання прав людей інших країн.

Українське суспільство наївно плекало сподівання, що війна не закінчиться тільки на розгромленні Німеччини та визволенні країн від нацизму, але сконцентруються демократичні країни на розв'язанні Радянського Союзу, не менш злочинного, та ширенні комуністичної загрозливої системи в світі.

Радянський Союз після війни не зменшив свої впливи, а прикладав найполегливіші зусилля для поширення.

З залізною заслоною перервалися всі зв'язки з родинами на Західніх землях України. Ніхто вже не повертався назад з Канади, як попередньо. Пропала мрія

доробком у Канаді придбати власне господарство на рідній землі.

Війна спричинила приплив третьої хвилі імігрантів, але не з України безпосередньо, а з Німеччини, де українці опинилися, перебували в переходових таборах переселення й не поверталися в Союз з причин неминучих політичних переслідувань.

Заходами старань Комітету Українців Канади, третя хвиля імігрантів прибувала до Канади з західних теренів Європи, здебільша політична.

Прибували фахівці й професіоналісти і майже всі залишалися по більших індустріальних містах, найбільш у південних частинах Онтаріо. Ті, що відбували контракти-зобов'язання в лісах, копальнях, в землеробів, скінчивши прибували в міста, а також молодь народжена в степових провінціях шукала ліпшого забезпечення.

Маючи скрайні національні переконання, об'єднувалися в новостворені організації, як Спілка Української Молоді, заснована ще в Німеччині, поширилася складовими приналежними організаціями на взірець Українського Національного Об'єднання і церковних громад.

Однаке всі вливалися в церковне життя українських церков, зміцнюючи громади. Почалася будова величавих храмів візантійського стилю, з дотриманням українських звичаїв, традицій. Організації набували свої осередки, літні оселі для виховання молоді. В українських осередках і при церковних громадах устатковувалися українські школи, драматичні гуртки, хори, танцювальні ансамблі, дотримувалися української мови й повчального слова Великого Кобзаря, Тараса Шевченка: «В своїй хаті своя правда і сила, і воля».

В 1951 році відзначили три хвилі українських імігрантів спільно, великим здвигом 60-ліття поселення

в Канаді, вшановуючи перших поселенців, які своїм потом розорали цілинні західні степи.

Попередньо Василь Єлиняк, один із перших офіційних поселенців в Канаді на урочистім зібранні в Оттаві, в столиці країни дістав почесне громадянство від головного судді Найвищого Канадського суду.

Бувший Прайм Міністер Канади і лауреат Нобельської нагороди, Лестер Б. Пірсон в 1966 році зазначив: «Наші українські поселенці їхньою старанністю, наполегливістю та винахідливістю здобули у відлюдних цілинних преріях нове життя для себе й нові багатства для їхньої прибраної країни. Всі канадці заборговані їм, загартованим першим поселенцям».

Завершення освіти загально реалізувало можливості поступу, щоб мати успіхи. Кожна генерація поповнялася фахівцями з осягненням вищої освіти, перевищуючи попередню.

Найменшою хвилею була третя іміграція, розпочата 1947 року, після закінчення Другої Світової війни, з найбільшим числом професіоналістів, професорів, фахівців.

Їхніми заходами засновувалися катедри слов'янських наук у Вінніпегу, Оттаві й Альберті. Тим часом друга і третя генерації започатковували фахове покликання.

В Альбертійському Університеті уведено українську мову на вечірніх курсах 1951 року. Навчання української мови вводилося в інші університети, в систему шкіл трьох сепових провінцій, а також провінція Онтаріо визнавала два кредити з закінченням Курсів Українознавства до вступу у вищі заклади, надаючи допомогу українським громадським школам.

При кінці двадцятого століття, в пропорційному значенні етнічного населення, українці в осягненні вищої освіти, були на другому місці після жидів.

Починаючи з 1913 року, як першого українця вибрано до провінційного парламенту Андрія Шандро, а в 1926 році Михайла Луховича до федерального, українці почали відогравати важну роль на політичній арені та вкладом в течію життя Канади.

За три періоди – три хвилі іміграції українців, за 78 років 1969 року після досліджень подаються підсумки:

«На цей час населення українського походження Канади становить пів мільона, з них вісімдесят процентів народжених в Канаді.

Найбільше досягнення української іміграції було в сільському господарстві, в розоранні тисячів гектарів цілих степів і їх продуктивності.

Протягом 78 років було 63 провінційних послів, 13 федеральних, 3 сенатори й лейтенант губернатора провінції.

Біля десяти тисяч добровільно взяло участь у Першій Світовій війні, а сорок тисяч у Другій Світовій війні.

Біля одної тисячі існує українських церков на канадській землі, понад шість тисяч українських учителів, двісті професорів університетів, а десь коло десяти тисяч навчається в університетах.

Засновано шістдесят українських кредитових спілок з великим вкладом заощаджень.

Понад сто книжок та памфлетів в англійській та українській мовах друкується річно в сімох видавництвах та 35 часописів виходить регулярно».

Вінніпег був видавничим центром. В один час мали в продажі такі видання:

ВИДАННЯ

КЛУБУ ПРИЯТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ

I СЕРІЯ

- 1—2) О. Гай-Головко: „ПОЄДИНОК З ДИЯВОЛОМ” — два томи. Ціна за два томи \$2.75.
- 3—4) В. Чапленко: „ЛЮДИ В ТЕНЕТАХ” — сатирична повість у двох томах. Ціна за 2 томи \$2.50.
- 5) Іван Смолій: „КОРДОНИ ПАДУТЬ” — повість, один том. Ціна \$1.50.
- 6) Юрій Тис: „ШЛЯХАМИ ВІКІВ” — історичні оповідання, один том. Ціна \$1.25.
- 7) Л. Мосендз: „ЛЮДИНА ПОКІРНА” — Ціна \$1.25.
- 8—9) Рекс Біч: „ЗАЛІЗНИЙ ШЛЯХ” — 2 томи, повість з піонерського життя на Алясці. Ціна за 2 томи \$2.50.
- 10—11) Василь Радич: „МАКСИМ ЗАЛІЗНЯК” — 2 томи, історичний роман. Ціна за 2 томи \$2.50.
- 12) Микола Гоголь: „СТРАШНА ПОМСТА”. Ціна \$1.50.

II СЕРІЯ

- 13—15) „ПРИГОДИ МОЛОДОГО ЛИЦАРЯ”, (випродано).
- 16) І. Лобода: „ВОНИ ПРИШЛИ ЗНОВУ”, роман з фінляндсько-большевицької війни, 1 том. Ціна \$1.25.
- 17) С. Васильченко: „НОВЕЛІ”, один том. Ціна \$1.25.
- 18) В. Бірчак: „ПРОТИ ЗАКОНУ”, істор. пов. Ціна \$1.25.
- 19) Юрій Тис: „МАРКІЗА”, істор. опов. Ціна \$1.25.
- 20—21) В. Лопушанський: „ПЕРЕМОГА”, повість з визвольної війни. 2 томи. Ціна \$2.50.
- 22—24) Сава Криlach: „САМОСТІЙНИК”, 3 томи. Ціна \$3.75.

III СЕРІЯ

- 25) З ПОДОРОЖІ НАВКОЛО ПІВСВІТУ. Ціна \$1.25.
- 26—28) М. Шарик: ДІТИ ВІЙНИ, 3 томи. Ціна \$3.75.
- 29) З ПОДОРОЖІ ПО АМЕРИЦІ. Ціна \$1.25.
- 30) Іван Франко: „ПАНСЬКІ ЖАРТИ”. Ціна \$1.25.
- 31) З ПОДОРОЖІ ПО СКАНДІНАВІІ. Ціна \$1.25.
- 32) Е. Яворівський: ВОЖДЬ 100.000-НОЇ АРМІІ. Ц. \$1.25.
- 33) З ПОДОРОЖЕЙ ПО КАНАДІ. Ціна \$1.25.

ПЕРЕДПЛАТА НА III-ТЮ СЕРІЮ ЗА 12 КНИЖОК ВІНОСИТЬ \$9.00.

Наша адреса:

UKRAINIAN BOOK CLUB

P. O. Box 3597 Sta. B., Winnipeg, Canada.

Канадський Інститут Українських Студій при університеті Альберти в Едмонтоні розпочав працю в 1976 році і став провідним західним центром із вивчення історії України та участі науковців у розвитку історичної науки на національному і міжнародньому рівні.

Коли Генеральний Губернатор Канади Едвард Шраєр мав авдієнцію з королевою Англії, Єлисаветою Другою, він повіз їй українську Різдвяну «кутю», як спадщину своєї бабусі.

Сенатор Павло Юзик був першим ініціатором уведення Багатокультурності, що прибрало чинність.

Р. Гнатишин удостоївся бути Генеральним Губернатором Канади, наставленим представником англійської корони.

Лиш завдяки послів Палати й членів Сенату українського походження Канада, як держава визнала голод 1932–1933 років геноцидом українського народу.

Українці у вільному світі мали почесний і дуже відповідальний обов'язок – допомагати українському поневоленому народові в його змаганнях до державної незалежності всіми силами, а саме:

інформувати вільний світ про боротьбу українського народу з московським комуністичним зверхництвом, злочинну політику національного гніту, економічного взиску України, народовбивства й русифікації.

Щоб українці на поселеннях могли одним могутнім голосом висвітлювати злодіяння комуністичної системи в правдивому світлі, створено в 1967 році найвищу громадську надбудову вільних українців поза межами України – Світовий Конгрес Вільних Українців з завданнями: допомагати українському народові здобути незалежність й чергове завдання зберігати національну ідентичність та плекати й передавати з роду в рід українську мову, культуру, традиції.

Під патронатом Комітету Українців Канади та патронатом Світового Конгресу Вільних Українців відбу-

вались монументальні відзначення історичних подій українського народу.

Християнство було твердинею українського народу, віра перемоги добра над злом, морального виховання, яке надавало характерні своєрідні риси з покоління в покоління, тоді як атеїзм починається і кінчається в одному слові безвір'я.

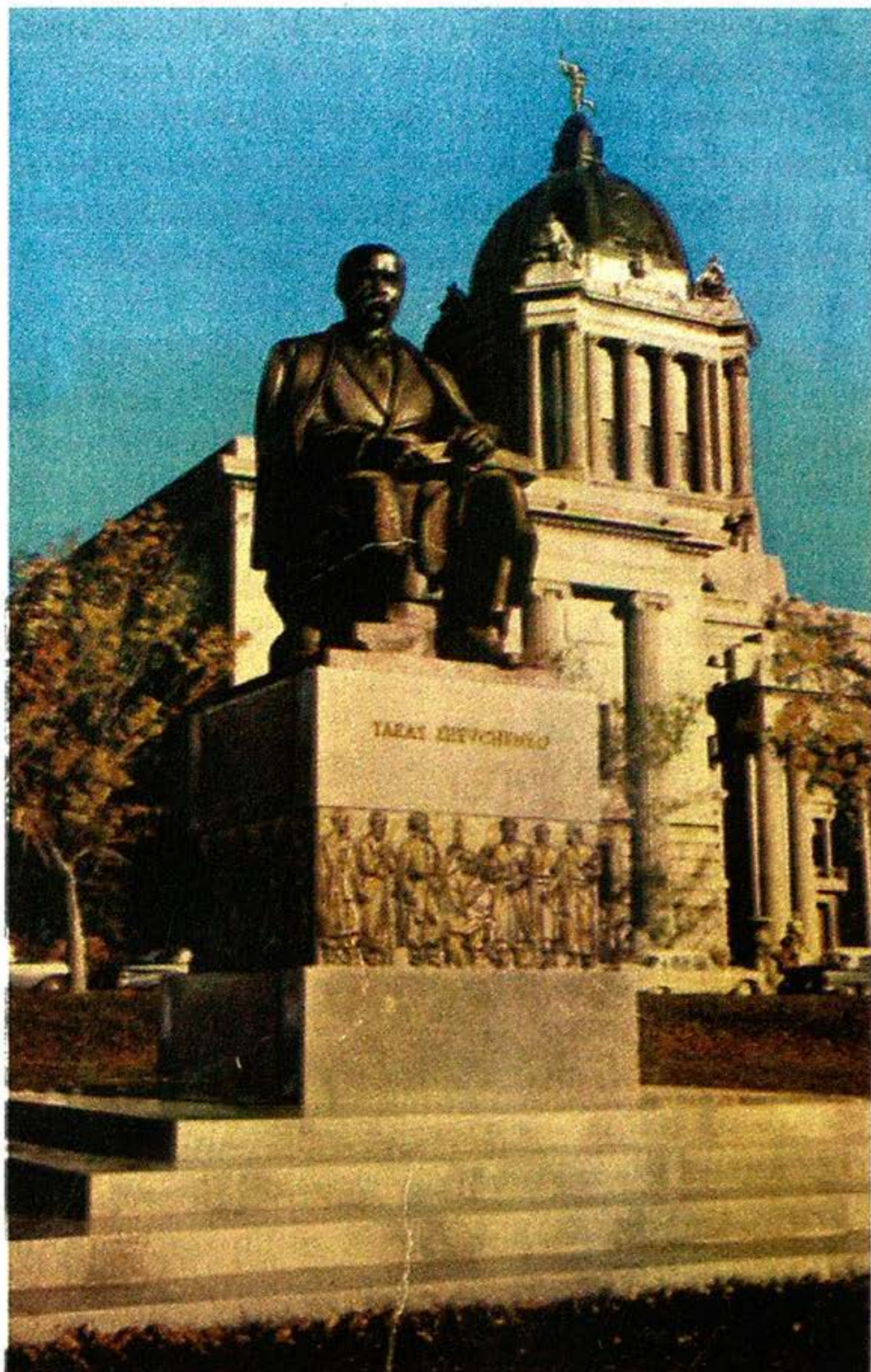
В Канаді торжествено відзначили в 1988 році 1000-ліття прийняття християнства, хрещення у водах Дніпра.

Відзначення роковин голоду 1932 – 1933 років, особливо ключових річниць: 40-річчя, 50-річчя, 75-річчя усіма поселенцями поза межами України й старанням привели до визнання демократичними державами голоду та геноцидом багатьма, який ще й тепер Москва старається затьмарити з своїми поплентачами, маючи достовірені архівні докази.

З розвитком технічного удосконалення, навіть за тисячі років аналізом установлять причину смерті замучених голодом. Скриття перериттям всієї української землі та знищення останків реально неможливе й затьмарення не вічне.

Ще у вісімдесятих роках минулого століття, перед крахом, Союз заперечував право народжених там зрікатися всесоюзного громадянства, вибираючи канадське. Ті, що попадали в цю категорію, не мали за поруки безпеки канадським громадянством, відвідуючи Україну. Союз наполягав на повну повновладність українців, народжених в Україні, а проживаючих поза її межами. Навіть посягав на українців народжених в Канаді, як на власне майно, спадщину.

Так визначали українців: «Українці в Канаді поширено й багато більш зорганізовані ніж інші угруповання в суспільства, яких мета дотримуватися спадкової мови та поповняти розвиток української культури».

*Пам'ятник Тараса Шевченка
відкритий у століття смерти Поета
і 70-ліття українського поселення
в Канаді, перед Парламентом Манітоби,
9 липня 1961 р.*

Ніколи не покидала українців мета боротьби за незалежність України. Українці, будучи вольнолюбними, обстоювали права всіх народів мати «свою правду в своїй хаті», тому ніколи не губили надії в досягненні мети.

Сторічне поселення українців у Канаді відзначали 1991 року в рік проголошення Незалежності України, їхнього кореня, за який друга і третя генерації перших поселенців не забували.

В Гамільтоні (Онтаріо) біля міської управи поставлено пам'ятник – родина перших поселенців увіковічує пам'ять всіх, що ступили на землю Канади.

День Незалежності України, як «свято святих» відзначається річно, блакитно-сині прапори мають. Але найважливішим піднесенням національного стяга, поза межами України, запорукою незалежності, засвідчує піднесений стяг в Об'єднаних Націях, рівний між рівними.

Українці пропам'ятними віче, доповідями, зведенням пам'ятників вшановували історичні події, символічні постаті полеглих в боротьбі за волю України, український нарід розсіяний по світі й на Богом даній рідній землі.

Пам'ятники не Тарасу Шевченку, а на пошану Тараса Шевченка, національного пророка і його віщого слова, українці зводили своїми коштами – дотаціями в різних країнах, не забуваючи землю Вашінгтона, де в самій столиці Сполучених Штатів Америки мовчазно «його дума, його пісня» живе і не загине.

Скульптор світової слави Молодожанин спричинився до виконання багатьох проектів.

Біля пропам'ятних монументів, українські громади вшановують пам'ять і роковини.

А до скромного пам'ятника з дикого канадського каменю на українській оселі Українського Національного Об'єднання в Гакстоні, Онтаріо кожного року прилучуються до молитви за спокій душ замучених голодом 1932–1933 р. громада й представники Збройних Сил України, що тимчасово перебувають в околиці.

*Пам'ятник вшановання 100-річчя поселення в Канаді,
1991 р. Гамільтон. Онтаріо*

City of Hamilton

PROCLAMATION

WHEREAS, Canada is a Country of freedom that opened her doors to Ukrainian immigrants 80 years ago; and

WHEREAS, those immigrants and their subsequent generations became an integral part of the multicultural Canadian society; and

WHEREAS, through their toil, these Canadians have achieved impressive positions in the fields of agriculture, industry, commerce, education and politics; and

WHEREAS, over 10,000 Canadians of Ukrainian origin reside in the City of Hamilton and vicinity; and

WHEREAS, on January 22nd, 1971, Ukrainians of the Free World commemorate the 53rd anniversary of the Proclamation of Independence of Ukraine;

NOW THEREFORE, I, Victor K. Copps, Mayor of the City of Hamilton, do hereby proclaim January 22nd, 1971, as

"UKRAINIAN INDEPENDENCE DAY"

in the City of Hamilton, and take this occasion to appeal to all residents of this City, regardless of their ethnic origin, to reflect upon:

WHY, the Soviet Communist Regime exhausts Ukrainian resources for the augmentation of its military oppression, rather than for the well-being of the people of Ukraine;

WHY, the Soviet Communist Regime in the last half century subjugated many other nations in Europe and Asia, and continues to infiltrate the Far East, Africa and South America;

WHY, the terrorists, trained by this Regime aspire, even on Canadian soil, to create chaos and bring about the overthrow of democratically elected institutions;

WHY, the Communist Regime destroys churches and persecutes its followers, forbids its citizens to leave the USSR, prosecutes and punishes those who try to escape, all designed to create fear in the enslaved people of the USSR;

I am certain that such reflection will make obvious the reason that the young Ukrainian nation fell prey to the same threat prior to 1920 that now stands before the free world, and I urge residents of Hamilton to join with the Ukrainian Canadian Committee in commemorating the anniversary of Ukrainian Independence in the hopes of speedy liberation of the Ukrainian nation as well as a life of freedom in their free democratic Ukrainian National Republic.

Victor K. Copps,
Mayor.

January 22, 1971.

Двохсторонна – двомовна прокламація – 1971 р.

УПРАВА МІСТА
Гамільтон Онтаріо

П Р О К Л А М А Ц І Я

ТОМУ, що Канада, країна свободи, 80-ть років тому відкрила двері
теж для українських емігрантів;

ТОМУ, що вони й їхні діти та внуки стали інтегральною час-
тиною багатокультурної канадійської спільноти;

ТОМУ, що вони своєю працею добилися визначних позицій в рі-
льництві, промисловості, торгівлі, науці, професійному
житті та політиці;

ТОМУ, що понад 10,000 канадійців українського походження жи-
ве в місті Гамільтоні та в його околиці;

ТОМУ, що 22 січня 1971 року українці відзначають 53-ту річ-
ницю відновлення незалежності України;

Я, Віктор К. Капо, посадик міста Гамільтону проголошую день
22-гого січня 1971-го року

ДНЕМ УКРАЇНСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

в місті Гамільтоні та закликаю всіх мешканців цього міста, не-
залежно від їхнього етнічного походження, подумати

ЧОМУ самостійна демократична Україна була завойована мілітар-
но й насильно включена до ССРСР?

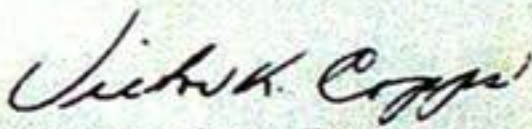
ЧОМУ комуністичний режим в ССРСР експлуатує понад 40 мільонів
українського населення і використовує багатства України
не для добробуту того ж населення, але для збільшення
мілітарної потуги ССРСР?

ЧОМУ імперія ССРСР в останньому півстолітті поневолила багато
інших народів Європи, Азії і намагається опанувати Блі-
зький Схід, Африку й Південну Америку?

ЧОМУ вишколені комуністичним режимом терористи намагалися
наріть на терені Канади внести замішання і довести до
усунення демократично вибраних урядів?

ЧОМУ комуністичний режим нищить церкви, переслідує віруючих,
забороняє своїм мешканцям покидати територію ССРСР, су-
дить і суворо карає тих, ^опробують відістатися з ССРСР, і
запугує незадоволених мешканців імперії?

Я певний, що всі люди доброї волі, думаючи серйозно, зрозуміють,
що молода Українська Держава впала жертвою тої ж самої загрози,
яка стоїть перед нами тепер, та що мешканці міста Гамільтону до-
лучаться до святкування Комітету Українців Канади з нагоди Дня
Української Незалежності бажаючи народові в Україні скорого ви-
зволеньня і свободного життя у вільній демократичній державі.

Посадник міста Гамільтону

Двохсторонна – двомовна прокламація – 1971 р.

2010 р.
Монументи
«Борцям за волю
України»
Оквілл, Онтаріо,
Канада

На «Зелені свята», на меморіальному цвинтарі св. Володимира в Оквіллі, між Гамільтоном і Торонтом біля монументів «Борцям за волю України» українці вшановують їхню пам'ять, а також повсюди в Канаді.

Фундація ім. Тараса Шевченка у Вінніпеґу зміцніла з роками. З рамени Фундації, так само як з рамени КІУС – Канадського Інституту Українських Студій при університеті Альберти в Едмонтоні надаються стипендії для досягнення вищої освіти, допомога виданням в Канаді проектам дослідження, діючим мистецьким ансамблям традиційного характеру.

Після довгорічних наполягань на уряд й обговорення правопорушення українських поселенців інтернуванням у Першу Світову війну, клеймуючи їх австрійцями, – тогочасною ворожою приналежністю, – українське суспільство дістало визнання. Фундації ім. Тараса Шевченка призначено відшкодування на дослідження.

Фундація послідовно винагороджує відзнакою Тараса Шевченка – найвищою українською почесністю в Канаді, визначних діячів в українському секторі. В березні 2011 року нагороджено відзнакою Прайм Міністра Канади Стівена Гарпера.

На взірець допомогових акцій Канади іншим країнам, українці постійно допомагали потребуючим в Південній Америці, особливо підтримували українські колонії в Бразилії.

З 1991 року акції допомоги зосередилися на допомочі Україні в різних галузях. Постала потреба поповнити бібліотеки зарубіжними, перед тим недоступними й забороненими, українськими виданнями. Зосереджувалася допомога на допомочі обездоленим родинам й дітям в сиротинцях.

2007 р.

*Гості на оселі Гакстон, Онтаріо –
Збройні Сили України. Канада*

2010 р.

*Вшановання жертв Голодомору 1932–1933 р.
Українська оселя в Гакстоні, Онтаріо, Канада
Беруть участь у вшанованні Збройні Сили України
Процесія до пам'ятника*

Л. Тиховська

В СТОЛІТТЯ ПОСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ КАНАДИ

Лишали дім, батьківську стріху,
Дідівський лан, землю свою
Із грудкою її святої
Ішли в незнану чужину.

Ішли із грудкою на грудях,
Із Кобзарем, як святощі землі,
Життя творити й будувати
На вільній прибраній землі.

Рушник вишиваний стелили
В цілинний степ і для других,
Вітали серцем і душею
Братів далеких і близьких.

Тернистий шлях, часи зневір'я,
Не раз була тяжка пора,
Джерелом надхнення і сили
Ставало слово Кобзаря.

Церкви й громади будували,
Щоб рідна мова там жила,
Щоб діти вчились шанувати
Повчальне слово Кобзаря.

В добрі на волі не забули,
Земля дідів в серцях жила,
Рушник вишиваний стелили назад
З пророчим словом Кобзаря.

Проснувся світ, аж затрусився,
Стряслась зі сну рідна земля,
Пройшло століття і діждались,
Воскресло слово Кобзаря.

Надія в Бозі, міць в народі,
У віщім слові Кобзаря,
І порозкиданих по світі
Єднає всіх мати-земля.

І, Україно, ти єдина
Земля святая нас усіх,
Майбутнє нашого народу
Тримаєш ти в руках своїх.

ПОСЛІДОВНІСТЬ ІМІГРАЦІЇ

Знеможені переслідуванням й виснажені постійною напругою старалися використати єдину нагоду прорватися на Далекий Захід в час запеклої війни німецьких та радянських військ.

Непевне майбутнє, наражуюча небезпечність в дорозі, в яку пускалися, як «в світ заочі», ставали більшою запорукою боротьби за існування ніж настигаюче повторне пережите минуле повного тоталітаризму.

Опинивши на Далекому Заході, в Канаді, як третя хвиля української іміграції, з вийняtkовою присвятою послідовности посилювали потенціал української ідентичности, як нації, поза межами України.

Нарис призначеної долі одного з імігрантів третьої хвилі, Леоніда Ліщини подає Михайло Слабошпицький на сторінках «Літературної України», 2 вересня 2010 р.

ПОРТРЕТ ЗБЛИЗЬКА

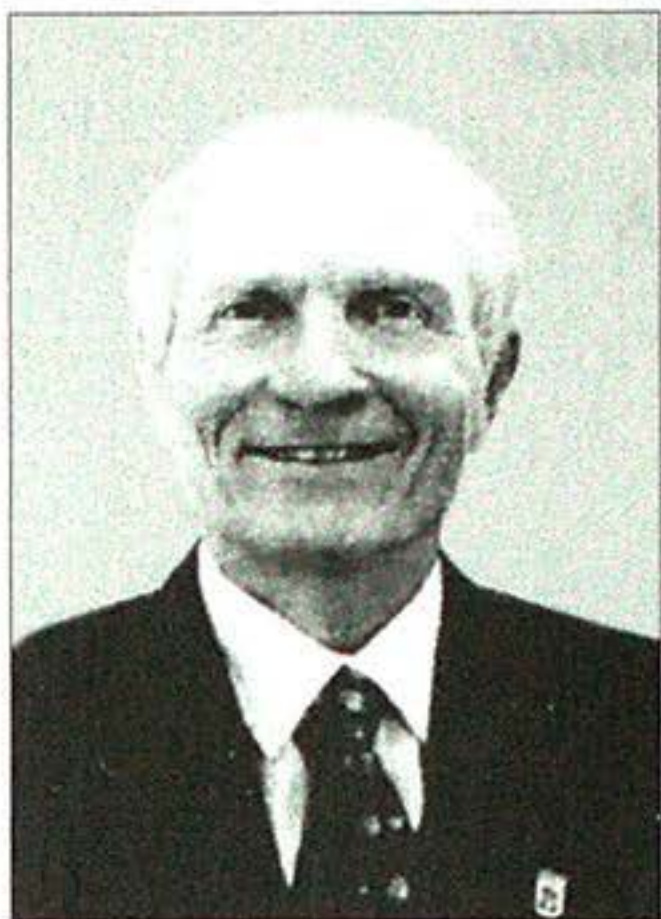
2 вересня 2010 року

Парадоксальна ситуація. Леонід Ліщина, здається, постійно присутній в Україні, будучи фізично відсутнім у ній. Вручають премії переможцям Міжнародного конкурсу з української мови імені Яцика – звучить ім'я Леоніда Ліщини з Торонто. Володарі його премій є на сьогодні в усіх областях України – він один із небагатьох, хто підтримує конкурс од його початків. Відбулося десять мовних марафонів – Ліщина меценат усіх десяти. Власне, вже й Одинадцятого – днями передав до Ліги українських меценатів кошти на премії імені своїх батьків для школярів, студентів та вчителів. Окрім того, він допоміг видати в Україні не одну важливу українську книжку.

Характерні для нього й такі вчинки. Прочитавши якийсь важливий художній твір (так було і з Халебським, і з Кюстіном, і з «Чорним Вороном» Василя Шкляра), Ліщина зауповував певну частину накладу й прохав передати книжки до шкільних та університетських бібліотек. Зрештою, добродійництво Ліщини – окрема тема. Досить тут лише сказати, що, не будучи навіть нятяком на мільйонера, він охоче підтримує чи не всі українські проекти.

Якось він розповідав мені таке: 22 листопада 1991 року він прилетів в Україну після 47 років розлуки. Мені легко все те уявити. Київ. Музеї, пам'ятники, книгарні, залюднені майдани...

Звичайно ж, його цікавить усе. В обличчях людей він прагне прочитати їхні думи й надії. 1 грудня відбудеться

референдум, який вирішить, чи хоче українська людність мати свою державу. Того ж дня обиратимуть президента України. Хто ним буде? Слухає прогнози людей, радує їхній оптимізм. Потім він про все те докладно напише в нарисі «В Україні після 47-ми років», опублікованому на сторінках журналу «Молода Україна» й згодом передрукованому цілою низкою видань в Україні.

Він стояв біля пам'ятника Шевченкові в університетському парку і згадував, як 1961 року в Вінніпезі й 1964-го у Вашингтоні усією родиною Ліщини брали участь у відкритті пам'ятника поетові. Дивився по телевізору фільм «Жнива розпачу» за книжкою Роберта Конквеста й згадував, що вперше його побачив у Канаді, де він і був знятий. А при тому згадувалися йому й усі жалобні маніфестації українців Торонто, які намагалися повідати світові про безпрецедентний геноцид, що його зазнала нація у ХХ столітті, тому столітті, у якому було сказано стільки високих слів про торжество гуманізму.

За кілька днів він відчув себе в Києві майже киянином. І разом із тутешніми людьми піймав себе на передчутті історичних змін у долі свого народу.

Комуністична імперія агонізувала. Цього не міг не помітити хіба що сліпий.

Потім він не раз чув: «державну незалежність нам подали на блюдечку» або «незалежність упала нам із неба», мовляв, не треба було й боротися за неї, настав час – і все розв'язалося само собою...

І він не міг не подумати про все те, що записано в нашій історії. Про століття боротьби. Про поразки й жертви. Думав про своїх батьків, на чие життя поклала карби

національна історія. Ще сім років тому його мати Віра Ліщина свідчила представникові Сенатської Комісії США в Торонто про страшний голод, яким комуністичний режим тотально вигублював українську людність. Бережливий до документів син зберіг материні свідчення, і я теж міг їх прочитати.

На запитання про колективізацію Віра Ліщина відповідала: «Люди не хотіли йти в колектив. Їх заганяли силою. Багатьох повисилали. Вивозили на Сибір. Жінки вибігали з дрючками, з кочергами, ганялися за комсомольцями, за комуністами...» На запитання, чи був голод у Росії, вона сказала: «Ні. В Росії голоду не було. Бо коли з України тікали люди в Москву чи в Ленінград, то звідтіля, хто міг, привозили і муку, і пшоно, і цукор, там все було. А тепер якщо скажете росіянам, що в Україні був голод, то вони не вірять. Кажуть, що то неправда...»

Учительський син із Чорбівки Кобеляцького району на Полтавщині, Леонід Ліщина ще дитиною ступив на дорогу всенародної біди. У той голод йому було неповних три роки. Але найгостріші його спогади – з пізнішого часу. Тоді він уже починав розуміти навколишню дійсність: «Але як минуло (мені. – М. С.) в 1939 році 9 років, я часто переживав. Боявся, що арештують тата. Мій тато, Андрій, розказав мені: що три його брати – Касян, Іван, Павло (14 років) та сестра Марія (12 років) з батьком і матір'ю були вислані в 1929 році до Вологди; що господарство забрали в колгосп; що дві сестри – Софія (26 років) і Марфа (24 роки), які не були вислані, бо жили окремо від батьків, бояться за своє майбутнє; що брата Василя (теж не був висланий) переслідували і що він 15 березня 1934 року, маючи 29 років, згинув у загадкових обставинах, попав під потяг, на яким працював машиністом; що брата Феодосія 21 лютого 1921 року розстріляли більшовики на 22-му році життя. Розстріляли в рідній Ганнівці, 40 кілометрів

на північ від Кривого Рогу. Він, як телеграфіст-залізничник, був мобілізований і служив у Петлюри. Ціль розкуркулення була зламати хребет працюючого і чесного українського селянина. Зробити з нього слухняного раба. Накази про конфіскацію майна і висилку йшли з Москви. Виконавцями часто були місцеві яничари. Якщо таких не знаходилось, Москва слала своїх», – писав Леонід Ліщина вже з дистанції часу, окидаючи пильним поглядом пам'яті і своєю долю, і долю родини, й увесь український історичний пейзаж.

З Києва він поїхав до Донецька. Зустрічі з родичами. Жадібно вислуховує їхні життєві одіссеї. Арешти, переслідування, заслання, бідування. Усе це під його невтомним пером ляже на папір суворими і точними словами. Опише поміж усіх двоюрідного брата, також з іменем Леонід, який народився в ГУЛАГу й ціле життя тремтів, бо ж син репресованих і родичі за кордоном. Мало не щоденні стреси не минули даремно – озвалися діабетом. Для автора спогадів національна історія складається із такої конкретики: доля твоїх батьків, близьких, друзів.

...Він їде автобусом із Донецька до Полтави. Пейзаж пізньої осені за вікном. Його думки снуються довкола вчорашнього дня. Вже завтра – 1 грудня. Як проголосує Україна?

У тітки Олени в селі Біликах, що за 5 кілометрів од Чорбівки, де він побачив світ, Леонід запитує, яким буде голосування. Тітка, анітрохи не вагаючись, відповідає: «Усі чисто проголосують за незалежну Україну». Пізніше, як радісно відзначив він у нарисі, з'ясувалося: «95 % полтавчан голосували за незалежність...»

Минає тиждень, і він, переповнений враженнями, повертається до Торонто. А з учорашнього й позавчорашнього дня дивляться на нього десятки облич людей, яких йому пощастило запізнати в Україні за такий

короткий час. Він везе з собою впевненість: Україна не просто вже є – Україна буде!

Чи міг він повірити в те, що стане свідком цих історичних подій? Про таке навіть і в гадках не було, особливо тоді, коли 1943 року вчительська родина Ліщин з трьома дітьми (тринадцятирічний Леонід – старший) вирішила рушати на Захід, назустріч невідомому, але подалі від комуністичного «раю». Вozами – разом з іншими втікачами – вони проїхали півтори тисячі кілометрів й опинилися у Словаччині. Але навіть не встигли тут з полегшенням зітхнути, як німці забрали в них коней, а всіх утікачів гвалтовно погнали трудитися на рейх. Там Леонід працював разом з матір'ю на фабриці аж до того дня, коли фабрику захопили американські війська.

Навряд чи йому в те вірилося і в таборах переміщених осіб поблизу Мюнхена. Адже було відчуття, що в Україну дорогу назавжди закрито. До речі, в таборах Леонід навчався в українській гімназії і знав, що завтра чи післязавтра родина виїде в якусь із країн західного світу. Тисячі українців переселялися до США, Канади, Великої Британії, Франції, Австралії, Аргентини, Бразилії, де, по суті, доводилося починати життя спочатку.

Ліщини потрапили до Канади. Згідно з контрактом Леонід працював у провінції Альберта на цукрових буряках. Тут же пощастило завершити середню освіту. Після переїзду до Торонто закінчив інженерний факультет тамтешнього університету. Очевидно, аж тоді відчув якусь постійність і логічніший перебіг у своєму житті.

Я познайомився з ним сімнадцять років тому в Торонто. Як і з багатьма найкращими тамтешніми людьми, звів мене з Леонідом Ліщиною Олександр Харченко, який разом із ним був співредактором популярного часопису «Молода Україна» (на жаль, часопис уже

перестав виходити). Була й відома радіопрограма з цією ж назвою, де Ліщина значився однією з головних дійових осіб – він добирав матеріал і вів передачі.

На мою думку, найбільше йому до душі – і колись, і нині – журналістика. Я читав його нариси і статті, і мене завжди радувало їхнє фактографічне багатство, вміння автора зосереджуватися на найважливішому й узагальнювати його. Характерний приклад того – і вже згадуваний нарис про подорож в Україну після довгої розлуки, і біографічні силуетки про матір – бл. п. Віру Ліщину, про свою вчительку Раїсу Темертей, а також про Жоржа Тухачевського, що пожертвував 350 тисяч доларів для українського посольства в Оттаві.

До речі, то була перша стаття Леоніда Ліщини, яку я прочитав у подарованому Олександром Харченком свіжому числі «Молодої України». Мене вразив приклад чоловіка, про якого оповів Ліщина. Полтавець Тухачевський жив у Торонто одинаком. Там, у рідному краю, у двадцятих і тридцятих роках лишилися розкуркулення родини, заслання до Сибіру, сирітство. Як і Ліщини, потрапив під час Другої Світової війни до Німеччини. Потім, з 1948-го, – у Канаді, де вів вельми скромний спосіб життя; тільки на книжки не шкодував грошей. Зібрав прекрасну бібліотеку. Після здобуття Україною незалежності подарував зі своєї книгозбірні 3000 томів Київському державному університетові імені Тараса Шевченка. Це були видання з міжнародного права, з історії дипломатії, наукові біографії визначних людей усього світу, політологічні праці. Усі книжки – англійською. Тухачевський вірив, що в Україні підростає покоління справжніх інтелектуалів, які добре володітимуть англійською, що стане ключем до світу.

Потім ми говорили з Ліщиною про княжі дари Тухачевського, якого невдовзі не стало серед живих. Ліщина

зі справжнім пієтетом розповідав про подвижництво Тухачевського. Це в нього рідкісна риса – віддавати належну честь тим людям, які її заслуговують своїми вчинками. Здавалося б, а як же інакше? Але чи в багатьох людях ми те спостерігали? Так часто доводиться чути всілякі інсинуації, наклепи, плітки. І це – не виняток, а життя як життя. На жаль, звикнувши до цього, починаєш сприймати його як належне. І приходить розуміння: ось тому ми – грішні люди, а не ангели.

Ліщина – з тих, хто високо тримає етичну «планку». Він до ригоризму послідовний у своєму правдошукацтві й дотримуванні високих принципів. Незалежно від того, чи це йдеться про речі високі й масштабні, чи зовсім про дрібні. Отут він ніколи не звертає з дороги. Манівці залишаються осторонь. Правило, що виросло в особистий закон життя.

ДОПОМОГА

Окрім допомоги з рамени різних організацій, церковних громад й установ та допомоги родин родинам, значні фонди приділяються особисто меценатами, на різні проекти, як зокрема Фонд Ганни Мазуренко з Торонто (Канада). Її Фонд фінансує проекти закупівлі медичного обладнання для дітей в Україні.

Д-р Олександр Мандюк, головний лікар Західньо-українського дитячого медичного центру перед смертю приготував короткі слова вдячності та шани Ганні Мазуренко, що наголошує на всі допомогові акції:

«Щедрість наших сестер та братів у Канаді продовжує мене вражати, їхня великодушність та посвята Україні є свідченням міцності цієї гілки українського родоводу. Ми, що живемо на землі нашого родинного дерева, продовжуємо зміцнюватися при підтримці, яку отримуємо від наших сестер та братів зі своєї другої Батьківщини. Тож нехай Канада та її українці ростуть і процвітають на віки» («Новий Шлях», 24 березня 2011 р., Торонто, Канада).

Ганна Мазуренко

Допомога продовжується. В липні 2011 року на оселі Українського Національного Об'єднання Канади «Сокіл» на озері в Гакстоні, Онтаріо перебували дітисироти з школи-інтернату з Нікополя.

ДІТИ З УКРАЇНИ ГОСТЮЮТЬ У КАНАДІ

Надзвичайно важливий проект, затверджений на Крайовій Конференції Організації Українок Канади, яка відбулася минулого року в Монреалі, втілюється у життя. Голова КУ ОУК Ярослава Івасиків, яка останніх кілька років їздила в Україну працювати в літніх таборах для дітей-сиріт, організовуваних Канадським Фондом «Дітям Чорнобиля», запропонувала запросити дітей з одного із сиротинців України в Канаду для ознайомлення з українською громадою Канади, ровесниками-канадцями та для відпочинку на таборі «Сокіл» у Гакстоні неподалік Торонто. Підготовка велася протягом кількох місяців – пані Слава зайнялася пошуком спонсорів і фондів, організацією перебування дітей в Канаді та багатьма іншими речами, які щоразу виникали у процесі підготовки цієї поїздки.

І ось десятеро дітей – сім хлопчиків і три дівчинки з їхнім виховником Станіславом Клінгом прибули до Канади наприкінці червня. Їх гостинно зустріли і заопікувалися ними членки ОУК на чолі з енергійною головою Крайової Управи Ярославою Івасиків.

У перший тиждень перебування в Торонто дітей оглянула лікар-окуліст Марта Вітер і чотирьом із них приписала та виготовила окуляри. Також лікар-дентист Галина Пенцак перевірила дітям зуби і почала лікування. Причому, всі послуги були надані цілком безкоштовно.

Одного із хлопчиків, Руслана, який має деформовану ніжку, оглянули три спеціалісти в Hugh MacMillan Bayview Hospital. Лікарі зробили висновок, що для того, щоб дитині було краще ходити, потрібно виготовити

*«Новий
Шлях»,
четвер,
14 липня
2011 р.
Торонто,
Канада*

спеціальне пристосування для взуття. Звичайно, що воно доволі коштовне. Але, на щастя, наша громада має щедрих людей, справжніх меценатів, і пан Михайло Калимін пожертвував 5 тисяч доларів спеціально на це.

3-го липня діти поїхали на два тижні на табір «Сокіл» у Гакстоні, де зможуть гарно відпочити, покупатися в озері та насолодитися чудовою канадською природою. Того дня на оселі відбулася перша літня Служба Божа, яку супроводжував хор «Боян».

Дітям дуже сподобалось, а господарям було надзвичайно приємно бачити щасливі обличчя гостей. Та вдячність і непідробна щирість, які випромінювались з очей дітей, не залишили б байдужими навіть камінь.

Діти перебуватимуть на таборі два тижні і повернуться до Торонто 17 липня. Організатори поїздки звертаються до української громади з проханням відвідати дітей в Інституті Св. Володимира, де вони будуть проживати, і провести з ними час, а хто може допомогти — долучіться і внесіть свій вклад у цю важливу і благородну справу, зробіть перебування дітей у Канаді справді незабутнім.

ЧЕТВЕРТА ХВИЛЯ

Залізна заслона спричинила застій української імміграції з меж України. Після прибуття з таборів ДіПі-переселенців з Німеччини третьої хвилі імігрантів до Канади, прибували українці з Англії та Південної Америки після декількох років перебуття там.

При кінці п'ятдесятих років минулого століття дехто мав можливість прибути з Польщі, а саме: переселенці з Лемківщини або ті, що повернулися з висилки з Казахстану, яких поселили на «відзисканих землях». Вони потребували поручителів.

Під час розгару війни, багато, лишаючи родину, відходили на Захід. Попавши в Канаду, розшукували родину в Польщі, використовували дану нагоду, старалися добитися їхнього приїзду й заопікуватися ними.

Родину Івана М. в Гамільтоні взяло роки поки всі змогли сісти за один стіл. Спочатку в 1959 році, після п'ятнадцяти років, як востаннє бачилися, прибула дружина з наймолодшим сином, а згодом кожного року приєднувалися: два сини й дочка з родинами.

Прибули також свати, але вже старшим віком було тяжче привикати до обставин, інших звичаїв, чужої мови, хоч родинне коло розширилося.

Після двох років свати вирішили повернутися назад в Польщу на своє господарство, яке пильнував син. Двохрічне перебуття в Канаді і повернення назад в Польщу, надзвичайно подіяло, змінило наставлення до життєвого побуту, заставило задуматися, де устаткуватися назавжди.

Вибір випав тяжкий: чотири доньки в Канаді, а два сини та дві доньки в Польщі. До того ще господарство, яке мозолястою працею зуміли привести до належної продуктивності.

Свати усвідомлювали, що в Канаді прийдеться працювати ще десять років, щоб дістати пенсію, хоч пенсійний вік завершувався за п'ять років. Вони вирішили повернутися в Канаду, знали їм не оминати праці, але рівночасно відчували гордість допомагати дітям у Польщі. Пізніше навіть син збувся господарства, приїхав до батьків.

Українці з Лемківщини та бувшої Югославії започаткували четверту хвилю української іміграції в Канаду, яка вливалася в українське громадське життя.

Після краху залізної заслони – Союзу, четверту хвилю почали посилювати поселенці з України.

Поручення опіки вимагалось і вимагається за винятком запотребовання фахівців або означеного капіталовкладення – інвестиції.

Необхідне пристосовування до фізичної праці та витривалість протягом початкових років посприяє устаткуватися, матеріально забезпечитися.

Характерні риси українців віддзеркалюються в поліпшенні життєвих умов працею. Зустрівши приїжджу гостю з Торонта відвідати родину на Тернопольщині, Марія Д. попрохала виклопотати їй запрошення, щоб перебуваючи в Канаді могла піднайти працю, заощадити дещо для дітей. Вона не застановилася, що відвідини Канади постелять шлях майбутнього для всієї родини: чоловіка, двох синів і доньки.

Діставши дозвіл на перебуття, з допомогою добродія змогла забезпечити приїзд чоловіка, маючи надію, хоч візьме роки, але вся родина зможе переселитися на постійний побут, використовуючи всі можливі ресурси устаткування в країні поселення.

Марія і Василь Д. тяготіли за дітьми. В поті чола на праці денно дбали, щоб всю родину якнайскорше пригорнути в Канаді. Василь Д. уважно спостерігав життя українців, впевнено міркував, що родина устаткується в прибраній країні, не мусить відриватися в сусідні країни в пошуку праці, всі будуть разом. Дванадцять років після приїзду Василя Д., вся родина тішилася народженням внучки в Канаді.

З першими поселенцями, що розорали цілині степи країни, четверта хвиля з меж України споріднена в ділянці поліпшення економічного стану. Можуть завжди повертатися без жодних пересторог в Україну, друга і третя хвиля не могли аж поки не розпався Союз.

Проте попередні три хвилі української іміграції зливалися в одне українське суспільство, затримували свою ідентичність в багатогранному довкіллі. Четверта хвиля імігрантів з України, прибувши з економічними намірами, здебільша байдужа до місцевих потреб українських старших імігрантів і їхніх дітей. Більшість з четвертої хвилі не мають охоти вступати в існуючі організації та читати встановленого напряму часописи. До того їхні діти асимілюються скорше ніж попередніх імігрантів.

УКРАЇНСЬКЕ НАРОДНЕ МИСТЕЦТВО

«Українські канадці мають найбільш поширений процвітаючий фолкльор й музику в Західній Канаді» – К. Пікок, Національний музей Манітоби.

Українці досягли признання завдяки співпраці й суспільного внеску в подальший розвиток національного мистецтва.

Україна завжди визначалася пишністю народнього мистецтва й музики. Українські писанки символізують Великдень, Воскресіння Христове по всій християнській сфері і немає їм рівні. Писанки були, є й остануться унікальним мистецтвом українського народу.

Спостерігаючи етнічні народи на фестивалях, найбільш захоплюючими з динамічним виконанням вирізняються українські народні танки, з незрівнянною красою дівочої ноші, до порівняння не мають паралелі.

Зорганізовання ансамблів, хорів, драматичних гуртків, мистецьких програм на добродійних засадах залежало від середовищ й співпраці заснованих осередків та у великій мірі від мистців, які присвячували свій час, здібності й майстерність після денної праці.

В містах, майже при всіх українських осередках, побіч навчання української мови засновували кола українського народнього мистецтва, які виступами діставали признання не тільки в Канаді, але Сполучених Штатах, Південній Америці й Європі.

В Гамільтоні, Онтаріо засновання танцювального ансамблю «Чайка», пізніше з долученням навчання співу,

сягає майже в половину двадцятого століття. Засновання належиться Ярославу Клуню.

Ярослав Клуень народився 1927 року в селі Єзупіль, біля Івано-Франківська в родині Євгена і Марії Клуень. Виростав у сільському оточенні, серед пишної української природи, яке дотримувалося своїх звичаїв. Майже кожне село відрізнялося своїми вадами, різними приспособленнями до обставин, використовуючи сільські таланти природньо обдарованих одиниць у галузях народотворчості. Залежало зокрема від талановитих мешканців села влаштування розвагової ділянки.

*Ярослав Клуень,
засновник
танцювального
ансамблю
«Чайка» в
Гамільтоні,
Онтаріо,
Канада
1977 р.*

Батько Ярослава присвячував час навчанню народних танків. Під час навчання Ярослав з дитинства пильнував хід навчання і хореографію танків, виплекану українським народом, що передавалася, затримуючи оригінальні риси.

Батько замітив його зацікавлення, й навчання Ярослава розпочалося. Брат батька Богдан в Івано-Франківську заопікувався ним, ознайомлюючи його з навчанням балету.

Великий вплив на юнака мали танцюристи Чуперчука. В 1940 році всесоюзні визволителі запланували турне ансамблю, за який пропали всі чутки.

1944 року навчання перервано, дорога постелилася на Захід. Опинившись на французькій зоні після скінчення війни в Німеччині, українці вступали в Легіон, французьке військо формувалося після німецької окупації.

Перебувши два роки у французькому війську, виїхав до Англії, де прийшлося працювати в цегольні й жити в таборі з іншими робітниками.

Періодично в таборі влаштовували розвагові вечори, використовуючи здібності таборян, і там він, не нехтуючи природнім талантом, почав займатися хореографією народних танків.

З Англії прибув до Канади, до батьків. Родина оселилася в Гамільтоні. В п'ятдесятих роках двадцятого століття в Гамільтоні зорганізували ансамбль «Чайка» під його керівництвом.

В рамках святкувань 30-ліття Молоді Українського Національного Об'єднання Канади в Торонті 11 жовтня 1964 року відбувся Великий концерт з участю визначного голлівудського актора, українського походження Джека Паланса і масовою участю танцюристів з Онтаріо під керівництвом Ярослава Клуня і його хореографією.

Він досяг великих успіхів зі своїм ансамблем на різних українських і канадських імпрезах. Основу народних танків збагачував новими поповненнями.

Протягом років, учасники ансамблю відходили, а їхні місця поповнялися і поповняються молоддю. Включення в навчання співу сприяє повній програмі концертів. Річно навчається біля сто осіб української молоді, яка гуртується в домі філії Українського Національного Об'єднання в Гамільтоні, в Канаді.

Осягнення українських народотворчих ансамблів — це дар мистецького генія разом з багатим репертуаром пісень, танків, національних звичаїв і релігійних, — здобуло канадським українцям широкий розголос. Культурні цінності стали ширше відомими не лише в Канаді, але в усіх поселеннях українців.

Неначе дерево, яке для свого розвитку потребує глибших і сильніших коренів, так і українці черпають животворне надхнення у своїй культурі тисячолітньої давности, вносячи різнорідність і барвистість у канадське життя.

Ансамбль «Чайка», який попередньо відзначив 50-ліття своєї діяльності, полонив, як й інші ансамблі канадських українців, українців і чужинців в своїй країні, в США, Південній Америці й Європі.

Турне ансамблю «Чайка» в Європі в липні 1977 року увінчалось великим успіхом. Виступи відбулися в Англії: Манчестері й Лондоні, в Парижі в Франції і Мюнхені в Німеччині.

Оцінку виступів подавалося в біжучих часописах.

*Хоро-танцювальний ансамбль «Чайка»
в Гамільтоні, Канада. 1970–1971 р.*

ДАР З КАНАДИ

Український світ в Європі щиро привітав виступи ансамблю «Чайка» з Канади. Манчестер, Лондон, Париж, Мюнхен...

– Чому не Київ? – питають люди...

– Не пускають! – чуються відповіді.

А хотілося б, щоб показали вдома, в Україні, що ми робимо тут на чужині, як живемо. Що ми не повмирали духовою смертю, не асимілювалися, не загинули для рідного краю, а лишились вірними нашій матері Україні.

Третє, четверте, п'яте покоління українців в Канаді – діти від 9 до 18 років, – це ансамбль «Чайка» з Канади, Гамільтон, який чарує український світ своїми виступами. Як можна описати успіх «Чайки»?

Коли підіймається куртина, несподівано перед вами стоять прекрасною трупкою українські діти. Діти від 9 (чи менше) років в турне по світу! А потім їх виступи: співи, танці, прекрасна українська мова, стилеві бездоганні народні строї.

І це захоплює, чарує, сповнює подивом всіх глядачів, українців і неукраїнців.

Честь і слава працівникам, Гамільтонської громади в Канаді, директорів і диригентів ансамблю Зиновію Лавришину, хореографові Ярославові Клунові та організаторів хорової частини «Чайки» Миколі Костик, а рівно ж Володимирові Луціву, котрий зорганізував виступи «Чайки» в Англії, зокрема загальній керівниці ансамблю п-ні Стефанії Перошак.

Накінець дещо про національні строї: їх краса неперевершена, але в історії нашої культури є багато інших строїв, не тільки народніх. Убори князівень, гетьманш, шляхтянок, нарешті танець мавок і інших фантастичних істот з нашого фолкльору так збагатив би і прикрасив нашу українську культуру, вдячністю виявився б і для останнього, і для психологічного рівня виконавців, що залюбки цікавляться нашою багатою давниною і нашим багато-прекрасним фолкльором, який так чарівно відобразила Леся Українка в своїй «Лісовій пісні».

Нехай живе перед нами не тільки чар народнього строю, нехай оживає в подібних мистецьких виступах нашого часу ціла Україна, з її багатою давниною, барвистою духовістю і сучасними стремліннями!

Це на майбутнє – побажання нашим славним мистцям і виконавцям, розвиткові і вдосконаленню нашого українського мистецтва!

Тепер же – велика подяка всім, хто приготував для нас у Європі і привіз такий цінний духовий дар з Канади!

Дяка і слава прекрасному ансамблеві «Чайка»!

Синя Волошка

Липень 1977 р.

УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО

Виступ ансамблю «Чайка» в Парижі

Чар краси української пісні і танцю має куди глибше значення, ніж декому здається. На протязі нашої історії були вже такі трагічні часи, коли то українська пісня й український танець залишались чи не головною остоею, яка не давала змоги Москві провести свій плян лідвідації українства, творили один з головних бар'єрів перед асиміляцією, розбуджували національні почуття і таким чином стали відштовхнею для національного відродження.

Сьогодні український народній танець, українська пісня є одним з головних засобів для втримання національної української свідомості серед молодого нашого покоління на терені ЗСА й Канади. Чи не найкращим прикладом цього може бути саме ансамбль «Чайка» із Гамільтону (Канада), складений з понад 80-ти юнаків та юначок між 9–18 роками. Всі вони вже з другого, третього, а то й п'ятого українського покоління Канади. А проте почерез такий важливий засіб української культури як пісня й танок, що їх тісно об'єднує й гуртує, вони є не тільки канадійцями, а й пов'язані нерозривними нитками з батьківщиною їх дідів та батьків, з українською мовою та культурою.

Сам виступ ансамблю «Чайка» перед українцями Франції (на їх виступ прибули не тільки українці Парижу, а й з різних кінців Франції) дав змогу понад 500 глядачам забути еміграційні будні й перенестися в чарівний світ нашої пісні та танцю. Чар збільшувався ще й тим, що ансамбль виступав в прекрасних спершу гуцульських, потім полтавських народніх строях зі знанням українського народного мистецтва зроблених. І ось, наче в калейдоскопі одна за одною пливе пісня,

вихрує танок. Треба підкреслити, що і диригент ансамблю Зиновій Лавришин, і керівник хорової частини Микола Костик, як і хореограф Ярослав Клунонь, доклали багато праці і старань і це видно було під час усієї програми, яка з бездоганною прецизією проходила.

Збірні хорові виступи ансамблю, як і виступи дівочого хору, разом з доброю солісткою Нілею Генік-Березовською, виявляли дисципліновану зіспіваність, гармонійне поєднання співу, оркестри та фортепіяну. Чарувала безпосередність та щирість виконання, пов'язана з молодечим захопленням діточих та юнацьких облич. Кожний зі старшого покоління всі ці пісні знає, їх сам не раз і не двічі співав, але їх бездоганне виконання ансамблем «Чайкою» тим більше полонило.

На виступах танцювальних груп позначувалася вміння рука хореографа, який довів до того, що в деяких хвилинах забувалося, що це аматори, а не професійні танцюристи з балету. Та незважаючи на те, не відчувалося якихось дешево-ефектовних перебільшень, часто характеристичних для виконання ансамблів з України, (а за їх прикладом, на жаль, і деяких українських з Америки) в яких затрачується суть і чар народного танку, а виступають часом цирковні ефекти. Танцювальний ансамбль «Чайка» виконував танці з великою прецизією проте, також і з щирою безпосередністю, такою притаманною для народного танку. В деяких збірних танках усе вирувало, кольори народних строїв, молоді обличчя, поставали прекрасні мінливі картини, що викликало бурю захоплення серед глядачів.

Треба також відзначити і виступ молодого бандуриста з Пітсбургу (ЗСА) Маркіяна Комічака, якого гра характеризувалась доброю технікою і відчуттям бандури.

Вдячним також можна бути організаторам цього вдалого вечора, Управі УНЄ, яка доложила багато старань і праці заопікувалися групою, зайнялися справою залі й організацією.

(м с)

Липень 1977 р.

ВАСИЛЬ КУРЕЛЕК

Життя перших поселенців та слідуючих імміграцій відображало унаслідовані характерні риси українського народу: працьовитість, прагнення поліпшити своє життя і своїх дітей, «вчитися чужого, але ніколи не цуратися свого».

У вільній країні, без гніту своєї мови, віровизнання, з можливістю поступу навчання дітей без перепон, плекаючи свої традиції, послідували притаманні геніальні таланти в галузях свого покликання, увічнюючись.

Василь Курелек (1927–1977) – маляр світового признання, на полотні увіковічив життя перших українських поселенців у Канаді.

Його картина «Канадський фермер» – кремезна постать батька посеред лану пшениці з зерном пшениці в руці, захопила мистецькі авторитети і державних діячів. Картину закупив уряд, і вона має почесне місце у залі федерального Парламенту в Оттаві. Таким став початок визнання Василя Курелека.

*Василь Курелек
Автопортрет. 1957 р.*

Першими поселенцями, власне, були діди Василя Курелека по матері Марії Гоцуляк. Його батько також з села Борівці прибув до Канади в 1923 році і поселився неподалік у преріях Альберти. В 1927 році народився син Василь. Хоч вже був послідовною генерацією, він зумів висвітлити історичну долю перших українських поселенців у Канаді.

Після різних випробувань навчання, з хитким здоров'ям, він вирішив сам вивчити секрети малярства і вирішив, що його мистецтво стане його місією в житті.

Його фресковий живопис (мюрал) знаходиться в Палаті Послів в Оттаві, відслонення якого відбулося офіційно 24 лютого 1983 року, що представляє українського піонера – перших поселенців перед іміграцією, приїзд, побут і розбудову в Канаді аж до загосподарування.

Відслонення «фрескового живопису» є признанням Василя Курелека, як мистця світової слави, а для перших поселенців признання їхнього вкладу в розбудову Канади.

Українське суспільство в Канаді гордиться геніальною репрезентацією Василя Курелека перших українських імігрантів на полотні.

Фрескова композиція поділяється на розділи, вона радше символічна. Темна ніч в Україні символізує безнадійну долю українських селян, що спричинило масову іміграцію. Вибігає босоніж дитина з хати в сніг, щоб випросити їжі в заможних господарів.

Послідує приплив і, побачивши сушу, задумуються, намагаються розгадати, що їм ждати. Накінець мандрівники стоять перед лісом з невеличким убогим майном. Змальована також тяжка праця й інша пора року – зима. Шкільний автобус символізує прогрес, маючи на увазі, що поступ не має стриму.

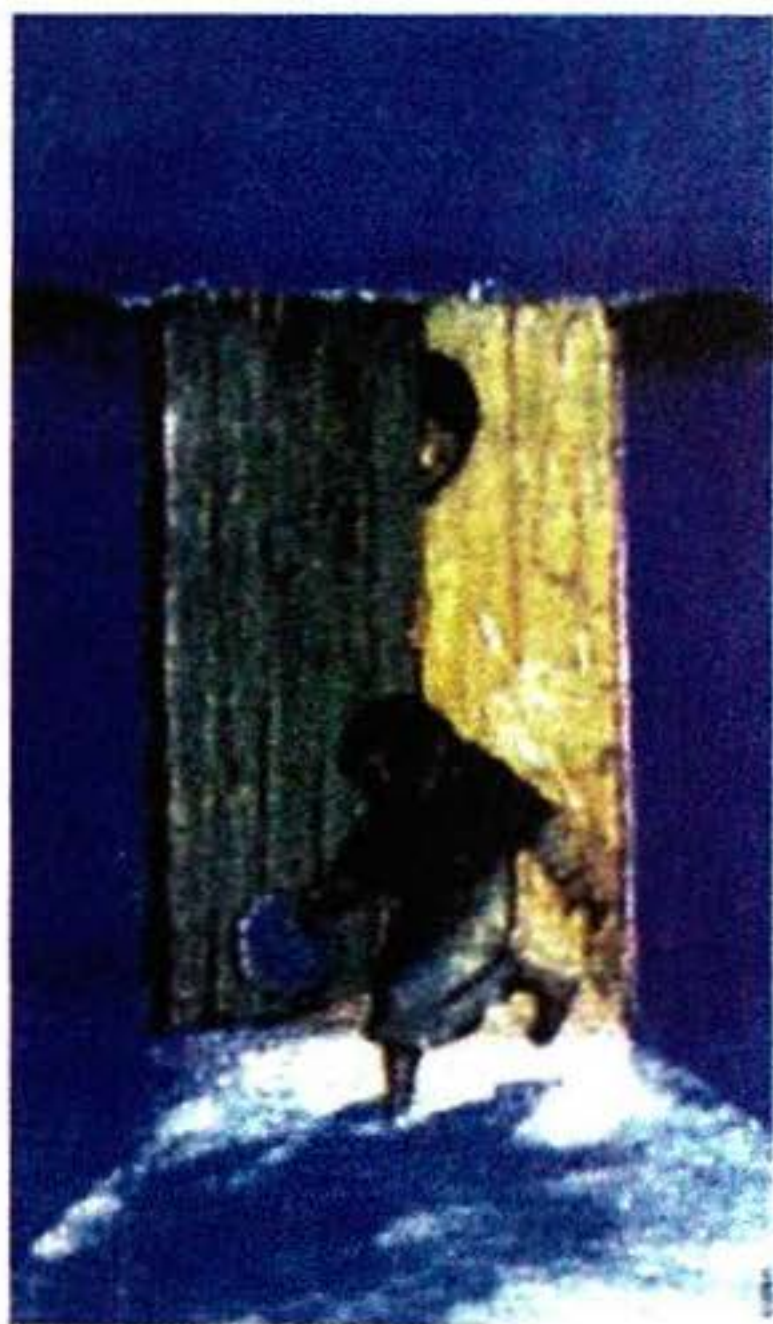
Всі панелі пов'язані: початок з завершенням, вказуючи, що поселенець має поле, вигоду і достаток.

Канадський фермер

Прибуття на місце поселення

Дитя вибігає просити їжі

Приплив до берега Канади

Символічне відображення перших українських поселенців видано офіційними поштовими марками Канади. В 1976 році Василя Курелека нагороджено «Ордемом Канади».

Роками він проживав в південній частині Онтаріо, працюючи над творчими задумами, завершуючи їх на полотні.

Він хотів побачити Україну. Тоді було не так просто дістатися в країну за залізною заслоною. Йому пощастило. Згодом проситься вдруге. Його відмовляють з причин тяжкого стану здоров'я, але він рішучо наполіг: «Поїду, хоч мені доведеться бути на ношах...»

Йому дозволили побути в Борівцях, де він жадібно змальовував ландшафт й обличчя.

Якось селяни побачили художника з Канади простягнутого нерушно долілиць серед поля. Його підвели й посадили.

– Що з вами? – запитали.

– Нічого. Все гаразд, – він відповів.

– Вам же погано!..

– Ні... Я просто шукав своє коріння.

Після подорожі в Україну, жити йому лишилося кілька місяців, він тільки завершив п'ятдесят років, залишаючи невмирущу спадщину українських перших поселенців в Канаді.

Василя Курелека полонила історія й фолкльор українського народу. Він завжди чувся приналежним до українського суспільства. Його найвизначніші мистецькі живописи призначені визнанню ролі, що відіграли українські поселенці, їхня присвята та досягнення.

АМБАСАДОР УКРАЇНИ ВІДВІДАВ ІСТОРИЧНУ УКРАЇНСЬКУ ПРАВОСЛАВНУ ЦЕРКВУ

Відзначити 120-річчя українського поселення в Канаді, амбасада України в Канаді вклала проект «Історичного потяга українських перших поселенців».

«Історичний потяг» послідував тим самим шляхом, яким перші українські поселенці посувалися з прикінця 19 сторіччя й з початком 20 сторіччя, починаючи з Галіфакса, закінчуючи в Едмонтоні, так само, як і перші українські поселенці.

Проект віддзеркалював українську культуру в різних канадських містах, єднаючи українські середовища в канадських провінціях, зосереджуючись, як українські середовища сприяли розвитку Канади та відзначали 120-річчя українського поселення в Канаді.

Започатковано проект 23 червня 2011 р. в Канадському Музею Іміграції в Галіфаксі в напрямі Монреалю, Оттави, Торонта, Вінніпеґа, Саскатуну й Едмонтону. 2 липня «Історичний потяг» прибув до Вінніпеґа. Учасники відвідали історичні й культурні містоположення в околиці Вінніпеґа. В суботу, 2 липня громада мала нагоду зустрітися з достойним амбасадором України до Канади д-ром Ігорем Осташем в Ліо Мол (світової слави скульптор Молодожанин) дільниці в Ассінібоїне парку у Вінніпеґу.

В неділю, 3 липня учасники «потяга» з місцевими громадянами – українськими діячами відвідали українські історичні й культурні околиці навколо Вінніпеґа. Вони відвідали історичну Стюартборн Українську

Католицьку Церкву присв. Тройці, містоположення першої Української Католицької Церкви в Західній Канаді.

В Гардентоні (Манітоба) відвідали український музей, завершуючи поїздку відвідинами Історичної Української Православної Церкви св. Михаїла, першої Української Православної Церкви в Канаді, збудованої 1897 року, яка ще сьогодні стоїть в Гардентоні в Манітобі.

При приїзді достойного амбасадора, Ігоря Осташа привітав при вході в церкву емерит, всечасний протопрезбiter Віктор Лакуста – канцеляр, супроводжуючи в церкву, де поминальну відправу (літію) за вічний спокій українських поселенців, що відійшли у вічність і їхніх наслідників завершив Преосвященніший Митрополит Юрій, прелат Української Православної Церкви в Канаді.

З завершенням «літії» Митрополит Юрій привітав достойного амбасадора й гостей, запрошуючи оглянути довкілля.

Того прекрасного соняшного дня – «Богом даного» учасники мали нагоду оглянути святиню, обмінювалися спогадами і в тіні бавовняного дерева гостилися прохолоджуючими водами та різним печивом, приготованими членами «Приятелів Історичної Української Церкви св. Михаїла».

Достойний амбасадор д-р Ігор Осташ оповів за «транк» – куфер історичної меморабілії – пам'яток, дарованих наслідниками перших українських поселенців в Канаді. Він зазначив: «Тоді, як в музеях Канади знаходяться численні колекції за українських імігрантів після їхнього приїзду в Канаду, описи подорожей з сел і міст сучасної України в цю країну тяжче знайти. Наш «потяг» сподівається зробити вклад в менш досліджений аспект українсько-канадської історії, збираючи спогади, наповняючи символічний «транк», який в Україні називали скриня або куфер. Після завершення нашої декількатижневої подорожі, ця нова

Відслуження поминальної відправи (літії) Преосвященнішим Митрополитом Української Православної Церкви в Канаді Юрієм в супроводі священнослужителів

Достойний амбасадор України до Канади д-р Ігор Осташ і Преосвященніший Митрополит Юрій та учасники на прибічному цвинтарі церкви св. Михаїла

колекція канадської історії буде передана в професійний музей».

Відвідини Історичної Української Православної Церкви св. Михаїла увінчалися милими спогадами, новим знайомством й глибокою оцінкою вдячності труднощів наших українських перших поселенців, що витерпіли, започатковуючи нове життя самотужки в нашій Богом даній країні.

Мені припала честь мати достойного амбасадора України в нашій першій Українській Православній Церкві в Канаді й учасників, особисто зустрітися з ним, поділяючи спогади перших поселенців, створюючи пам'ятний розділ в історії українців Канади.

О. Віктор Лакуста – канцеляр

ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Так як Василь Курелек увіковічив перших поселенців на полотні необхідні дослідження поселень, церковного мистецтва, творчості всіх хвиль української іміграції в Канаду, яка була, є і буде невід'ємною частиною українського народу, щоб поповнити прогалини історії.

Історію країни творить її населення чи в країні, чи поза її межами. Лише дослідженням минулого поповниться прогалина виходу й життя на поселеннях та затримання національного побуту, національної корінної спадщини.

Канадські українці відчувають зобов'язаність дослідити й зберегти історичні дані поселень. У часописі «Вісник» за жовтень 2009 р. Канадський Інститут Українських Студій подає: «...Люди рідко усвідомляють, наскільки особливою є українська сакральна спадщина канадських прерій. Через тереторії Альберти, Саскачевану й Манітоби великими смугами тягнуться українські сільські поселення, що надають преріям неповторного вигляду, Церква з закругленими куполами, що здіймається над рівнинною поверхнею, стала вже ніби прерійна ікона. Ця тереторія являє об'єкт найекстенсивнішої колонізації нового світу культурою, що походить із Візантії, як також і тереторія найбільш насичена ознаками українськості в цілій Північній Америці. Тож вагомо зберегти відомості про неї. Коли все буде сфотографовано, ця інформація буде введена в електронну таблицю і базу даних, щоб служити цінним джерелом досліджень для істориків, істориків

*The first St. Mary's Church in Wildwood, now abandoned
to the elements. Photo: Cole Dutchik*

*Перша церква св. Марії у Вайлдвуді, нині закинута
Фото: Коул Дутчик*

*Bell Tower of Karlychka – 1902
Дзвіниця*

мистецтва, антропологів, фолкльористів та релігієзнавців. Праця науковців над цими даними – це також своєрідний спосіб зберегти цю культуру живою. Проект задукоментовання “духовної спадщини” започаткований Програмою дослідження релігії і культури Канадського Інституту Українських Студій, Альбертійський університет».

З часом Торонто, столичне місто провінції Онтаріо стало осередком українського суспільства в Канаді й осередком припливу четвертої хвилі імігрантів з України.

Назва міста походить від індіанської назви місця зустрічі. Місто населенням найбільше в країні, даючи нагоду влаштуватися на працю багато скорше, а праця в країні поселення забезпечує економічний побут.

В Торонті переважно відбуваються важні конференції. Хоч Україна має офіційне посольство в Оттаві і Торонті, Конгрес Українців Канади продовжує полагоджувати справи в усіх галузях етнічної ідентичності канадських українців, а Світовий Конгрес Українців в співпраці з Світовою Федерацією Українських Жіночих Організацій опікується справами, українців поза межами України, на світовому рівні.

Актом 2011 року Онтарійський Парламент призначив день 7 вересня кожного року Днем Української Спадщини у 120 рік започаткованого поселення українців в Канаді.

І в День Української Спадщини, як і на щорічному відзначенні Незалежності України канадські українці будуть єднатися з усім українським народом по світі й в Україні суціль.

В «Національному географічному журналі» (квітень, 2011 р.) на запит в Криму, що значить бути українцем, бувший офіцер підводного човна, Сергій Кулик відповів: «Бути українцем, значить дихати».

На такий самий запит, також в Криму, професор дослідчих наук Олексій Гаран відповів: «Бути українцем –

це цвіт вишневий, достигаюча пшениця, наші вперті люди, які тяжко працюють і мова, що я люблю».

Василь Курелек позначає чітку гордість бути українцями в живописі його батька на лану пшениці з зерном у жмені або своїми словами: «Я просто шукав своє коріння».

А щоб бути українцями для імігрантів – це «чужого наuczайтесь, свого не цурайтесь» й послідування перших українських поселенців в Канаді.

Український стяг над Парламентом Онтаріо

*Виступає депутат Канадського уряду
Борис Вжесневський*

*«Новий Шлях»
Торонто, Канада*

Українці Торонто святкують День Незалежності України

24 серпня 2008 р. Сентеніел парк. Торонто

Павло Попович в космосі, в міжзоряному просторі лишив невмирущі слова пісні Тараса Шевченка, заспівав на всі груди, за його власними словами, будучи в Канаді: «Чому ж мені, Боже, крилець Ти не дав, я б землю покинув, і в небо злітав».

Найчіткішим твердженням для мене стала відповідь моєї сприятливої добродійки – Лори. Я їй замітила, що вона живе в Україні, а я поза межами, але ми завжди узгоджуємося.

– Річ проста, – була її відповідь, – бо я люблю Україну і ви її любите.

Як буревієм пронесло,
Потоком пропливли роки,
З дитинства, юності, життя
Лишились лиш сліди.

Сліди не раз вже непомітні,
Переплітаються думки,
Ринуть назад у весняну пору
До цвіту пахощів весни.

На хвилях мрій зістановившись
В просторах чарів і весни,
Черпнути сил, життєвих дарів,
Черпнуть цілющої води.

Канада, 2011

ЗМІСТ

На Далекий Захід	5
«Неначе вчора це було...»	140
«Чом не судилось, щоб ти знову...»	141
Село Званівка на Донеччині в Україні.	
Спогад про голодомор 1932–1933 р.	142
Після закінчення війни	155
Дочка «батька» Нестора Махна	160
Канада і її мешканці	163
Ескімоси-інуїти	179
Індіани-aborигени	185
Заселення Канади	188
Поселення українців	194
В століття поселення українців Канади	224
Послідовність іміграції	226
Допомога	234
Четверта хвиля	237
Українське народне мистецтво	240
Василь Курелек	249
Амбасадор України відвідав Історичну Україн- ську Православну Церкву	253
Збереження української ідентичності	257
«Як буреєм пронесло...»	262

547605

Літературно-художнє видання

Лєна Онушко-Тиховська

Мережі IV

Підписано до друку 28.02.2012. Формат $60 \times 84^{1/16}$.

Гарнітура «SchoolBook».

Папір крейдований. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 15,35. Наклад 500 прим.

Зам. 11-55.

Видавничий дім «Києво-Могилянська академія»
Свідоцтво про реєстрацію № 1801 від 24.05.2004 р.

Адреса видавництва та друкарні:

04655, Київ, Конtrakтова пл., 4.

Тел./факс: (044) 425-60-92.

E-mail: phouse@ukma.kiev.ua

Онушко-Тиховська, Лєна.

О-59 Мережі IV. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 264 с.: іл.

ISBN 978-966-518-589-5

У виданні «Мережі IV» подаються обставини життя й причини поселення в новій країні, пристосування та збереження своєї ідентичності – корінного походження, як аборигенів, так і поселенців у Канаді.

УДК 821.161.2-94

ББК 84 (4 Укр) 6-4

35.00
M126

287902

UKMA Library * Book

0698416